LEV NİKOLAYEVİÇ

TOLSTOY

Hacı Murat

ÇEVİREN
Leyla Soykut

AZAR NAFİSİ'NİN ÖNSÖZÜ VE
NANCY DWORSKY'NİN SONSÖZÜYLE

İLETİŞİM KLASİKLERİ

iletişim

İletişim Yayınları, Dünya Klasikleri, 2005-2012 (2 baskı)
© 2005 İletişim Yayıncılık A. Ş.

Хаджи Мурат

© Önsöz: 2003, Azar Nafisi, "Introduction to *Hadji Murád*", *Hadji Murád*, The Modern Library.
© Sonsöz: 1975, Nancy Dworsky, "*Hadji Murad*: A Summary and a Vision", *Novel: A Forum on Fiction*.
Sonsözün yayın hakları Duke University Press'ten alınmıştır.

İletişim Yayınları 1123 • İletişim Klasikleri 22
ISBN 975-05-05-1533-0
© 2014 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1-2. BASKI 2014-2015, İstanbul
3. BASKI 2016, İstanbul

DİZİ YAYIN YÖNETMENİ Murat Belge
YAYINA HAZIRLAYANLAR Bahar Siber, Güneş Akkor, Emrah Serdan
KAPAK Suat Aysu
KAPAK RESMİ Yevgeni Yevgenyeviç Lansere, "Hacı Murat müritleriyle dağdan iniyor", 1916
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Beyza Altay
BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46
CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

LEV NİKOLAYEVİÇ TOLSTOY

Hacı Murat

Хаджи Мурат

RUSÇADAN ÇEVİREN ***Leyla Soykut***

AZAR NAFİSİ'NİN ÖNSÖZÜ VE
NANCY DWORSKY'NİN SONSÖZÜYLE

iletişim

LEV NİKOLAYEVİÇ TOLSTOY 9 Eylül 1828'de Moskova yakınlarında bulunan Tula'daki Yasnaya Polyana Malikanesi'nde zengin bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. İki yaşında annesini, dokuz yaşında babasını kaybetti ve akrabaları tarafından yetiştirildi. 1844'te Kazan Üniversitesi'ne girdi fakat resmî eğitime duyduğu tepkiyle 1847'de Yasnaya Polyana'ya geri dönerek kendi kendisini yetiştirmeye karar verdi. 1852'de orduya katıldı ve burada boş zamanlarında yazmaya başladı. 1857'ye kadar *Çocukluk, İlk Gençlik* ve *Gençlik* adlarında üç ciltlik otobiyografik romanını tamamladı. 1854'te Kırım Savaşı'na katılan Tolstoy, buradaki tecrübelerinden yola çıkarak *Sivastopol*'ü kaleme aldı. 1857'de Fransa, İtalya ve İsviçre'yi kapsayan ilk Avrupa seyahatine çıktı ve eğitim kurumlarıyla ilgili bilgi topladı. Rusya'ya dönüşünde köylü çocuklar için bir okul açtı. 1859'da *Aile Mutluluğu* adlı romanını yazdı. 1860'ta tekrar Avrupa gezisine çıktı ve Almanya, Fransa, İngiltere ve İtalya'da eğitim kurumlarıyla ilgili araştırmasını derinleştirdi. Bu dönemde kendine ait ahlâk felsefesi de biçimlenmeye başlamıştı. 1862'de Sofya Andreyevna Behrs'le evlendi. 1863'te yazmaya başladığı ve başyapıtı olarak kabul edilen *Savaş ve Barış*'ı 1869'da tamamladı. Romanın başarısından cesaretle, 1873 ila 1877 arasında ikinci büyük romanı *Anna Karenina*'yı yazdı. 1880'den itibaren devlete ve kiliseye ağır eleştiriler yönelteceği kitaplar yazmaya başladı ve Tolstoyculuk düşüncesinin yapıtaşlarını oluşturdu. 1886'da *İvan İlyiç'in Ölümü*'nü, 1889'da *Kroyçer Sonat*'ı yayımladı. 1895'te *Efendi ile Uşağı*'nı yazdı. Aynı yıl Kilise'ye ağır eleştiriler yönelttiği son büyük romanı *Diriliş*'i yazmaya başladı; 1899'da yayımlanan roman, Rus Ortodoks Kilisesi'nden afaroz edilmesine sebep oldu. Son romanı *Hacı Murat*'ı 1896'da yazmaya başladı; 1904'te tamamlayacağı eser, ancak ölümünden sonra yayımlanacaktı. Tolstoy 1900'den sonra zamanının çoğunu din, toplum, ahlâk, sanat konularındaki görüşlerini anlatan yazılar yazmaya ayırdı. Bu dönemde, yazar kimliğinin yanı sıra ruhani ve ahlâki bir lider olarak da ün saldı. Hayatı ile fikirleri arasında tutarlılık sağlamak amacıyla, giderek daha sade bir yaşam sürmeye başladı. Önce içkiyi ve tütünü bırakıp köylüler gibi giyinmeye başladı, ardından ölümünden sonra mal varlığını köylülere bırakmaya karar verdi. Mülkiyet konusundaki radikal fikirleri nedeniyle ailesiyle, özellikle de karısıyla arası açıldı. Bu anlaşmazlık, son yıllarını gitgide artan bir psikolojik sıkıntı içinde geçirmesine sebep oldu. 1910 sonbaharında içinde bulunduğu şartlara daha fazla dayanamayarak küçük kızını ve doktorunu yanına alıp evi terk etti ve bir süre sonra, 20 Kasım'da Astapovo'da zatürreden öldü. Cenazesi iki gün sonra, binlerce kişinin katıldığı bir törenle Yasnaya Polyana'da defnedildi.

İÇİNDEKİLER

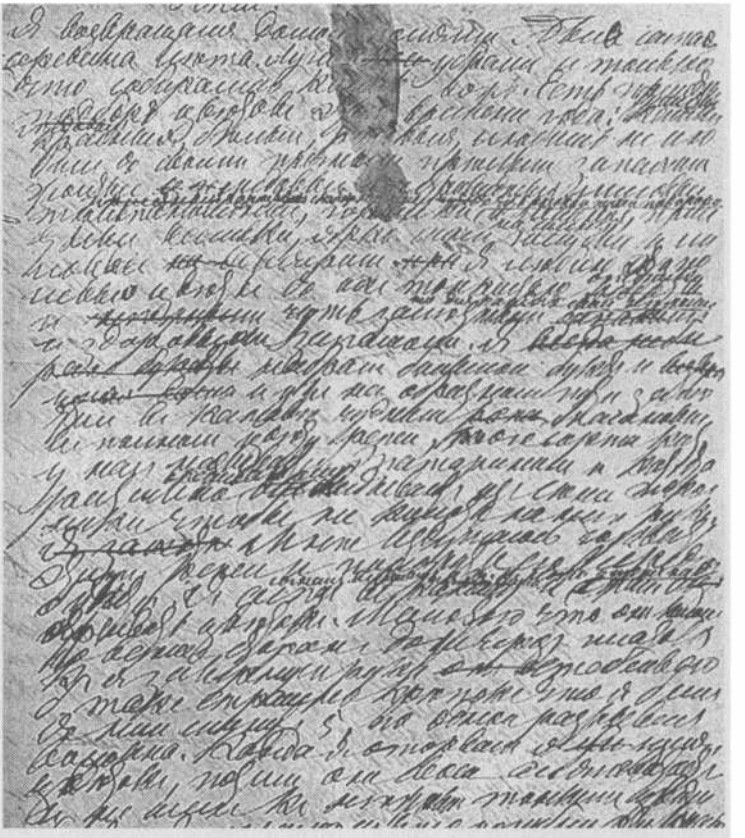
ROMANA DAİR GÖRSELLER *7*

KRONOLOJİ *13*

ÖNSÖZ
HACI MURAT / AZAR NAFİSİ *31*

Hacı Murat

SONSÖZ
***HACI MURAT*: BİR ÖZET VE BİR BAKIŞ** /
NANCY DWORSKY *235*

Hacı Murat'ın el yazmasından bir sayfa.

Yevgeni Yevgenyeviç Lansere'in *Hacı Murat* için yaptığı çizimler:

- Şamil Vedeno'ya giriyor (solda).
- Andreyev ormanda yaralanıyor (ortada).
- Hacı Murat oğlunu hatırlıyor (sağ üstte).
- Prens Vorontsov'un salonu (sağ altta).

Grigori Gagarin'in yaptığı Hacı Murat portreleri (solda).

Yevgeni Yevgenyeviç Lansere'in *Hacı Murat* için yaptığı çizimler:

- Hacı Murat, Sado'nun evinde (sağ üstte).
- Şeyh Şamil, Hacı Murat'ın oğlu Yusuf'u huzuruna kabul ediyor (sağ altta).

KRONOLOJİ

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1828	28 Ağustos günü Rusya'nın Tula bölgesinde ailesinin Yasnaya Polyana adlı mülkünde dünyaya geldi. 1812'de Napoléon'un ordularıyla savaşmış Kont Nikolay İlyiç Tolstoy'un beş çocuğundan dördüncüsüydü.	
1829		– Johann Wolfgang von Goethe'nin *Faust* oyunu ilk kez sahnelendi. – Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki savaş, Edirne Antlaşması ile sona erdi. Yunanistan bağımsızlığını kazandı. – Sir Robert Peel, ilk modern polis teşkilâtı olan Metropolitan Polis Servisi'ni kurdu.

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1830	Annesi Kontes Mariya Tolstaya, doğum sırasında öldü. Kont Nikolay'ın uzak akrabası Tatyana Aleksandrovna Yergolskaya çocukları yetiştirme ve evi çekip çevirme görevlerini üstlendi.	– X. Charles'ın sürgüne gitmesiyle Fransa'da Temmuz Devrimi oldu ve yeniden kurulan parlamento, Louis-Philippe'i başa getirdi. – Hollanda Birleşik Krallığı'nda ayaklanma sonrası bağımsız Belçika devleti kuruldu. – Stendhal, *Kırmızı ve Siyah*'ı yazdı. – Ahir Zaman Azizleri Kilisesi kuruldu. – Fransa'da dikiş makinesi icat edildi.
1831		– Osmanlı İmparatorluğu'nun Hersek Sancağı'nda ayaklanma oldu. İki yıl sürecek Osmanlı-Mısır Savaşları başladı. – 22 yaşındaki Charles Darwin, gönüllü bir doğabilimci olarak *HMS Beagle* gemisiyle Güney Amerika, Yeni Zelanda ve Avustralya'ya gitti. – Amerika'da Cyrus McCormick mekanik biçerdöveri icat etti. – I. Leopold, Belçika kralı oldu.
1832		– Mısır bağımsızlığını ilan etti. – Aleksandr Puşkin *Evgeni Onegin*'i, Goethe *Faust*'un ikinci bölümünü, Nikolay Gogol *Dikanka Yakınları'nda Bir Köyde Akşamlar*'ı yazdı.
1833		– Carl von Clausewitz'in *Savaş Üzerine* kitabı ölümünden iki yıl sonra yayımlandı. Clausewitz'in benimsenen fikirleri arasında, şiddete verilebilecek tek mantıklı tepkinin şiddet olduğu ve savaşın siyasi amaçlara ulaşmak için meşru bir eylem olduğu vardı. – Honoré de Balzac, *Eugénie Grandet*'yi yazdı.

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1834		– İspanya'da VII. Ferdinand'ın eşi Ana Kraliçe Maria Christina, Engizisyon'u resmen sona erdirdi. – Puşkin, "Bronz Süvari" şiirini yazdı.
1835		– Britanya'da aşı zorunlu hale getirildi. – Fırat ve Dicle nehirlerinde buhar gemileri seyahat etmeye başladı. – Balzac, *Goriot Baba* romanını yazdı.
1836	Tolstoy ailesi Moskova'ya taşındı.	– Papa XVI. Gregorius, papalık devletlerinde demiryolunu yasakladı. – Connecticut eyaletinde Samuel Colt, altıpatlar tabancayı icat etti.
1837	Kont Nikolay öldü. Kardeşi Kontes Aleksandra Osten Saken çocukların vasisi oldu.	– Amerika Birleşik Devletleri, Teksas'ı bağımsız bir devlet olarak kabul etti. – Sam Morse, telgrafın patentini aldı. – Charles Dickens, *Oliver Twist* romanını yazdı. – Aleksandr Puşkin öldü. – Kraliçe Victoria'nın tahta çıkmasıyla Britanya İmparatorluğu'nun yükselişiyle birlikte anılan Victoria Dönemi başladı.
1839		– Belçika Krallığı resmen kuruldu. – Mısır, Osmanlı'yı Nusaybin'de yendi. – Stendhal, *Parma Manastırı*'nı yazdı. – İngiltere ve Çin arasında Afyon Savaşları'nın ilki patlak verdi. – Fransa, Teksas'ı Meksika'dan bağımsız olarak kabul eden ilk Fransız devleti oldu.

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1840		– Yeni Zelanda devleti kuruldu, Yukarı ve Aşağı Kanada bölgeleri birleşti. – Justus Liebig'in bilimi çiftçiliğe uygulama yöntemleriyle Sanayi Devrimi tarım alanında başladı. – Mihail Lermontov *Zamanımızın Bir Kahramanı*'nı yazdı. Edward William Lane *Binbir Gece Masalları*'nı İngilizceye çevirdi.
1842		– Nanking Antlaşması'yla Hong Kong İngiltere'ye devredildi. – Gogol *Ölü Canlar*'ı yazdı. – Anestezi ilk defa kullanıldı. – Ruslar Kuzey California'da Fort Ross'tan, İngilizler Afganistan'dan çekildiler.
1843		– Charles Dickens'ın "Bir Noel Şarkısı" ve Edgar Allan Poe'nun "Gammaz Yürek" hikâyeleri ilk kez yayımlandı. – Amerikalı Charles Thurber daktiloyu icat etti.
1844	Tolstoy'un resmî eğitimi, Kazan Üniversitesi'ne girmesiyle başladı. Önce Türk-Arap edebiyatı, sonra hukuk okumaya heves etti. Parlak bir öğrenci değildi, ama eğitimi sırasında on iki dil öğrendi.	Charles Dickens *Martin Chuzzlewit*'i, Alexandre Dumas *Üç Silahşörler*'i yazdı.
1845		İrlanda'yı vuran Büyük Kıtlık sonrası, İrlanda diyasporası Amerika'ya göçlere başladı.
1846		– Rus yönetimi altındaki Lehler, Krakov'da ayaklandılar. Avusturya ve Rus askerleri şehre girdiler ve Avusturya, şehri topraklarına kattı. – Fyodor Dostoyevski *Öteki* ve *İnsancıklar*'ı yayımladı.

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1847	Kazan Üniversitesi'nden mezun olamadan ayrıldı. Yasnaya Polyana'nın başına geçti, ancak devraldığı evin işlerine vakit ayırmak yerine St. Petersburg'a ve Moskova'ya yaptığı sürekli ziyaretlerde kumara alıştı.	– Almanya ve Fransa'da monarşinin baskısından kaçan işçi sınıfı temsilcileri Londra'da toplandılar ve 2 Haziran'da isimlerini Komünist olarak değiştirdiler, sloganlarını "Bütün ülkelerin işçileri, birleşin!" olarak belirlediler. – Brontë kardeşler *Jane Eyre*, *Uğultulu Tepeler* ve *Agnes Grey*'i yayımladı.
1848		– Dostoyevski *Netoçka Nezvanova*'yı, Karl Marx *Komünist Manifesto*'yu yazdı. – Avrupa'da 1848 Devrimleri patlak verdi. – İsviçre'de iç savaş sona erdi ve federal devlet kuruldu. – Orta California'da "altına hücum" başladı.
1849	Kamu hizmetine girmek için hukuk sınavlarına gireceği St. Petersburg'a taşındı; kumar borçlarını karşılamak için Yasnaya Polyana'dan toprak satmaya başladı.	– Hindistan'da ikinci bir Sikh ayaklanması İngilizler tarafından bastırıldı. – Karl Marx Paris'ten kovuldu ve Londra'ya yerleşti. – Çengelli iğne ve gaz maskesi icat edildi.
1850	Tolstoy Moskova'ya taşındı, kumar borçlarıysa tırmanmaktaydı.	– Küçük Buz Çağı bu yıl bitti. – Prusya'da köylülerin kazandığı özgürlükler muhafaza edildi, verilen kararla 640 bin çiftçi özgür tarıma başladı. – Çin'de Taiping Ayaklanması yüzyılın en kanlı isyanı oldu; 20 milyon kişi bu olaylar sonucu öldü. – İngiliz gemilerinin yüzde beşi bu tarihte buharla çalışmaktaydı.

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1851	Kafkas Ordusu'ndaki ağabeyi Nikolay'ın Yasnaya Polyana'yı ziyaret etmesini fırsat bilerek teğmen sıfatıyla Rusya'nın güneyine seyahat etti.	– Binlerce insan Avustralya'da altına hücum etti. Nüfusu kırk binleri bulan çadır kentler kuruldu, yiyecek ihtiyacı Avustralya'da ekonomiyi canlandırdı. – İlk dünya fuarı olan Kristal Saray Fuarı Londra'da yapıldı. – Bonaparte'ın yeğeni Louis Napoléon, bir darbeyle Fransa'da hükümeti devirdi. – Herman Melville, *Moby Dick*'i yazdı.
1852	Astsubay olarak Kafkasya'daki topçu bataryalarından birine gönderildi ve otobiyografik üçlemesinin ilk kısmı olan *Çocukluk*'u pek çok eserinin yayımlanacağı *Sovremennik* (Çağdaş) dergisi için yazmaya başladı.	– Burma'ya gelen İngilizler, Hindistan'dan getirdikleri afyonu burada satmaya başladı. – Birleşik Devletler'de Francis Wolle kese kâğıdı makinesini icat etti. – Louis Napoléon muhafazakârların desteğini toplayarak parlamentoyu lağvetti ve diktatörlüğünü ilan etti.
1853		– ABD Deniz Kuvvetleri Tuğamirali Matthew C. Perry, Japon başkenti Edo'yu gemileriyle topa tutmakla tehdit ederek, şehri ticarete açmalarını emretti. – Çar I. Nikolay, Osmanlı topraklarındaki Ortodoks Hıristiyanların haklarının korunması gerekçesiyle Osmanlı'ya savaş açtı. Kırım Harbi patlak verdi; Fransa ve İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında yer aldı. – Louis Napoléon, kendini İmparator III. Napoléon olarak ilan etti. Fransa, İkinci İmparatorluk adını aldı.

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1854	İlk kitabın gördüğü beğeniden sonra ikinci kısmı olan *İlkgençlik*'i yazdı. Bu sırada patlak vermiş olan Kırım Savaşı'nda Eflak'a gönderildi, Sivastopol Kuşatması sırasında İngiliz, Fransız ve Osmanlı ordularına karşı savaştı.	– Londra'da, bugün Big Ben adıyla bilinen saat kulesinin yapımı tamamlandı. Şehirleşmede ve sanayileşmede yeni bir çağa girildi. – Balaklava Muharebesi yapıldı. Sivastopol Kuşatması sonucu şehir İngilizlerin eline geçti.
1855	Ordudan ayrıldı, bu sırada kardeşi Dmitri'nin hastalandığını öğrendi. Yazarken savaş tecrübelerinden faydalandığı *Sivastopol Serisi*'ni yayımladı.	Chicago, Birleşik Devletler'deki en kapsamlı kanalizasyon sisteminin yapımına başladı.
1856	Kardeşi Dmitri öldü.	– Çar I. Nikolay'ın ölümünden sonra II. Aleksandr İngiltere ve Fransa'yla ateşkes yaptı. Kırım Harbi'nde hezimete uğrayan Rusya'da şiddetli bir reform başladı. – Gustave Flaubert, *Madam Bovary*'yi yazdı. – Louis Pasteur, pastörizasyonu icat etti.
1857	Otobiyografik üçlemesinin son kitabı *Gençlik*'i yazdı.	– Aleksandr İvanov, yirmi yıl boyunca üzerinde çalıştığı "İsa'nın Halka Görünmesi" adlı başyapıtını tamamladı. Resim, Rus sanatında bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. – Beş yıldır New York'ta yaşayan Giuseppe Garibaldi, İtalya'nın birleşmesini savunan İtalyan Ulusal Birliği'ni kurdu. – Hint Ayaklanması sonucu Britanya İmparatorluğu, yönetimi Doğu Hindistan Şirketi'nden devraldı.

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1859	Yasnaya Polyana'da topraklarında çalışan *mujik*leri eğitmek için bir okul açtı ama okul başarısız oldu. Evli bir kadınla yaşadığı ilişkiden ilk oğlu Timothy dünyaya geldi. *Aile Mutluluğu*'nu yazdı.	– Süveyş Kanalı'nın yapımına başlandı. – Kuzey Pennsylvania'da Birleşik Devletler'deki ilk petrol kuyusu kazıldı. – Charles Darwin *Türlerin Kökeni*'ni yayımladı. – Charles Dickens *İki Şehrin Hikâyesi*'ni, İvan Gonçarov *Oblomov*'u yazdı.
1860	Temmuz ayında Avrupa seyahatine çıktı ve Dresden'den Marsilya'ya geçti. Bu seyahati sırasında gördüğü ağabeyi Nikolay, Dmitri gibi veremden öldü. Tolstoy, Marsilya, Nice, Floransa, Napoli, Roma, Paris, Londra ve Brüksel şehirlerine uğradıktan sonra Varşova üzerinden ülkesine geri döndü. Bu sırada *Çocukluk* kitabı İngilizceye çevrilmiş ve Tolstoy dünyaca ünlü bir yazar olmuştu.	– Rus entelektüellerinden, Batı'da "popülizm" adıyla bilinen *narodnichestvo* akımını benimseyenler oldu. – Britanya'da Yahudilere oy hakkı tanındı.
1861		– II. Aleksandr serfliği feshetti. – Abraham Lincoln, ABD Başkanı oldu. Dolaylı ya da dolaysız olarak köleliğe dokunmayacağını söylese de güney eyaletler ayrılıkçı bir siyaset izlediler. Bunun sonucu olarak 1865'e kadar sürecek iç savaş başladı.
1862	Otuz dört yaşındaki Tolstoy, on yedi yaşındaki Sofya Andreyevna Behrs ile evlendi.	– Alman devletlerinin en büyüğü olan Prusya'da Otto von Bismarck başbakan olarak atandıktan sonra meclisi dağıttı ve kralın yetkisinin üstünde bir güç tanımadığını açıkladı. – Victor Hugo *Sefiller*'i yayımladı. Kitap on cilt halinde yayımlandı, Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da çok satan bir kitap oldu. İvan Turgenyev *Babalar ve Oğullar*'ı yazdı.

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1862		– St. Petersburg ve Moskova'da konservatuarlar açıldı. – Birleşik Devletler'de ilk banknot basıldı.
1863	Sofya'yla evliliğinden olan ilk oğlu Sergey Lvoviç Tolstoy doğdu. Kısa romanı *Kazaklar*'ı yazdı. *Savaş ve Barış*'ı yazmaya başladı.	– Başkan Lincoln Özgürlük Bildirgesi'ni kanun haline getirdi. – İç savaş yüzünden pamuğa ulaşımı kopan Rusya, ordularını pamuk yetiştirilmeye müsait toprakların olduğu Orta Asya'ya gönderdi. – Polonya'da Ocak Ayaklanması oldu. – Londra metrosunun ilk kısmı halka açıldı. – Hollanda yönetimindeki Endonezya'da kölelik sona erdi.
1864	Kızı Tatyana Lvovna dünyaya geldi.	Fyodor Dostoyevski *Yeraltından Notlar*'ı yazdı.
1865		– ABD'de iç savaş, General Robert E. Lee ve subaylarının kılıçlarını teslim etmesiyle sona erdi. Başkan Lincoln suikaste uğradı. – Rusya, Taşkent'i işgal etti.
1866	İkinci oğlu İlya Lvoviç dünyaya geldi.	– Bir Rus öğrenci Çar II. Aleksandr'a suikast girişiminde bulundu. Devlet tüm öğrencilere karşı baskıcı bir politika uygulamaya başladı; Eğitim Bakanlığı üniversitelerin kontrolünü üstlenerek sıkı yönetime başladı. – İlk okyanuslararası telgraf başarıyla çekildi. – Fyodor Dostoyevski *Suç ve Ceza*'yı yazdı.
1867	*Savaş ve Barış*'ın ilk iki kısmı *1805 Yılı* adıyla kitap halinde yayımlandı.	– Çar II. Aleksandr, Alaska'yı Birleşik Devletler'e sattı. – Jesse James'in çetesi Savannah, Missouri'de bir banka soygunu yaptı, bir kişiyi öldürdü.

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1867		– İsveç'te Alfred Nobel dinamiti keşfetti. – Viyana'da Johann Strauss'un "Güzel Mavi Tuna" eseri ilk defa seslendirildi.
1868		Küba ve İspanya arasında On Yıl Savaşları başladı.
1869	*Savaş ve Barış* altıncı ve son cildiyle birlikte tamamlandı. Bu yıl Sofya'dan Leo adında üçüncü bir oğlu oldu.	– Akdeniz'le Kızıldeniz'i bağlayan Süveyş Kanalı açıldı. – Dostoyevski *Budala*'yı, Flaubert *Duygusal Eğitim*'i yazdı.
1870		Fransa-Prusya Savaşı sonucu Almanya, arkasından İtalya birleşti.
1871	İkinci kızı Marya, bu yıl dünyaya geldi.	– Bessemer ve Thomas Çeliği'nin icadıyla İkinci Sanayi Devrimi başladı. – Fransız güçleri Paris Komünü'ne girdi ve sayıları 30 bini bulan "komüncü" ve Paris vatandaşını idam etti. – Henry Morton Stanley, Tanganika Gölü kıyılarında Dr. David Livingstone'u buldu.
1872	Bu yıl doğan dördüncü oğlu Petra, on sekiz aylıkken öldü.	Dostoyevski *Cinler*'i yazdı.
1873	*Anna Karenina*'yı yazmaya başladı.	– Rus devleti İsviçre'ye gönderdiği öğrencilerini geri çağırdı. Geri dönen öğrenciler, toplumda devrim yaratacağını düşündükleri Narodnik (Halkın Dostları) hareketini kurdular. – Ressam İlya Repin, "Volga'da Sal Çekicileri"ni tamamladı.

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1874	Beşinci oğğlu Nikolay Haziran ayında dünyaya geldi, fakat ertesi sene öldü.	– *Société anonyme coopérative des artistes peintres, sculpteurs et graveurs* ya da bugün bildiğimiz adıyla Empresyonistler, fotoğrafçı Nadar'ın stüdyosunda ilk sergilerini düzenlediler. – Doğu Hindistan Şirketi lağvedildi. – Modest Musorgski'nin operası "Boris Godunov" ilk kez St. Petersburg'da sahnelendi.
1875	Üçüncü kızı prematüre olarak doğdu, fazla yaşamadı.	Kanada'da ampul icat edildi. Thomas Edison patentini satın aldı.
1876		– Osmanlı İmparatorluğu topraklarındaki ayaklanma Bulgaristan'a sıçradı. Abdülaziz Genç Osmanlılarca tahttan indirildi. Yerine geçen V. Murat'ın akli dengesi bozulunca, Mithat Paşa'ya Kanun-i Esasî'yi ilan edeceğini taahhüt eden II. Abdülhamit tahta geçti. – Kraliçe Victoria, Hindistan İmparatoriçesi oldu. – Richard Wagner'in "Nibelung Yüzüğü" oyunu ilk defa eksiksiz sahnelendi.
1877	Altıncı oğlu Andrey dünyaya geldi. *Anna Karenina*'yı tamamladı.	– Thomas Edison gramofonu icat etti. – Rus ordusu, İstanbul'a doğru ilerlemeye başladı.
1878	Elli yaşındaki Tolstoy büyük bir bunalım geçirdikten sonra Hıristiyanlığı benimsedi.	93 Harbi'nin ardından Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya arasında Ayestefanos Antlaşması imzalandı. Avrupa devletleriyle imzalanan Berlin Antlaşması'yla Sırbistan, Karadağ ve Romanya imtiyazlı vilayet haline getirildi. Bulgaristan prensliği kuruldu.
1879		St. Petersburg'da sanayi işçileri ilk büyük grevi düzenledi.

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1880	Tolstoyculuğun temel taşlarından olan *İtirafım*'ı kaleme aldı. Bu kitaptan sonra devlete ve kiliseye ağır eleştirilerde bulunacağı kitaplar yazmaya başladı. *İtirafım* dört yıl sonra yasaklanacaktı.	– II. Aleksandr'a gerçekleştirilen bir diğer suikast teşebbüsü yine başarısız oldu. Radikaller çarın sarayındaki yemek odasını havaya uçurdu, on bir kişi öldü, elli altı kişi yaralandı. Çar yemeğe geç kalmıştı. Polis, Narodnaya Volya (Halkın İradesi) örgütünün pek çok üyesini tutukladı. – Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*'i yazdı.
1881	Yedinci oğlu Aleksis dünyaya geldi.	– Çar II. Aleksandr, Narodnaya Volya mensubu Grinevistski isimli bir öğrencinin bombalı suikasti sonucu öldü. Oğlu ve halefi III. Aleksandr şiddet yanlısı olmayan siyasi eylemcilerle teröristleri bir tuttu, liberal fikirleri savunan yazarları ve yayınevlerini ağır baskıya aldı. – İlk elektrik santralı Godalming, İngiltere'de kuruldu.
1882		– Mısır İngilizler tarafından işgal edildi. – III. Aleksandr, Yahudilerin İsa'yı öldürdüğüne inanıyordu. Rusya İmparatorluğu'nda Yahudileri hedef alan pogromlar başladı. Moskova'dan kovulan Yahudiler, imparatorluktan kaçtılar.
1883	Tolstoy, zengin subay Vladimir Çertkov'la tanıştı. Sonya, kocasının günlüklerini okuma hakkı için bu adamla uzun süre mücadele edecekti.	– Karakatau Yanardağı'nda modern tarihin en büyük patlamalarından biri gerçekleşti. – Robert Louis Stevenson, *Define Adası*'nı yazdı. – Osmanlı sultanı II. Abdülhamit eski sadrazamı Mithat Paşa'yı muhafızlarına boğdurttu. – Karl Marx öldü; John Maynard Keynes ve Benito Mussolini doğdular. – İstanbul'dan Bağdat'a uzanan Şark Ekspresi demiryolu açıldı.

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1884	Dördüncü kızı Aleksandra doğdu.	Berlin Batı Afrika Konferansı'yla Afrika'da "sözlü işgal" dönemi başladı.
1885		Belçika kralı II. Léopold, Kongo Bağımsız Devleti'ni özel mülkü olarak ilan etti.
1886	Oğlu Aleksis beş yaşında öldü. *İvan İlyiç'in Ölümü*'nü yazdı.	– Özgürlük Anıtı inşa edildi. – Burma, Kraliçe Victoria'ya doğum günü hediyesi olarak armağan edildi. – Stevenson, *Dr. Jekyll ve Bay Hyde'ın Tuhaf Hikâyesi*'ni yazdı. – Karl Benz ilk ticari otomobili sattı; Coca-Cola formülü geliştirildi.
1887		Sir Arthur Conan Doyle'un ilk Sherlock Holmes öyküsü *Kızıl Dosya* yayımlandı.
1888	Son oğlu İvan dünyaya geldi.	– Alman imparatoru öldükten sonra tahta geçen III. Friedrich doksan dokuz gün hüküm sürdükten sonra gırtlak kanserinden öldü. Kraliçe Victoria'nın liberal fikirli kızı Vicki'nin oğlu II. Wilhelm imparator oldu. – Londra'da zehirli üzümden ölen beş hayat kadını karınları deşilmiş halde bulundu. Cinayetler Karındeşen Jack'e atfedildi. – Brezilya monarşiye karşı ayaklandı, cumhuriyete geçti.
1889	*Kroyçer Sonat*'ı yazdı.	– Paris'te Eyfel Kulesi açıldı. – Vincent Van Gogh, "Yıldızlı Gece" resmini yaptı.

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1890		– Halkın desteğini almak isteyen II. Wilhelm, Bismarck'ın anti-sosyalist kanunlarını onaylamadı. Bismarck görevinden istifa etti. – İtalya, Eritre'yi topraklarına kattı. – Kumkapı'da Ermenilerin ayaklanmasını devlet kanla bastırdı. – Vincent Van Gogh intihar etti.
1891	Altmış üç yaşındaki Tolstoy, tüm varlığını toprağında çalışan köylülere bırakacağını ilan etti. Ailesinin itirazları üzerine bu fikrinden vazgeçti.	Jön Türkler Cenevre'de toplanarak Abdülhamit'in saltanatının sonunu getirecek bir milliyetçi hareketin tohumlarını attı.
1892		– Rusya'nın yönetimindeki Polonya'da ayaklanan işçilere saldıran yetkililer, kırk altı kişinin ölümüne sebep oldu. – Parmak izi alma uygulaması ilk kez gerçekleştirildi. – Çaykovski'nin "Fındıkkıran Balesi" ilk kez sahnelendi. – George ve Weedon Grossmith, *Önemsiz Bir Adamın Günlüğü*'nü yazdılar.
1893		Yeni Zelanda kadınlara oy hakkı tanıyan ilk ülke oldu.
1894		– III. Aleksandr böbrek hastalığından öldü. En büyük oğlu II. Nikolay 26 yaşında çar oldu. Taç giyme töreninden birkaç gün sonra halka armağanlar verilirken izdiham sonucu yaklaşık bin kişi hayatını kaybetti.
1895	En küçük oğlu İvan öldü. *Efendi ile Uşağı*'nı yazdı ve *Diriliş* üzerine çalışmaya başladı.	– Oscar Wilde mahkeme karşısına çıktı, oyunu *Ciddi Olmanın Önemi* ilk defa sahnelendi.

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1895		– Joseph Breuer ve Sigmund Freud'un kitabı *Histeri Üzerine Çalışmalar* ile psikanaliz devri başladı. – Almanya'da Wilhelm Röntgen, röntgen ışınını buldu.
1896	*Hacı Murat*'ı yazmaya başladı. 1904'te tamamlanan kitap ancak ölümünden sonra yayımlanacaktı.	– İstanbul'da Ermeni milliyetçiler Osmanlı Bankası'na saldırdı. Yetkililer şiddetle karşılık verdi ve üç bin Ermeni öldürüldü. – Sudan'da artan Fransız etkisinden rahatsız olan Britanya, Horatio Kitchener'i ordularının başında Sudan'a gönderdi.
1897		– Dreyfus Olayı'nda gerçek casus bulunmasına rağmen, Fransız Ordusu olayı örtbas etti ve Dreyfus'u serbest bırakmadı. – Macar gazeteci Theodor Herzl, Dreyfus Olayı'yla bağlantılı anti-Semitizmden rahatsız olarak Basel'de ilk Siyonist Kongresi'ni topladı.
1898		– Romancı Émile Zola, Genelkurmay Başkanı ve yüksek rütbeli subayları Dreyfus Olayı'ndaki yaklaşımından ötürü kınayan "J'accuse...!" (Suçluyorum...!) başlıklı yazısını kaleme aldı. İftirayla suçlanan Zola, İngiltere'ye kaçmak zorunda kaldı. – H.G. Wells, *Dünyaların Savaşı*'nı yayımladı.
1899	Kiliseye ağır eleştirilerde bulunduğu üçüncü ve son büyük romanı *Diriliş* yayımlandı.	– Rudyad Kipling, "Sırtlan Beyaz Adam'ın Yükünü" şiirini yazdı.

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1899		– İngilizler, altın bulma umuduyla Boer'a geldi ve altın madenleri İngilizlerin eline geçti. İki Boer cumhuriyetini İngiliz topraklarına katmak isteyen koloni liderlerine, Boer savaş açtı ve II. Boer Savaşı başladı. – Çar II. Nikola'nın özerk Finlandiya'da baskısını artırmasıyla, Finlandiya'da Rusya'ya karşı direniş başladı. – Alfred Dreyfus beraat etti.
1900		Joseph Conrad *Lord Jim*'i, L. Frank Baum *Muhteşem Oz Büyücüsü*'nü yazdı.
1901	*Diriliş* romanı ve Tolstoy, Rus Ortodoks Kilisesi tarafından aforoz edildi. Kırım'a dinlenmeye gitti, Gorki ve Çehov ile tanıştı.	– Kraliçe Victoria öldü. – Thomas Mann'ın ilk romanı *Buddenbrooklar*, Berlin'de yayımlandı. – İlk Nobel Edebiyat Ödülü, Fransız şair Sully Prudhomme'a verildi.
1902		– II. Boer Savaşı sona erdi. – Joseph Conrad, *Karanlığın Yüreği*'ni yazdı.
1903		– Wright Kardeşler, tek kanatlı ve buhar motorlu ilk pervaneli uçuşu gerçekleştirdi. – Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin dağılmasıyla Bolşevik ve Menşevik grupları kuruldu. – Jack London, *Vahşetin Çağrısı*'nı kaleme aldı.
1904		– İngiltere-Fransa Dostluk Antlaşması imzalandı. – Panama Kanalı'nın yapımına başlandı. – Anton Çehov'un son oyunu "Vişne Bahçesi", Moskova Sanat Tiyatrosu'nda Konstantin Stanislavski yönetmenliğinde sahnelendi.

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1905		– Rusya'da yıl boyunca devam eden ayaklanmalar, hükümetin isteğiyle Kışlık Saray'a yürüyen kalabalığa ateş edilmesiyle büyüdü. İki yüz ila bin kişinin öldürüldüğü güne Kanlı Pazar adı verildi. Çar sonunda geri adım atmak ve ülkenin ilk demokratik meclisi olan Duma'nın kurulmasına izin vermek zorunda kaldı. – Albert Einstein, özel görelilik kuramını yayımladı. – Aralarında Henri Matisse'in de bulunduğu Fovist sanatçılar, Paris'te Salon d'Automne'da ilk kez sergi düzenlediler.
1906		– San Fransisco, California'da yaşanan depremde üç bin kişi, Valparaíso, Şili'de yirmi bin kişi öldü. – Burjuva ve soylularla ittifak kurup varlıklı bir köylü tabakası yaratmak isteyen Pyotr Stolypin, köylülere topraklarında özel işletme kurma hakkı tanıyan bir tarım reformu kararnamesi yazdı. – Maksim Gorki, Bolşeviklere bağış toplama amacıyla metresi aktris Maria Andreyeva ile birlikte Birleşik Devletler'i ziyaret etti. – Upton Sinclair, *Chicago Mezbahaları* romanını yazdı.
1907	On yıl önce sürgüne gönderilmiş Çertkov'un dönüşüyle Tolstoy'la arkadaşlıkları kaldığı yerden devam etti. Tolstoy, Çertkov'a kitaplarında editörlük hakkı vermeye başladı.	

Tarih	Yazarın Hayatı ve Eserleri	Dönemin Önemli Olayları
1908	Yazdığı vasiyetinde tüm telif haklarından feragat etti. Sekseninci yaş gününü, tüm Rusya bayram havasında kutladı.	– Osmanlı İmparatorluğu'nda İttihat ve Terakki merkez komitesinin organize ettiği Jön Türk devrimi yapıldı. – E.M. Forster, *Manzaralı Bir Oda*'yı yazdı.
1909	Çertkov, Tolstoy'un karısı Sonya'dan habersiz bir vasiyet kaleme aldı; bu vasiyet Tolstoy'un günlüklerinin ve eserlerinin telif hakkını Çertkov'a devretmekteydi.	– Louis Bleriot, uçakla Manş Denizi'ni geçen ilk kişi oldu. – Jack London, *Martin Eden*'i kaleme aldı. – Sergey Prokudin-Gorski, Çar II. Nikola'dan aldığı özel izin ve karanlık odalı bir otomobille imparatorluğun her yerine ulaşarak renkli fotoğraflar çekmeye başladı. – Léon Bakst, "Cleopatra" balesinden itibaren Sergey Diaghilev'in Ballets Ruses kumpanyası için dekor resimleri yapmaya başladı.
1910	*Her İyilik Ondan Gelir* oyununu yazdı. Karısından uzaklaşmak ve yeni bir hayata başlamak isteyen Tolstoy, 28 Ekim'de yola çıktığı Yasnaya Polyana'dan ancak Astapovo'ya kadar gidebildi. Burada zatürreye yakalandı ve birkaç gün sonra öldü.	– Birleşik Krallık'ta V. George tahta geçti. – Boris Pasternak, Moskova Konservatuarı'ndan ayrıldı.

ÖNSÖZ

HACI MURAT

AZAR NAFİSİ

"Mükemmel olmaktan umudunuzu kesmeyin."
(Lev Tolstoy'un Valerya Arsenyeva'ya yazdığı
bir mektuptan)

1909 yılında, kocasının ölümünden bir yıl önce, Kontes Tolstoy günlüğüne "*Hacı Murat*'ı kopyaya çekmekten başka bir şey yapmıyorum," diye yazıyordu, "o kadar iyi ki, bir türlü kendimi ondan alamıyorum." Kocasının eserlerinin büyük hayranı ve sıkı bir eleştirmeni olan Sonya Tolstoy'un, *Savaş ve Barış*'ın dokuz kopyasını çıkardığı söylenir. Fakat önde gelen pek çok yazar ve düşünür, *Hacı Murat*'ı göğe çıkarmakta yarışmışlardır. Kitabın ateşli hayranları arasında Isaac Babel ve filozof Ludwig Wittgenstein da vardır. Harold Bloom ise, "*Hacı Murat* benim için nesrin ulaşabileceği son noktadır, dünyanın en iyi öyküsü, okuduğum metinlerin en mükemmelidir," diyecek kadar ileri gitmiştir.

Tolstoy'u anlatırken abartılı sözcükler kullananların sayısı çoktur. Rivayete göre Dostoyevski, St. Petersburg sokaklarında elinde *Anna Karenina*'nın bir kopyasını sallayarak koşarken ve "Bu adam sanatın Tanrısı!" diye bağırırken görülmüştür. Gorki'ye göre Tolstoy ve Tanrı, bir mağaradaki iki ayı gibidirler. Proust onun için "sakin Tanrı" tabirini kullanmıştır. Son sözü George Steiner söyler: "Tolstoy'un kahramanları, Tanrı'yla rekabetinin ve yaratıcı sürece

ilişkin felsefesinin meyveleridir. Yarattığı kişiliklerin ağızlarına, tıpkı Tanrı gibi, hayat üflemiştir."

Tolstoy'un dehası –Tanrı'yla rekabetinin kaynağı– dünyevi ve sıradanın arasından kutsal ve yüce olanı ayırt edebilmesinde yatar ve bize Vladimir Nabokov'un sözünü hatırlatır: "Ayrıntıları, kutsal ayrıntıları okşa." *Savaş ve Barış*'taki Pierre gibi, Tolstoy da "her şeyde büyüklüğü, ebedî ve sonsuz olanı görmeyi öğrenmişti, ve böylece, bu kavrayışından tat almak için, insanları gözetlediği teleskopu bir yana bıraktı, sevinçle çevresindeki sürekli değişen, akıl sır ermez, sonsuz ve ebedî hayatı gözlemlemeye koyuldu."

Tolstoy *Hacı Murat*'ı 1896 ile 1903 yılları arasında yazdı; bu sıralarda vaktinin çoğunu kurgu sanatını reddeden ateşli risaleler yazarak ve Shakespeare dahil, dünyanın en iyi yazarlarını topa tutarak geçiriyordu. John Bayley'ye göre *Hacı Murat*, "[Tolstoy'un] son eserleri arasında en iyisidir ve bir bakıma, en dingin, en huzurlu öyküsüdür; kimse bunları yazanın huysuz bir din fanatiği olduğuna, sanata inanmadığına, değersiz bulduğuna ihtimal vermez." İşin ilginci, *Hacı Murat* sanatın tüm dinî metinler üzerindeki zaferini kutlayan eserlerinden biridir. Tolstoy'un inandığı tüm gerçekleri alt üst eder, sanata ve kurguya ilişkin kendi reddiyesine verilmiş en iyi cevaptır.

Tüm büyük yazarlar gibi Tolstoy için de, yazmak eylemi bir keşif süreciydi. Eserlerinin berraklığı ve gücü, sonsuz merakından, neredeyse erotik bir tutkuyla nesnelerin içine nüfuz etme, onları ele geçirme arzusundan, fiziksel dünyanın ötesini görme gayretinden gelir. "Hayat; bilinmeyene nüfuz etmek, içine girmek, bu yolla edindiğimiz bilgiyle eyleme geçmektir," demiştir. Bilinmeyeni dinî yazılarıyla ve kişisel tecrübeleriyle anlamaya çalıştı, fakat dinî ve felsefi araştırmaları gerçek bir keşfe izin vermeyecek kadar dogmatik ve didaktikti; daha kendisi hayattayken klişeye dönüştüler. Tolstoy'un bilgiye ulaşmak için hayal gücünü kullandığı alan, öyküleridir.

Hacı Murat'ın ilk sayfasıyla başlayalım. Öykü, adsız anlatıcının yaz ortasında, otlakların biçildiği, çavdar tarlalarının yakında ha-

sat edileceği bir günde başlar. Anlatıcı bir çiçek tarlasından geçmektedir ve bir demet yapmaya karar verir. Yolun kenarında bir devedikeni görür, saplarından biri ezilmiştir, ama bu haliyle bile "... çevresindeki bütün canlı kardeşlerini yok eden insana teslim olmamış"tır. Devedikeni ona, 1851'de Ruslara iltica eden Avar lideri *Hacı Murat*'ı hatırlatır.

Açılış sahnesini unutulmaz kılan şey devedikeni –ucuz bir simge– değil, tesadüfen karşılaştığı çiçek tarlasının olağanüstü güzellikteki tasviridir: "Kırmızı, beyaz, pembe, güzel kokulu, yumuşak yoncalar, mağrur koyungözleri taçları süt beyaz, ortaları sapsarı, garip ama hoş kokulu "seviyor-sevmiyorlar," bal kokulu sarı katırtırnakları, laleleri andıran mor, beyaz uzun uzun çan çiçekleri; yerlerde sürünen bezelye şişeleri, sarı, kırmızı, pembe, mor mineler; yol boyunca görünen, hoş ama çok hafif bir kokusu olan pembe sinirotları, henüz açılmışken güneşin ışıkları altında parlak lacivert, akşamları ya da artık solmaya yüz tuttuklarında ise, ya mavi ya kırmızımtırak görünen peygamber çiçekleri, etrafa tatlı bir badem kokusu yayan, dokununca da çabucak solan sarmaşık çiçekleri..."

Tolstoy çiçeklerin bu nefes kesen, şenlikli anlatımıyla kurgusal bir deneyimi gerçek gibi hissettirerek, okuru öykünün hayalî dünyasının tam ortasına oturtur. Anlatıdaki çiçekler bir mesaj vermez, bir noktayı açığa vurmazlar, onlar Tolstoy'un dünyasının, Isaah Berlin'in deyimiyle "mobilyalarıdır." Bu kurgusal dünyada her şahıs, her nesne, kendi başına ve bağımsızdır ama yine de öykünün engin evreninin birer parçasıdırlar.

Tolstoy, dostu Goldenweiser'e, "İyi bir sanat [nesnesi], kendi bütünlüğü içinde ancak kendisi tarafından ifade edilebilir," diye yazmıştı. Tolstoy'un en iyi eserlerinde –*Hacı Murat* da bunlardan biridir– kurgusal bir olayı, ona dokunuyormuşuz gibi bir gerçeklikle hissederiz. Anlam ve imalarla yüklü, duyusal bir dünyaya gireriz. Bu dünyaya girmeden, onu görüp, koklayıp, ona dokunmadan, onunla iç içe geçmeden, anlamını ve çağrıştırdıklarını anlayamayız.

1851 yılının sonundaydı.

Soğuk bir kasım akşamı, Hacı Murat, Çeçenlerin köyüne, her yanında tezek dumanı tüten, Ruslara düşman Mahket *avul*'una[1] giriyordu.

Müezzinin tiz sesi henüz susmuştu. Tezek dumanı karışmış temiz, berrak dağ havasında bal peteğinin mini mini hücrecikleri gibi birbirlerine yapışmış daracık köy evlerinin avlularına dağılan ineklerin homurtusu ile kuzuların melemeleri arasında, birbirleriyle tartışan erkeklerin gırtlaktan gelen boğuk sesleri ve, aşağıda çeşme başında toplanmış çocuklarla kadınların sesleri duyuluyordu.

Anlatıcının gözü, karakterlerin hareketlerini dikkatle izleyen bir fotoğraf kamerasına dönüşür, manzarayı oluşturur, sesleri, geçip giden görüntüleri yakalar, okuru her dönemecin ötesinde neler olduğunu keşfetmeye çağırır. Aktardığı dünyada bir pırıltı mevcuttur; Tolstoy'un bir öyküsünden alacağımız bir deyişle, yeni yıkanmış gibidir. En dünyevi sahneleri ve en sıradan hareketleri sanki o keşfetmiş gibi sunabilmesi, Tolstoy'a has bir yetenektir. Rus eleştirmen Viktor Şlovkski şöyle der: "Tolstoy'un en çok kullandığı strateji, bir nesneyi, sanki ilk kez görüyormuş gibi tarif etmesidir."

Yukarıdaki satırları izleyen yüz yirmi sayfa boyunca, Hacı Murat Çeçen köylerinden Rus askerlerinin karakollarına, balo salonlarından, evlerden ormanlara ve açık araziye gidip geldikçe, sahneler büyülü bir sisin ardından belirir gibi karşımıza çıkar; her eylemle iki karşıt, birbirine düşman dünyanın –Rusların ve Çecenlerin dünyalarının– farklı yönleri, sesleri, görüntüleri, kokuları, bulutsuz bir gecedeki parıltılı manzaralar gibi önümüzden geçer. Hacı Murat atını sürerken, yukarıdaki yıldızları ve gökyüzünü, aşağıdaki nemli toprağı, kara gözlü Çeçenleri ve soylu, cilveli Rus kadınlarını görür gibi oluruz. O peşinde karanlık müritleriyle atına atladığında, yanak-

1 Kafkasya'da Müslüman köylerine verilen ad – ç.n.

ları pudralı, Fransızca konuşan Rusların odalarına, parfümlü salonlarına daldığında, anlatıcı parçaları birleştirerek birbiriyle savaşan ama gizli bir anlaşmayla kendisini yok etmeye çalışan iki düşman toplumu olanca sahiciliğiyle okura yansıtır.

Anlatıcı, öykünün "bir kısmını kendi yaşamış, bir kısmını başkalarından, olup bitenleri kendi gözleriyle görmüş olanlardan dinlemiş... bir kısmının hayalini kurmuş"tur. *Hacı Murat*, genç Tolstoy'un 1850'lerin başlarında askerlik görevini yaparken tanık olduğu tarihî olaylardan yola çıkarak yazılmıştır. Bu kitabı yazmak için Tolstoy titiz çalışmalar yaptı, seksen kadar kitabı inceledi, her ayrıntıyı gözden geçirdi. Hacı Murat ve yanındakilerin son baskınlarında bindikleri atların rengini, kılık kıyafetlerini bile araştırdı. Çar'ın kişiliğini ortaya dökecek sırrı bulmak için onun günlük hayatındaki ayrıntıları, tarihî anekdotları, karısıyla ilişkisini, maskeli bir baloda çevirdiği entrikaları öğrendi.

Fakat *Hacı Murat*'ı ilginç kılan şey, tarihî olaylar değildir. Büyük edebiyatın büyüklüğünün nedeni bir haberden, bir bilgiden fazla bir şey olmasıdır; Ezra Pound'un deyişiyle edebiyat, her zaman haber olarak kalan haberlerdir. Tolstoy'un büyüsü bir ölçüde, tarihî bir olayı alıp yüz yıl sonra haber niteliği taşıyan bir öyküye dönüştürmesinde yatar.

Bu göz kamaştıran sahneler arasında nefes nefese gidip gelirken, Hacı Murat'ın çağımızda rastlanan karakterlere çok benzemesi bizi şaşırtır. Geçen yüzyılın başında yazılan bir roman, nasıl olur da bu yüzyılın en önemli meselelerini; Çeçenler ve Ruslar arasında sonsuza dek süreceğe benzeyen savaşı, İslâm ve Batı arasındaki kanlı mücadeleleri, medeniyetler çatışmasını, sömürgeciliği ve bütün bunların getirdiği öfkeyi, aşağılamayı, kırgınlıkları ve buza kesen bir nefreti, bu denli gerçekçilikle yansıtabilir? Çeçenlerin Rus kâfirinden nefreti, Rusların Çeçenleri ilkel bir topluluk olarak görüp küçümsemesi, iki tarafın da birbirine duyduğu kin, 21. yüzyılın okurlarına son derece tanıdık gelecektir.

> Bu, hayatın sudan ucuz olduğu, mermilerin bol keseden harcandığı, subayların savaşı bir vakit geçirme aracı olarak gördüğü, katliamların karşı tarafın insafsızlığı örnek gösterilerek aklandığı bir dünyadır. Çünkü yedisinden yetmişine kadar tüm Çeçenlerin duydukları his, kinin de üstünde bir duyguydu. Kin neydi ki? Rus köpekleri onların gözünde insan bile değildi. Onların yaptıkları zulümler karşısında öyle bir tiksinti, öyle bir nefret duyuyorlardı ki, şaşkına dönmüşlerdi. Rusları yok etme isteği onlar için fareyi, zehirli bir örümceği ve kurdu yok etme isteği gibi doğal ve içgüdüsel bir duyguydu.

Ne var ki zalim ve gaddar olmayan insanlar da zulüm yapabilirler. Bunlardan biri hassa alayından gelme, geniş yüzlü, al yanaklı, savaşa neşeyle giden kıta komutanı Poltoratski'dir. Küçük bir Çeçen çetesi birliğine saldırmış ama hemen geri çekilmiştir. Yine de komutan, "şahane" bir savaş planı yapar ve askerlerine Çeçenlere saldırma emri verir. Açılan ateşte genç bir asker, Avdeyev, yok yere öldürülür. Poltoratski'yi korkunç yapan şey zalim ya da gaddar olması değil, sıradan, biraz şapşal ama zararsız biri olmasıdır; genç asker onun zalimliği değil, dikkatsizliği yüzünden ölmüştür ve bu durum, savaşın anlamsız ve keyfî doğasına ve Rus soylularındaki ahlâkî değer yoksunluğuna işaret eder. Adamlarının hayatlarını kaybetmelerine Poltoratski'nin kayıtsız kalması, daha büyük ölçekte üstlerinin, özellikle çarın kayıtsızlığının bir yansımasıdır.

Avdeyev'in kaderi öykü boyunca yankılanır. Avdeyev, ailesinin aksi yöndeki ısrarına karşın, çocuk sahibi olan ağabeyinin yerine gönüllü olarak asker olmuştur. Katıldığı birlik rakamlarla oynayarak saldırganların sayısını abartır, kendi başarılarını över, düşman zayiatını olduğundan fazla gösterir. Avdeyev'in karısı başkalarının yanında onun ölümü için gözyaşı döker, ama patronundan hamile kalmıştır ve içten içe sevinç duymaktadır. Avdeyev için üzülen tek kişi annesidir, oğlunun anısına bir ilahi okutur, adını dua edilecekler listesine yazdırır, fakat o da ancak vakit buldukça Avdeyev için

ağlar ve işine dönmek zorunda kalır. Böylece Avdeyev birkaç kez ölür; önce düşmanın serseri kurşunuyla, sonra üstlerinin yanlış raporlarıyla, karısının sadakatsizliğiyle ve onu anmaya vakti olmayan ailesinin unutkanlığıyla.

Öykü sürprizlerle doludur. Avdeyev Çeçenlerle –Hacı Murat'ın elçileriyle– ilk kez karşılaştığında "Tıpkı Ruslar gibiler," der. Bu doğrudur da. Tam öykünün sömürgecilik ve iki kültürün çatışması üzerine olduğunu düşünmeye başlamışken, bu kültürlerin sandığımızdan daha çok ortak noktası olduğunu fark edip irkiliriz. *Hacı Murat* bir açıdan da, gücün kültür, din ya da vatan adına kötüye kullanımı üzerine ferasetli bir çalışmadır. "Beni ilgilendiren, yalnızca Hacı Murat ve onun trajik sonu değil," diye yazmıştı Tolstoy, "karşı karşıya gelen iki ana karakterin arasındaki paralellik de beni büyülüyor: Şamil ve Nikolay, mutlakıyetin Asyalı ve Avrupalı iki kutbunu temsil ediyorlar."

"Şişkin göbekli", "donuk, cansız bakışlı" Nikolay, devlet işlerinden çok, metresi ile geçenlerde yattığı genç bakire arasında yapacağı tercihle ilgilenir. Komik bir kibirle, Rusya'nın ve dünyanın onsuz nasıl yaşayacağını düşünür, "acımasızlıktan" zevk alır. Rusya'nın idam cezasını kaldırmasından gurur duyar, bir yandan da küçük bir suç işleyen bir genci "on iki bin vuruş"luk sıra dayağına mahkûm ederek, ona idamdan daha büyük bir ceza verir.

Şamil de titizlikle tasvir edilmiştir: "Kısa kesilmiş kızıl sakalının çevrelediği beyaz yüzü taş gibi hareketsizdi. Küçük gözlerini kısıyordu. Avulun içinden geçerken binlerce gözün kendisine baktığını seziyordu, ama onun gözleri kimseye bakmıyordu." Ruslarla yaptığı savaştan dönmektedir, Çeçenler zafer kazandıklarını iddia etseler de, aslında başarısız olmuşlardır; Şamil dinlenmek ve kendini, eşleri arasında en sevdiği, "kara gözlü, çevik ayaklı, on sekiz yaşındaki Aminet"in okşayışlarına bırakmak ister.

İki despotun fiziksel özellikleri oldukça farklıdır; görünüşleri, kültürlerindeki ve geleneklerindeki farklılığı yansıtır. Kadınlara duydukları iştahta –Nikolay zina yapar, Şamil ise çokeşlidir– ve yalnızca düşmanlarına değil, kendi vatandaşlarına da zalimce davranmakta

adeta birbirleriyle yarışırlar; ama benzerlik bu eylemlerden öteye gider. İkisinin gözlerinde de belirli bir donukluk, dünyadan uzak, empati kurmayı reddeden, taş gibi bir ifade vardır. İkisi de tinsellikle ya da düşünceyle değil, yavanlıkla, can sıkıntısıyla, kayıtsızlıkla şekillenmiş, dünyadan kopuk bir zihin yapısını açığa vururlar.

Birbirini yansıtan kahramanlar, Şamil ve Nikolay'dan ibaret değildir. Farklı karakterler ve sahneler arasında gizli bir yakınlık vardır: Vorontzov'un balosu, çarın sarayının soluk bir gölgesidir; Avdeyev'in ölümü, Hacı Murat'ın sonunu haber verir; Avyedev'in dostlarıyla eğlenmesine gülen çakallar, Hacı Murat'ı güç ve zafer rüyasından uyandırır.

İki despot, hayatın bir gerçeği olarak kabul edildiği için daha da alenileşen bir kıyım dünyasında yaşamaktadırlar. Hacı Murat öldüğünde, Ruslar başını sokaklarda dolaştırarak zafer gösterisi yaparlar. Avar liderini bir süre konuk eden binbaşının sevgilisi Marya Dmitriyevna, bu manzaraya tepki gösterir. "Hepiniz kana susamış canavarlarsınız!" der onlara. "Dayanamıyorum kana susamış canavarlara." Bu suçlama, Avdeyev'den Hacı Murat'ın Çeçen müttefiki Sado'nun oğluna, Tolstoy'un büyük titizlikle, büyük sevgiyle resmettiği genç insanların ölümlerinde yankılanır.

Şamil'in hapsettiği ailesini Rusların yardımıyla kurtarmaktan umudu kesen Hacı Murat, eve dönmenin düşünü kurar. Çeçen halkının arasında kabul görmeyeceğinden emindir: "Burada, bir Tavlin masalını hatırladı. İnsanların yakaladığı bir şahinin masalıydı bu. Şahin, insanlar arasında uzun süre yaşadıktan sonra, dağlara, dönüyor. Ama ayağında bir zincir vardır, zincire de çıngıraklar takılmıştır. Bu yüzden şahinler onu aralarına almıyorlar. 'Git...' diyorlar. 'Git... sana gümüş çıngırak taktıkları yere... Bizde ne çıngırak var ne de zincir...' Şahin yurdunu bırakmak istemiyor, orada kalıyor, öbür şahinler de onu gagalayıp öldürüyorlar."

Hacı Murat Çeçenlere karşı da, Ruslara karşı da mesafelidir. Sürekli iki dünya arasında gidip gelir. Onu ilk kez, kendi halkından kaçarken tanırız, son kez gördüğümüzde ise, Ruslardan kaçmakta-

dır. Hacı Murat bize, ötekilerden farklı, estetik bir nesne olarak sunulmuştur; renkli giysileri, sarıklı kalpağı, ayağının eğriliği ona özgün bir görünüş verir. Gittiği her yerde insanlar durup onu seyrederler. Az konuşan, saygılı ve mağrur kişiliğiyle Ruslar arasında birkaç dost edinir: bir çocuk, Marya Dmitriyevna, genç bir subay olan Butler. Bu insanlar masumdur ve kendi toplumlarının kıyısında yaşamaktadırlar, kararları etkileme gücünden yoksundurlar. Bu bireyleri Hacı Murat'a bağlayan şey milliyet, kültür ve dinin çok ötesindedir. Bu bağ, sağlam karakter, basit, alçakgönüllü, vakar gibi hasletler üzerine kurulmuştur ve emperyalizme, sömürgeciliğe, medeniyetler çatışmasına ilişkin tanımlarımızı çürütür.

Tolstoy, Hacı Murat'ın yakalanması ve öldürülmesinde sadece Rusların değil, Çeçenlerin de rol oynadığını belirterek, kahramanının öksüzlüğüne ve yersiz yurtsuzluğuna yoğunlaşır. Hacı Murat farklı kişilerle kurduğu geçici ilişkilerle bir orada, bir burada kalmaktadır ama yalnızdır ve belirli bir evi yoktur. John Bayley, "[*Hacı Murat*] örtülü ve simgesel bir biçimde, Tolstoy'un en otobiyografik romanıdır," derken haklıdır. Tolstoy'un kurmaca kahramanları arasında, *Anna Karenina*'daki Levin onunla en çok özdeşleştirilen karakterdir. Ancak Tolstoy, Levin'e sadece kendi fikirlerini söyletir ve Levin'in ağzından konuştuğu bölümler kitabın en sıkıcı satırlarıdır; Hacı Murat'a ise, Tolstoy en önemli vasfını, yalnızlığını vermiştir. Muazzam popülerliğine, hayranlarının ve müritlerinin bolluğuna karşın Tolstoy, son anına kadar kendini yalnız ve yorgun hissetti. Hayatının sonlarına doğru özgürlüğünü ilan edip evini terk etti, son günlerini, ailesi ve müritleri birbirleriyle dalaşırken, Astapovo'da bir istasyon şefinin oturma odasında geçirdi.

Tolstoy, sanatın "başkalarının duygularını anlama ve bu duyguları deneyimleme işi" olduğunu öne sürmüştü. *Hacı Murat*'ın anahtar kelimesi empatidir; bu özellik tüm siyasi, toplumsal, kültürel kategorileri aşar. Gerek Çar, gerek Şamil kendi adamlarıyla bile empati kurmazlar, oysa Hacı Murat'ın, kendi dilini konuşmayan düşmanları bile onunla duygudaşlık yapar.

Tolstoy bu empati duygusunu yaratmak için kahramanının bir özelliğini daha vurgular; çocukluk anıları. Hacı Murat kaçma planları yaparken çocukluğunu, titrek ellerle gümüşü döven yaşlı ve takatsiz büyükbabasını, tepenin aşağısındaki çeşmeyi, her gördüğünde yüzünü yalayan köpeği düşünmeye başlar. O doğduktan hemen sonra onun için bir türkü yakan, onu yanında uyutan, kafasını ilk kez tıraş eden güzel ve cesur annesini düşünür, kendisi de oğlu Yusuf'un kafasını ilk kez tıraş etmiştir. Efsanevi lider ve savaşçı, bir anda sıradan, hassas bir insana dönüşür. Tolstoy'un da iki yaşında annesini kaybetmiş olması ve elinde hiç fotoğrafının olmaması, bu tıraş anısını daha dokunaklı kılar.

Hacı Murat'ın mucizesi budur; kitabın kahramanı üstün güçleri olan, olağanüstü biri değildir, tutkuları ve duyguları sıradan insanlarınkiyle aynıdır. Bir eleştirmen Hacı Murat'ı bir epik kahraman, kahramanın yüceltilmesi olarak nitelemiştir. Gerçekten de epik kahramanın tüm özelliklerini –cesaret, sağlam karakter, yüce gönüllülük– taşıdığını düşmanları da kabul eder. Fakat onu düşündüğümüzde, aklımıza ilk gelen şey bu özellikleri değildir. Hacı Murat'ı unutulmaz kılan şey, Tolstoy'un onu bize bir insan, bir birey olarak sunmasıdır ki, bu da bir kez daha, yalnızca özgün ve sahici olanın evrensel tutkuları ve temaları yansıttığını gösterir.

Tolstoy'u Tanrı ile karşılaştırmamızın nedeni budur: kurgusal ama gerçek bir dünya yaratma, bu dünyada hem tutarsız hem sağlam, hem öngörülebilir hem şaşırtıcı, hem kahraman hem aciz, başka deyişle alabildiğine insani karakterlerle zenginleştirme yeteneği. Tolstoy'un büyük bir hayranı olan Nabokov, şöyle der: "Okur, Tolstoy'u diğer yazarlar cüce oldukları için değil, bizimle hep aynı boyda olduğu için, başka yazarların yaptığı gibi bizi geçmeye çalışmayıp, bizimle birlikte yürüdüğü için dev gibi görür."

Çeviren OSMAN YENER

I

Tarlalardan geçerek eve dönüyordum. Yazın tam ortasıydı. Otlaklar biçilmişti, çavdar tarlaları da yakında biçilmeye başlanacaktı.

Yılın bu mevsiminde renkleri birbirine pek güzel uyan çiçekler olur: Kırmızı, beyaz, pembe güzel kokulu, yumuşak yoncalar meğrur koyungözleri; taçları süt beyaz, ortaları sapsarı, garip ama hoş kokulu "seviyor-sevmiyorlar", bal kokulu sarı katırtırnakları, laleleri andıran mor, beyaz uzun uzun çan çiçekleri; yerlerde sürünen bezelye şişeleri; sarı, kırmızı, pembe mor mineler; yol boyunca görünen, hoş ama çok hafif bir kokusu olan pembe sinirotları, henüz açılmışken güneşin ışıkları altında parlak lacivert, akşamları ya da artık solmaya yüz tuttuklarında ise, ya mavi ya kırmızımtırak görünen peygamber çiçekleri, etrafa tatlı bir badem kokusu yayan, dokununca da çabucak solan sarmaşık çiçekleri...

Çeşit çeşit çiçeklerden bir demet yaparak eve dönüyordum; bir hendekte, olağanüstü güzel, kırmızı renkte bir devedikeni gördüm: Bu, bizde "Tatar" denilen cinsten bir devedikeniydi. Otları biçenler ona pek dokunmamaya çalışır ama istemeden kopardıklarında, hemen onu ot yığının-

dan alırlar, kimsenin eline batmasın diye bir kenara atarlar. Aklıma bu devedikenini koparıp çiçek demetinin ortasına koymak geldi. Hendeğin içine indim, çiçeğin ortasına yapışmış derin derin, tatlı tatlı uyuyan, üstü hafif tüylü bir yaban arısını kovdum, sonra çiçeği koparmaya çalıştım. Fakat bu çok zor bir işti. Elime mendil sardığım halde dikenlerin her yandan parmaklarıma batması bir yana, çiçeğin sapı o kadar sağlamdı ki, onunla beş dakika kadar uğraştım durdum. Sonunda sapın liflerini teker teker koparmak zorunda kaldım. Güç bela çiçeği kopardığımda sap artık lime lime olmuştu, çiçeğin kendisi de, o kaba, hantal yapısı ile demetteki incecik, narin çiçeklere hiç uymuyordu. Yerindeyken pek güzel olan çiçeği ziyan ettiğime pişman oldum. Onu yere attım. Sonra çiçeği koparmak için harcadığım çabayı hatırlayarak "Ne kadar büyük bir gücü, ne kadar büyük bir yaşama isteği vardı!.. Canını kurtarmak için nasıl da çabalıyordu!.. Hayatını ne kadar pahalıya mal etti!" diye düşündüm.

Evime giden yol yeni sürülmüş henüz ekilmemiş kara topraklı tarlaların arasından geçiyordu. Tozlu yolun üzerinden ayaklarımı sürüye sürüye gidiyordum. Yeni sürülmüş tarla bir çiftlik sahibine aitti, çok büyüktü, o kadar ki, her iki yanda, ileride ta dağın yamacına kadar, düzgün bir şekilde harmanlanmış, henüz ekilmemiş, dinlendirilmiş kara topraktan başka hiçbir şey görünmüyordu. Toprak çok iyi sürülmüştü, tarlanın hiçbir yerinde bir tek bitki, bir tek ot görünmüyordu. Kapkara topraklar göz alabildiğine uzayıp gidiyordu. Bu ölü, bu kapkara tarlanın içinde, elimde olmadan bir canlılık belirtisi bulmaya çalışarak "İnsan denilen varlık ne kadar tahripkâr!.. İşte burada da, kendi yaşamını sürdürebilmek için kimbilir nice canlı varlığa, nice bitkiye kıydı!" diye düşünüyordum. Önümde, yolun sağında, ne olduğunu kestiremediğim bir küme vardı. Biraz yaklaşınca onun da

boşuna kopardığım, sonra da yere attığım "Tatar çiçeği" olduğunu gördüm.

Bu "Tatar çiçeği" öbeğinin üç filizi vardı. Bunlardan birinin üst kısmı koparılmıştı, sapın geri kalan kısmı koparılmış bir el gibi sarkıyordu. Öteki iki sapta ise birer çiçek vardı. Bu çiçekler de bir zamanlar koyu kırmızıydı, şimdiyse ikisi de kararmıştı. Saplardan biri kırılmış, kırılmış olan kısım, ucunda kirli çiçeğiyle, aşağı doğru sarkmıştı. Öbür çiçek de kara toprağın çamuruna bulanmıştı ama, her şeye rağmen gene de dimdik duruyordu. Belli ki öbeğin üzerinden bir araba tekerleği geçmişti. Çiğnenen bitki öbeği daha sonra yeniden doğrulmuştu. Belki biraz yan duruyordu, ama ne olursa olsun duruyordu ya!.. Sanki vücudundan bir parça koparmış, bağırsaklarını deşmiş, elini kırmış, gözünü oymuşlardı da, o gene çevresindeki bütün canlı kardeşlerini yok eden insana teslim olmamıştı!.. Ona karşı hâlâ dimdik ayakta duruyordu...

"Bu ne müthiş bir direnme!" diye düşündüm. "İnsan buradaki her şeyi kendisine boyun eğdirmiş, hepsini yenmiş!.. Milyonlarca bitkiyi yok etmiş; yine de, işte bu devedikeni ona teslim olmamış..."

O zaman aklıma çok eski bir Kafkas öyküsü geldi. Bu öykünün bir kısmını kendim yaşadım, bir kısmını başkalarından, olup bitenleri kendi gözleriyle görmüş olanlardan dinledim. Hatırladığım ve hayal ettiğim öykü şöyle:

1851 yılının sonundaydı.

Soğuk bir kasım akşamı, Hacı Murat, Çeçenlerin köyüne, her yanında tezek dumanı tüten, Ruslara düşman Mahket *avul*'una[1] giriyordu.

Müezzinin tiz sesi henüz susmuştu. Tezek dumanı karışmış temiz, berrak dağ havasında bal peteğinin mini mini hücrecikleri gibi birbirlerine yapışmış daracık köy evlerinin

1 Kafkasya'da Müslüman köylerine verilen ad – ç.n.

avlularına dağılan ineklerin homurtusu ile kuzuların melemeleri arasında, birbirleriyle tartışan erkeklerin gırtlaktan gelen boğuk sesleri ve, aşağıda çeşme başında toplanmış çocuklarla kadınların sesleri duyuluyordu.

Hacı Murat, Şamil'in kahramanlığı ile tanınmış naibiydi. Köyden asla sancağını almadan çıkmazdı. Her zaman yanında onlarca müridi bulunurdu, bunlar çevresinde dolaşır, atlarının üzerinde onun şerefine çeşitli oyunlar yaparlardı. Fakat şimdi sırtındaki yamçıya sarınmış, atkısıyla da yüzünü örtmüştü. Yamçısının altından tüfeği görünüyordu, yanında da bir tek müridi vardı. Elinden geldiği kadar kimsenin dikkatini çekmemeye çalışıyor, yolda karşılaştığı insanları o hareketli kara gözleriyle dikkatle süzüyordu.

Hacı Murat, köyün ortasına gelince, meydana giden yola değil de, sola sapan daracık bir sokağa girdi. Bu yan sokakta adeta bir tümseğin içinde oyulmuş olan kulübelerden ikincisinin önüne gelince durdu, etrafına dikkatle baktı. Kulübenin önünde, saçağın altında hiç kimse yoktu. Yalnız, damda, daha yeni çamurla sıvanmış bacanın arkasında, sırtına bir gocuk almış biri, uzanmış, yatıyordu. Hacı Murat, atından inmeden damda yatan adamı kırbacının sapıyla hafifçe dürterek dilini şapırdattı. Gocuğun altından başında bir gece takkesi, sırtında da havı dökülmüş bir kaftan bulunan ihtiyar bir adam doğruldu. İhtiyarın kızarmış gözleri nemliydi, kirpikleri yoktu. Birbirine yapışmış gözkapaklarını iyice açabilmek için, gözlerini kırpıştırıp duruyordu.

Hacı Murat alışılmış selamı vererek:

– Selâmün aleyküm... dedi.

Sonra atkısını açarak yüzünü gösterdi.

İhtiyar adam, Hacı Murat'ı tanıyınca dişsiz ağzıyla gülümsedi:

– Aleyküm selâm! dedi.

Sonra o zayıf bacaklarının üzerinde doğrularak bacanın

yanında duran nalınlarını giymeye çalıştı. Onları giyince de, hiç acele etmeden, sırtına buruşuk gocuğunu giydi. Yavaş yavaş, dama dayalı olan merdivenden aşağı inmeye başladı.

İhtiyar adam giyinirken de, tahta merdivenden aşağı inerken de, kırışmış, güneşte yanmış ince boynunun üzerindeki başını sağa sola sallıyor, dişsiz ağzıyla durmadan birşeyler mırıldanıyordu. Aşağı iner inmez, misafirperver bir tavırla Hacı Murat'ın atına yaklaştı, bir eliyle dizginini, öbür eliyle de sağ üzengiyi tuttu, Hacı Murat'ın güçlü müridi kendi atından çevik bir hareketle aşağı atlayarak ihtiyarı yavaşça yana doğru itti, onun yerine geçti.

Hacı Murat atından inip hafifçe topallayarak saçağın altına doğru yürüdü. İçeriden aceleyle, on beş yaşlarında bir çocuk çıktı, derin bir şaşkınlıkla, kapkara, parlak gözlerini gelenlere dikti.

İhtiyar adam Hacı Murat'ın önüne geçti, kulübenin kapısını gıcırdatarak açtı, çocuğa da:

– Camiye koş, babanı çağır! dedi.

Hacı Murat içeri girdiği sırada köy evinin iç kapısından yaşlıca, zayıf bir kadın çıktı. Ayağında lacivert bir şalvar, üzerinde sarı bir gömlekle kırmızı bir kaftan vardı. Ellerinde yastıklar taşıyordu. İkiye bükülmüş olarak odanın karşı duvarının dibine, misafirin oturabilmesi için yastıkları yan yana dizerek Hacı Murat'a:

– Gelişinle bize mutluluk getirdin! dedi.

Hacı Murat:

– Allah evlatlarını bağışlasın... diye karşılık verdi.

Yamçısını, tüfeğini, sonra belindeki kılıcı çıkarıp ihtiyara uzattı.

İhtiyar tüfekle kılıcı dümdüz sıvanmış, beyaz badanayla tertemiz boyanmış duvara, parıl parıl parlayan iki büyük leğenin arasındaki bir çiviye, ev sahibinin silahlarının yanına astı.

Hacı Murat belindeki tabancayı yokladı, Çerkez elbisesi-

nin önünü kapayarak duvarın dibinde dizili olan yastıklara yaklaştı, oturdu. İhtiyar da yanına gelip çıplak ayaklarıyla bağdaş kurdu, gözlerini kapadı, ellerini açıp avuçlarını yukarı doğru kaldırdı. Hacı Murat da aynı şeyi yaptı. İkisi de dualarını okudular, ellerini yüzlerine, sakallarına sürdüler.

Sonra Hacı Murat:

– Ne haber? diye sordu.

İhtiyar adam kırmızı, cansız gözleriyle Hacı Murat'ın yüzüne değil de göğsüne bakıyordu.

– Haber yok... dedi. Ben kovanların orada kalıyorum, oğlumu görmek için yeni gelmiştim, olup bitenleri o bilir...

Hacı Murat, ihtiyarın çok şey bildiğini, daha doğrusu kendisinin öğrenmesi gereken olayları öğrendiğini, ama söylemek istemediğini anladı. Başını salladı, sonra artık hiçbir şey sormadı.

İhtiyar adam kendi kendine konuşmaya başladı:

– İyi bir şey yok, yeni olan bir şey varsa da şu: Tavşanlar aralarında toplanıp kartalları nasıl kovacağız diye tartışıyorlar. Kartallar ise arka arkaya hepsinin üstüne söküyör...

İhtiyar bunu söyledikten sonra hırıltılı, öfkeli bir sesle:

– Geçen hafta Rus köpekleri Misitski'de saman yığınlarını tutuşturmuşlar. Allah belalarını versin!.. Gebersinler!.. diye söylendi.

İçeriye Hacı Murat'ın müridi girdi. İri, kuvvetli ayaklarıyla toprak zemin üzerinde yumuşak adımlarla yürüdü. Tıpkı Hacı Murat gibi sırtındaki yamçıyı, tüfeğini, sonra da kılıcını çıkardı. Üzerinde yalnız hançerle tabancasını bıraktı. Çıkardıklarını, gidip Hacı Murat'ın silahlarının asılı durduğu çivilere astı.

İhtiyar adam içeriye gireni göstererek:

– Bu adam kim? diye sordu.

Hacı Murat:

– Benim müridimdir... dedi. Adı Eldar.

İhtiyar adam:

– İyi öyleyse, dedi.

Sonra Eldar'a keçenin üzerinde, Hacı Murat'ın yanında yer gösterdi.

Eldar bağdaş kurup oturdu, koyun bakışlı güzel gözleriyle konuşan ihtiyara baktı. İhtiyar, bir hafta kadar önce kendi köylerinden yiğit birkaç delikanlının iki Rus askerini yakaladıklarını, birini öldürdüklerini, ötekini de Vedeno'ya, Şamil'e gönderdiklerini anlatıyordu.

Hacı Murat anlatılanları dikkatlice dinliyor, arada bir gözlerini kapıya doğru çeviriyor, dışarıdaki seslere kulak kabartıyordu. Dışarıda, saçağın altında ayak sesleri duyuldu. Kapı gıcırdadı, biraz sonra da içeriye evsahibi girdi.

Evsahibi Sado, kırk yaşlarında bir adamdı. Küçük bir sakalı, uzun bir burnu vardı. Gözleri, kendisini koşup çağırmış, sonra da babasıyla birlikte içeri girerek kapının yanında bağdaş kurmuş olan on beş yaşlarındaki oğlunun gözleri gibi kapkara, ama oğlunun gözleri gibi pırıltılı değildi. Kapının önünde ayaklarındaki ayakkabıları çıkardı, çoktandır tıraş edilmemiş, bu yüzden yavaş yavaş her yanında kara saçlar çıkmış ensesine başının üzerindeki yıpranmış eski kalpağını itti, peşinden Hacı Murat'ın karşısına oturup bağdaş kurdu.

O da ihtiyar adam gibi, önce avuçlarını yukarı doğru çevirerek ellerini açıp dua etti, yüzünü sıvazladı, ondan sonra konuşmaya başladı. Şamil'in, Hacı Murat'ı ölü ya da diri olarak kendisine teslim edilmeleri için emir verdiğini, emri bildirmeye gelen habercilerin bir gün önce oradan ayrıldığını, halkın Şamil'in emri dışına çıkmaktan korktuğunu anlattı. Bu yüzden çok ihtiyatlı davranmak gerektiğini de söyledi.

– Benim evimde bulunan bir *kunak*'a[2] ben sağ oldukça hiç kimse bir şey yapamaz. Ama, kırlarda durum ne olur, işte bunu iyi düşünmek gerek, dedi.

2 Misafir.

Hacı Murat, Sado'nun sözlerini dikkatle dinliyor, konuşulanları kabul ettiğini belirtmek için başını sallıyordu. Sado konuşmasını bitirince:

– Tamam, dedi. Şimdi Ruslara birini göndermeli. Bir mektup yazmalı onlara. Mektubu müridim götürür; yalnız, bir kılavuz bulmalı...

Sado:

– Kardeşim Bata'yı göndeririz, diye teklif etti.

Sonra oğluna doğru döndü:

– Git Bata'yı çağır, dedi.

Çocuk sanki yaylıymış gibi yerinden fırladı; çevik, sağlam bacaklarını hızla oynatarak, elini kolunu sallaya sallaya dışarı çıktı. On dakika kadar sonra da, yanında, yüzü güneşten kararmış, derisinin üzerinde damarları kabarık kabarık görünen kısa bacaklı bir Çeçen'le döndü geldi. Çeçen'in üzerinde artık her yanı açılmaya, saçaklanmaya başlamış sarı bir Çerkez elbisesi vardı. Kol ağzındaki püsküller bile kopmuştu. Dizlerine kadar gelen çizmelerinin üst kısmını da aşağı doğru kıvırmıştı. Hacı Murat içeri girenin selamına karşılık verdi, sonra hiç vakit kaybetmeden, sordu:

– Sen benim müridimi Rusların yanına götürebilir misin?

Bata neşeli bir tavırla:

– Götürürüm... dedi. Her şeyi yapabilirim ben!.. Bunu benden başka hiçbir Çeçen yapamaz! Başkasına baksan, her şeyi yaparım der, söz verir, hiçbir şey yapamaz! Ben yaparım...

Hacı Murat:

– İyi öyleyse, dedi. Emeğine karşılık sana üç teklik veririm.

Bunu söylerken parmaklarından üçünü yukarı doğru kaldırmıştı. Bata, Hacı Murat'ın ne demek istediğini anladığını belirtmek için başını salladı. Yalnız, gene de kendisi için, onun vereceği paranın değil, ona hizmet etme şerefini kazanmanın önemli olduğunu da belirtmekten geri kalmadı.

Hacı Murat'ın Rus domuzlarına nasıl dayak attığını dağlarda bilmeyen kalmamıştı. Hacı Murat:

– İyi öyleyse... dedi. İpin uzunu, sözün kısası değerlidir!..

Bata:

– Ben de sustum işte... dedi.

– Dikyar'ın karşısında, Argun çayının dirsek çevirdiği yeri, ormanın düzlük yerini biliyor musun? Hani ortasında iki saman yığınının bulunduğu düzlüğü?..

– Biliyorum...

– Orada adamlarımdan üç atlı beni bekliyor.

Batu başını salladı:

– *Ayia!..*[3] dedi.

– Oraya gidince Han Mahoma'yı istersin. Han Mahoma ne yapılacağını, kime ne söyleneceğini bilir. Onu Rus komutanına, Prens Vorontsov'a götürmek gerek. Sen götürebilir misin?

– Götürürüm...

– Onu götürüp gene buraya getirmelisin. Bunu da yapabilir misin?

– Yaparım.

– Onu getirince, ormana dönersin, ben de orada olacağım...

Bata yerinden kalktı, ellerini göğsüne bastırdı.

– Hepsini yerine getireceğim! dedi, dışarı çıktı.

Batu dışarı çıktıktan sonra Hacı Murat evsahibine döndü:

– Bir de Gehi'ye adam göndermeli! Orada yapılacak iş... dedi.

Bunu söylerken Çerkez elbisesinin önündeki fişeklikler-den birini tutmuştu. Konuşmaya devam edecekti ama, içeriye iki kadının girdiğini görünce, hemen elini fişeklikten çekerek sustu.

Kadınlardan biri Sado'nun artık pek genç olmayan, zayıf karısıydı, biraz önce yastıkları duvarın dibine o dizmişti.

3 Evet.

İkincisi ise henüz çocuk denecek yaşta bir kızdı. Ayağında kırmızı şalvar, sırtında da yeşil bir hırka vardı. Bütün göğsünü iplere dizilmiş gümüş paralar örtmüştü. Zayıf sırtında, omuzlarının arasına sarkıttığı pek uzun olmayan, kalın, sert, kapkara saç örgüsünün ucuna gümüş bir ruble bağlanmıştı. Ciddi bir anlam vermek istediği genç yüzüne, babasının, ağabeyinin gözleri gibi kapkara pırıl pırıl gözler, neşeli bir hal veriyordu. Misafirlere bakmıyordu ama, belli ki onların orada bulunduklarını varlığının her noktasında hissediyordu.

Sado'nun karısı, elinde yuvarlak, alçak bir sofra tahtası taşıyordu. Sofranın üzerinde çay, peksimet, tereyağında pişmiş açma, peynir, çörek, bir de bal vardı. Kız da bir leğen, bir ibrik, bir de havlu getirmişti.

Kadınlar kırmızı yumuşak birer terlik geçirdikleri ayaklarını sessizce hareket ettirerek misafirler için getirdiklerini yerli yerine koymaya çalışırken, Sado da Hacı Murat da hiç konuşmadılar. Eldar bile gözlerini bağdaş kurduğu ayaklarına doğru indirerek, bir heykel gibi hiç kımıldamadan oturmuştu. Ancak kadınlar dışarı çıkıp da adımlarının sesi artık duyulmaz olunca, Eldar ferahlayarak içini çekti, Hacı Murat da elini Çerkez elbisesinin fişekliğinin bölmelerinden birine attı. İçindeki kurşunu çıkardı, sonra kurşunun altına katlanmış olarak konulmuş pusulayı alıp Sado'ya gösterdi:

– Bunu oğluma verirsin...

– Karşılığı kime verilecek? diye sordu Sado.

– Sana... Verilen karşılığı alıp bana getirirsin.

Sado pusulayı kendi elbisesinin fişekliğine yerleştirdi:

– Dediğin yapılacaktır... dedi.

Sonra eline ibriği alarak, leğeni Hacı Murat'a doğru çekti.

Hacı Murat gömleğinin kollarını sıvadı, adaleli kollarının bileklerinden yukarı olan kısmı bembeyazdı. Onları Sado'nun ibrikten döktüğü soğuk, berrak suyun altına tuttu.

Kollarını tertemiz bir havluyla kuruladıktan sonra da sofraya yaklaştı, Eldar da aynı şeyi yaptı. Misafirler yemeklerini yerken, karşılarında oturan Sado, evini şereflendirdikleri için onlara birkaç kere teşekkür etti. Kapının yanında oturan çocuk parlak kara gözlerini Hacı Murat'tan ayırmadan, babasının sözlerini onaylıyormuş gibi durmadan gülümsüyordu.

Hacı Murat bir günden daha uzun bir süre hiçbir şey yememiş olduğu halde, yalnız biraz ekmekle peynir yedi. Sonra hançerinin altında kemerine bağlı olan çakıyı aldı, onunla çanaktan biraz bal alıp ekmeğine sürdü.

İhtiyar adam:

– Balımız iyidir... dedi. Bu yıl her yıldan çok daha iyi bal aldık. Hem bol, hem de kaliteli bal oldu bu yıl!

Belli ki Hacı Murat'ın ikram ettiği balı yemesine memnun olmuştu.

Hacı Murat:

– Teşekkür ederim... diyerek sofradan geri çekildi.

Eldar daha doymamıştı, biraz daha yemek istiyordu ama, o da *mürşidi* gibi sofradan çekildi, Hacı Murat'a ibrikle leğen tuttu.

Sado, Hacı Murat'ı misafir etmekle hayatını tehlikeye atmış olduğunu biliyordu. Çünkü Şamil'le yaptıkları kavgadan sonra bütün Çeçenlere Hacı Murat'ı evlerine almamaları emredilmiş, alanların da şiddetle cezalandırılacağı bildirilmişti. Sado her an avuldaki komşularının Hacı Murat'ın onun evinde olduğunu öğrenebileceklerini, onu kendilerine teslim etmesini isteyebileceklerini biliyordu. Fakat, bu onu korkutmuyor, tersine hoşuna gidiyordu. Çünkü Sado evinde misafir ettiği bir insanı hayatı pahasına da olsa korumanın kendisi için bir görev olduğunu düşünüyordu. Bu bakımdan dürüst davrandığı için kıvanç duyuyor, için için seviniyordu. Hacı Murat'a yeniden:

– Sen benim evimde bulunduğun, ben de sağ olduğum sürece, sana kimse bir şey yapamaz!.. dedi.

Hacı Murat onun parlak gözlerinin içine baktı, söylediklerin doğru olduğunu anladı, bunun üzerine biraz resmî bir tavırla:

– Sağol... Allah seni uzun ömürlü etsin, gönlüne göre versin... dedi.

Sado, Hacı Murat'ın bu iyi dileklere karşılık olarak, teşekkür anlamında, hiç konuşmadan ellerini göğsüne bastırdı, sonra gidip kulübenin pencerelerindeki kepenkleri kapadı, ocağa odun attı, bu işler bitince de her zamankinden daha neşeli, heyecanlı bir ruh hali içinde konuklara ayrılan bölmeden çıkıp bütün ailesinin oturduğu öbür bölmeye geçti. Kadınlar henüz uyuyamamışlardı, tehlikeli misafirlerden, geceyi konuklara ayrılan bölmede geçirecek tehlikeli misafirlerden söz ediyorlardı.

II

Aynı gece, Hacı Murat'ın konakladığı köyden on beş versta[1] kadar ileride Vozdvijenskaya Kalesi'nin bulunduğu müstahkem mevkiden, Şah Girinski kapısından, üç askerle bir erbaş çıktı. Askerlerin sırtında içi hayvan postuyla kaplı yarım gocuklar, başlarında da kocaman kalpaklar vardı. Kaputlarını katlayıp omuzlarına atmışlardı. Ayaklarında eskiden Kafkasya'da askerlerin giydiği cinsten ta yukarıya, dize kadar gelen uzun çizmeler vardı. Askerler tüfekleri omuzlarında, beş yüz adım kadar yürüdükten sonra ayrılıp *sağa döndüler, anayoldan ayrıldılar*, çizmeleriyle kuru yaprakları hışırdata hışırdata, yirmi adım kadar ilerlediler, sonra karanlıkta bile görünen devrilmiş bir çınarın kara gövdesinin önünde durdular. Gözetleme görevi alan devriyeler çoğu zaman burada nöbet tutarlardı.

Askerler ormanın içinden geçerlerken, sanki ağaçların tepesinde birbirlerini kovalıyorlarmış gibi görünen parlak yıldızlar, şimdi çıplak dalların üstünde birden duraklamış gibi hem hareketsiz, hem de pırıl pırıl görünüyorlardı.

1 Bir toprak ölçüsü

Erbaş Panov:

– Şükür etraf kuru, dedi.

Sonra uzun bir süngüsü olan tüfeğini omzundan çıkararak yere bıraktı, silahını ağacın gövdesine dayadı. Üç asker de aynı şeyi yaptılar. Panov canı sıkılarak devam etti:

– Şuradaydı!.. Ya unuttum ya da yolda düşürdüm...

Askerlerden biri neşeli, gür bir sesle:

– Ne arıyorsun? diye sordu.

– Pipomu!.. Allah kahretsin, nereye gitti bilmiyorum ki!..

Aynı gür ses:

– Çubuğunu düşürmedin ya? dedi.

– Çubuk yerinde, işte burada...

– İyi ya toprakta tütün yakalım, olmaz mı?

– Yok canım! Öyle şey olur mu?

– Olur ya! Hemen olur biter.

Gözetleme yerlerinde tütün içmek yasaktı. Ancak burası artık gizli bir gözetleme yeri olmaktan çıkmıştı. Daha çok bir ileri karakol durumundaydı. Buraya asker, yalnız, dağlılar eskiden yaptıkları gibi kimseye görünmeden buralara kadar silah getirip de müstahkem mevkii ateşe tutmasınlar diye gönderiliyordu. Bu yüzden Panov kendisini tütün içmek zevkinden yoksun etmeye lüzum görmeyerek, neşeli askerlerin teklifine razı oldu. Neşeli er, cebinden bir çakı çıkardı, onunla toprağı oymaya başladı. Küçük bir çukur açtıktan sonra parmaklarıyla çevresini iyice düzeltti, çubuğu çukura dikkatle yerleştirdi, sonra üzerine tütün doldurup parmağıyla bastırdı. Çubuk hazır olmuştu. Çukurun içindeki tütün yanınca, ateş bir an için yüzükoyun yatan askerin kemikli yüzünü aydınlattı. Sıcak hava çubuğun içinden hafif bir ıslık çıkararak geçti. O zaman Panov tutuşan tütünün hoş kokusunu duydu. Yeniden doğrularak:

– Yerleştirdin mi onu? diye sordu.

– Elbette ya! Elimden kurtulur mu hiç?

– Aferin be sana, Avdeyev!.. Becerikli çocuksun doğrusu... Dur bakayım!

Avdeyev yana döndü, Panov'a yer verdi, sonra da ağzında toplanan tütün dumanını dışarı üfledi.

Askerler sırayla tütün içtikten sonra sohbete daldılar.

Aralarından biri tembel tembel:

– Bizim birlik komutanı gene kasaya el atmış diyorlar. Kumarda kaybetmiş anlaşılan! dedi.

Panov:

– Aldığını öder, diye karşılık verdi.

Avdeyev:

– Orası öyle, iyi bir subaydır, dedi.

Sözü açmış olan er, bu işe canının sıkıldığını belli eden bir tavırla:

– İyi olmasına iyi de... bence bizim birliktekiler onunla bir konuşmalı, dedi. Aldıysan, ne kadar aldığını, ne zaman vereceğini söylemelisin, birader!

Panov ağzını çubuktan çekerek:

– Bu konuda birliktekiler karar verir, dedi.

Avdeyev onayladı: Ortak karar olmalı.

– Bunlar olağan şeyler! İnsanlar kötü, adam da kumar hastası olursa... dedi.

Bu işten hiç memnun olmayan asker:

– Olur mu ama öyle! diye direndi. Bak arpa almak gerek, sonra, bahara çizme almalı, paraya ihtiyacımız var. Adam bizim paraları aldıysa bunlar neyle yapılır?

Panov:

– Söyledim ya sana, bütün birlik nasıl karar verirse öyle olacak! dedi. İlk defa olmuyor ki bu. Almışsa almış... Verir elbet.

O zamanlar Kafkasya'da her birlik kendi kendini yönetir, işleri, seçtiği adamlar eliyle görürdü. Her birliğe er başına hazineden altı ruble elli kapik verilir, birlik de işini bu

paralarla görürdü. Lahana eker, ot biçer, araba yaptırır, besili, bakımlı atlarıyla gösteriş yapardı. Birliğin parası, anahtarı komutanda bulunan bir sandıkta dururdu. Komutanın sandıktan borç olarak para alması olağan bir şeydi. Bu sefer de öyle olmuştu. Askerler de bunu konuşuyorlardı. Canı sıkılan asker Nikitin, birlik komutanından hesap sormak gerektiğini söylüyor, Panov ile Avdeyev ise bunun gereksiz bir şey olacağını ileri sürüyorlardı.

Panov'dan sonra çubuğu Nikitin de tüttürdü. Sonra altına kaputunu yayarak oturup sırtını ağaca dayadı. Askerler susmuşlardı... Arada bir ta yukarıda ağaçların tepelerini hışırdatan rüzgârdan başka hiçbir şey duyulmuyordu.

Birden, bu sürekli hafif hışırtı arasında çakalların ulumaları, tiz bağırışları, ağlamaya benzer iniltileri, kahkahaları andıran sesleri duyuldu.

Avdeyev:

– Allah belalarını versin!. Amma da bağırıyorlar!.. dedi.

Ukrayna ağzıyla konuşan dördüncü asker ince bir sesle:

– Yüzün yamuk olduğu için seninle alay ediyorlar besbelli! dedi.

Sesler gene kesilmişti. Ortalık yeniden sessizliğe gömüldü. Yalnız, yukarılarda hışırdayan ağaçların dallarını kımıldatarak yıldızları bir gösteren, bir saklayan rüzgârın sesi duyuluyordu.

Hep neşeli görünen Avdeyev, Panov'a:

– Sana bir şey soracağım, Antoniç, dedi. Senin hiç canın sıkılmaz mı?

Panov isteksiz bir tavırla:

– Neden sıkılsın? diye sordu.

– Benim bazen öyle canım sıkılır, öyle canım sıkılır ki, ne yapacağımı, ne edeceğimi bilemem!..

Panov:

– Öyle mi?.. dedi.

– O zaman tüm paramı sıkıntıdan içkiye yatırırım. Üstüme öyle bir bastırır, öyle bir bastırır ki!.. İyice bir kafayı çekeyim diye düşünürüm.

– Ama, bazen insan şarap içti mi, daha da fenalaşıyor.

– O da başıma geldi, ama ne yaparsın, nereye gidersin?..

– Neden öyle sıkılıyorsun ki?..

– Ben mi? Sıla hasreti çekiyorum!..

– Eh... evde rahat bir hayatın vardı demek. Ailen zengin mi bari?

– Zengin değil, ama, iyi yaşıyorduk işte... Eksiğimiz falan yoktu.

Bunun üzerine Avdeyev, Panov'a daha önce defalarca anlattığı şeyi bir kez daha anlatmaya başladı.

– Ben kendi rızamla kardeşimin yerine askere gitmeye talip oldum, diyordu. Kardeşimin beş tane çocuğu vardı. Bense daha yeni evlenmiştim. Bunun üzerine annem yalvarmaya başladı. Ben de kendi kendime 'Eh... gideyim bakayım, belki günün birinde bu iyiliğimin karşılığını görürüm' dedim. Bizim beye gittim, bizim bey çok iyi insandır. Bana 'Aferin sana, git bakalım...' dedi. İşte böyle; kardeşimin yerine askere gittim geldim...

Panov:

– Fena bir şey değil ki bu, iyi bir şey! dedi.

– Ama, şimdi, inan olsun Antoniç, içim sıkılıp duruyor. En çok da kardeşimin yerine asker oldum diye sıkılıyorum. O şimdi kral gibi yaşıyor, ben ise burada sürünüp duruyorum...' diyorum. Ne kadar da çok düşünsem, o kadar sıkılıyorum. Demek günahlarım o kadar büyükmüş...

Bunu söyledikten sonra sustu.

Sonra:

– Bir çubuk daha tüttürelim mi, ne dersin? diye sordu.

– İstiyorsan içelim, koy bakalım tütünü.

Yeniden tütün içmeye fırsat bulamadılar. Avdeyev çubu-

ğu doldurmak için ayağa kalkmıştı ki, yaprakları hışırdatan rüzgârın sesi arasında birinin ayak sesleri duyuldu. Panov hemen tüfeğini alarak ayağıyla Nikitin'i dürttü. Nikitin ayağa kalktı, yerden kaputunu aldı, üçüncü asker Bondarenko da doğrulmuştu:

– Ah, çocuklar, öyle bir rüya gördüm ki şimdi! diyecek oldu.

Avdeyev:

– Şşş, diye onu susturdu.

Askerler oldukları yerde hiç kımıldamadan heykel gibi duruyor, dört bir yana kulak kabartıyorlardı. Yumuşak ayak sesleri gittikçe yaklaşıyordu. Belli ki, gelenlerin ayağında çizme yoktu. Karanlıkta yaprakların hışırtısı, kuru dalların çatırtısı gittikçe daha belirgin duyuluyordu. Çeçenlerin gırtlaktan konuşmaları duyuldu. Askerler şimdi onların yalnız seslerini işitmiyorlardı, ağaçların arasından geçen iki gölgeyi de görüyorlardı. Gölgelerden biri ötekinden biraz daha uzundu. İkisi de askerlerin hizasına gelince, Panov elinde tüfek, iki arkadaşıyla birlikte yolun üzerine çıktı:

– Kim o?.. diye bağırdı.

İki gölgeden kısa boylusu:

– Biz barışçı Çeçen, biz düşman değil, dost! diye bağırdı.

Bunu söyleyen Bata idi. Üstünü başını gösterdi. Bozuk bir Rusçayla.

– Bizim tüfek yok, hançer yok... Biz, prense gitmek gerek... dedi.

Daha uzun boylu olanı hiç konuşmadan arkadaşının yanında duruyordu. Onun da üzerinde silah yoktu.

Panov arkadaşlarına doğru döndü.

– Bu adam kılavuz galiba, bizim alay komutanına gitmek istiyorlar anlaşılan, dedi.

Bata hemen:

– Prens Vorontsov çok lazım, büyük iş var... Onu görmek

gerek... dedi.

Panov:

– Peki, peki... götürürüz, diye karşılık verdi.

Sonra Avdeyev'e doğru döndü:

– Ne yapalım: Bunları sen Bondarenko ile birlikte götür, nöbetçiye teslim ettikten sonra gene gel. Yalnız dikkat et, tetikte ol, adamları önüne kat, sen arkadan yürü.

Avdeyev, elindeki süngülü tüfeği birine saplıyormuş gibi bir hareket yaptı:

– Benim elim armut mu topluyor! dedi. Bir saplarım, geberir gider...

Bondarenko:

– Öyle bir şey yaparsan, bir işimize yaramaz ki herif! dedi. Haydi, Marş marş!

Ayak sesleri uzaklaşıp da tamamen duyulmaz olunca, Panov ile Nikitin yerlerine döndüler. Nikitin:

– Allahın belası herifler geceleri ne dolaşırlar bilmem ki! diye söylendi.

Panov:

– Dolaştıklarına göre demek ki lazım... diye karşılık verdi. Hava da serinledi.

Kaputunu açarak sırtına giydi, oturdu, sırtını ağaca dayadı. Aradan iki saat kadar geçtikten sonra Avdeyev ile Bondarenko geri döndüler.

Panov:

– Teslim ettiniz mi onları? diye sordu.

– Ettik. Alay komutanı henüz uyumuyormuş, doğru ona götürdük. Yalnız, bir şey söyleyeyim mi, o çıplak kafalı adamlar o kadar iyi insanlar ki!.. Vallahi öyle! Onlarla bir sohbet ettim, bir sohbet ettim ki. Gerçekten iyi çocuklar.

Nikitin canı sıkılarak:

– Konuşmaya geldin mi birebirsin... dedi.

– Emin olun, tam Rus gibi ikisi de... Biri evliymiş, ona *Ma-*

ruşka[2] var mı? diye sordum. Var, dedi. *Barançuk*[3] var mı? diye sordum. Var, hem de bir tane değil, dedi. İki tane mi? diye sordum. İki tane, dedi. İşte böyle, güzel güzel konuştuk. Çok iyi insanlarmış.

Nikitin:

– İyi olmasına belki gerçekten iyidirler, ama ıssız bir yolda ellerine düşersen, bağırsağını deşerler vallahi, hiç çekinmezler! dedi.

Panov:

– Neredeyse şafak sökecek! dedi.

Avdeyev oturdu.

– Evet, yıldızlar neredeyse sönecek.

Sonra askerlerin hepsi sustu.

2 Karı.

3 Çocuk.

III

Kışlalarda, askerlerin oturdukları küçük evlerde bütün ışıklar sönmüştü. Yalnız, kalenin en güzel evlerinden birinde bütün pencereler ışıl ışıldı. Bu evde Kurinski alayının komutanı, Genel kurmay Başkanı'nın oğlu Albay Prens Semyon Mihailoviç Vorontsov oturuyordu. Prens Vorontsov, bu evde Petersburg'un tanınmış güzellerinden olan karısı Marya Vasilyevna ile o küçük Kafkas kalesinde kimselerin görmediği bir konfor, bir lüks içinde yaşıyordu. Vorontsov da, karısı da burada yaşadıkları hayatı çok sade, çok sönük, hatta yoksunluklarla dolu bir hayat olarak görüyorlardı. Buranın yerlileri ise böylesine bir zenginliğe, böylesine bir lükse şaşıp kalıyorlardı.

Saat gecenin on ikisi olduğu halde, ağır perdeleri kapalı, boydan boya bir halının kapladığı büyük misafir odasında, evsahipleriyle misafirler dört kollu bir şamdanın aydınlattığı oyun masasının başında iskambil oynuyorlardı. Oynayanlardan biri ev sahibinin kendisi, uzun yüzlü sarışın Albay Vorontsov'du. Sırtında kordon ve apoletlerle süslü üniforması vardı. Oyun ortağı Petersburg Üniversitesi mezunu.

kıvırcık saçlı, somurtkan yüzlü bir gençti. Prenses Vorontsova onu ilk kocasından olma küçük oğluna öğretmen olarak Petersburg'dan getirmişti. Onlara karşı iki subay oynuyordu. Bunlardan biri hassa alayından gelme, geniş yüzlü, al yanaklı kıta komutanı Poltoratski'ydi. Diğeri yanında ise, güzel yüzünde soğuk bir ifadeyle albayın yaveri dimdik oturuyordu. Tombul, iri gözlü, kara kaşlı güzel Prenses Marya Vasilyevna'ya gelince, o Poltoratski'nin yanındaydı. *Krinolininin*[1] etekleri onun ayaklarına değiyordu. Arada bir Poltoratski'in elindeki iskambillere bakıp duruyordu. Genç kadının sözlerinde, bakışlarında, gülümseyişinde, vücudunun her hareketinde, teninden etrafa yayılan esans kokusunda öyle bir şey vardı ki, Poltoratski'i sarhoş ediyor, adama onun yakınlığından başka her şeyi unutturuyordu. Bu yüzden Poltoratski yanlış üzerine yanlış yapıyor, oyun ortağını gittikçe daha çok sinirlendiriyordu. Elindeki ası atınca, yaver kıpkırmızı oldu:

– Ama, bu olmaz işte! dedi. Gene ası berbat ettin.

Poltoratski sanki uykudan yeni uyanmış gibi, hiçbir şey anlamadan, ayrık, şefkatli, kara gözlerini yavere dikmiş bakıyordu.

Marya Vasilyevna gülümsedi:

– Bu seferlik bağışlayın onu, dedi.

Sonra Poltoratski'ye döndü:

– Gördünüz mü, ben size söylemedim mi? dedi.

Poltoratski de gülümsedi:

– Siz bana bambaşka bir şey söylüyordunuz, efendim... dedi.

Marya Vasilyevna tekrar gülümsedi:

– Öyle mi?

Prensesin ona gene gülümseyişle karşılık vermesi Poltoratski'yi o kadar sevindirmiş, o kadar heyecanlandırmıştı ki,

1 Kabarık etekli kadın elbisesi – ç.n.

yüzü koyu kırmızı bir renk aldı. Hemen iskambilleri topladı, onları karmaya başladı.

Yaver:

– Dağıtma sırası sende değil, diyerek iskambilleri onun elinden aldı, sonra onları yüzüklü bembeyaz eliyle, sanki bir an önce bu işten kurtulmak istiyormuş gibi dağıtmaya başladı.

Misafir odasına prensin kâhyası girdi, nöbetçi subayının onunla görüşmek istediğini haber verdi. Prens:

– Özür dilerim, efendim... dedi.

Sonra karısına döndü:

– Sen benim yerime oynayıver, Marya...

Rusça'yı İngiliz ağzıyla konuşuyordu.

Prenses çevik bir hareketle, eteklerini hışırdatarak ayağa kalktı. Uzun boylu bir kadındı, mutlu kadınlara özgü candan bir gülümseyişle:

– Kabul ediyor musunuz, beyler? diye sordu.

Yaver, karşısında hiç oyun bilmeyen prensesin oynayacağına çok memnun olmuştu, hemen:

– Ben her şeyi kabul ederim, dedi.

Poltoratski ise sadece ellerini iki yana açarak gülümsemekle yetindi.

Prens odaya döndüğünde oyun bitmek üzereydi. Prens hem çok heyecanlı hem de neşeliydi.

– Bilin bakalım size şimdi ne önereceğim?.. dedi.

– Nedir, söyleyin!..

– Şampanya içelim, ne dersiniz?..

Poltoratski:

– Böyle bir şeyi hiçbir zaman reddetmem, dedi.

Yaver de:

– Hayhay! Hoş bir şey olur... dedi.

Bunun üzerine Prens:

– Vasili! Bize şampanya getir! diye buyurdu.

Marya Vasilyevna:

– Ne diye çağırmışlar seni? diye sordu.

– Nöbetçi subayı ile biri daha gelmişti, beni görmek istiyorlardı.

Marya Vasilyevna aceleyle:

– Kim, niçin gelmişler? diye sordu.

Vorontsov omuzlarını silkti:

– Söyleyemem... dedi.

Marya Vasilyevna:

– Söyleyemezsin ha? dedi. Dur bakalım, söyler misin, söylemez misin, görürüz!..

O sırada şampanya gelmişti, misafirler birer kadeh şampanya içip oyunu bitirdiler, aralarında hesaplaştılar, sonra ayağa kalkarak vedalaşmaya başladılar.

Vorontsov, Poltoratski'e:

– Yarın ormana gidecek olan birlik sizin birliğiniz mi? diye sordu.

– Evet! Bir şey mi vardı, efendim?

Prens hafifçe gülümsedi:

– Öyleyse sizinle yarın görüşeceğiz demektir, dedi.

Poltoratski o anda Vorontsov'un ne demek istediğini pek kavrayamadan, aynı zamanda biraz sonra Marya Vasilyevna'nın elini nasıl sıkacağını düşünerek:

– Çok, çok memnun oldum, efendim... dedi.

Marya Vasilyevna her zaman yaptığı gibi, Poltoratski'nin geniş elini sıkmakla kalmadı, tuttuğu eli, var gücüyle salladı. Sonra Poltoratski'e karoları elinden çıkarmakla ne kadar yanlış hareket etmiş olduğunu bir kez daha gülümseyerek hatırlattı. Poltoratski bu gülümseyişte, kendisine yönelen bir şefkat ifadesi, gizli bir anlam sezer gibi olmuştu.

Bu yüzden evine çok heyecanlı bir ruh hali içinde dönüyordu. Böylesine bir heyecanı ancak, seçkin bir çevrede do-

ğup büyümüş, aylarca yalnızlık içinde kıta hayatı yaşadıktan sonra birdenbire eski çevresine mensup bir kadınla, hem de Prenses Vorontsova gibi bir kadınla karşılaşmış insanlar anlayabilirlerdi.

Bir arkadaşıyla oturduğu küçük evin önüne gelince, ön kapıya gitti. Kapı kilitliydi. Bunun üzerine kapıyı yumrukladı, fakat açan olmadı. Bunun üzerine fena halde canı sıkılarak hem ayağıyla hem de kılıcının kabzasıyla kapıya arka arkaya vurmaya başladı. Sonunda öbür yandan ayak sesleri duyuldu. Poltoratski'nin kölesi olan Vavilo çengeli açtı.

– Ne diye kapıyı kilitlersin, sersem!

– Kilitlemeden olur mu, Aleksey Vladimiriç?

– Bak, gene sarhoşsun! Dur ben sana kilitlemek olur muymuş, olmaz mıymış şimdi gösteririm...

Poltoratski, Vavilo'ya vuracaktı, vazgeçti:

– Allahından bul, serseri! Mum yak! diye bağırdı.

– Başüstüne efendim, hemen yakayım!

Vavilo gerçekten de içmişti. İçmesinin sebebi de, silah deposuna bakan çavuşun isim gününe gitmiş olmasıydı. Eve dönünce de kendi hayatını Çavuş İvan Makeyiç'in hayatıyla karşılaştırarak düşüncelere dalmıştı. İvan Makeyiç'in geliri vardı, evliydi, bir yıl sonra da terhis olmayı umuyordu. Vavilo ise daha küçükken, yukarıya, yani beylere hizmet için alınmıştı. Şimdi de işte, kırk yaşını aştığı halde, evli değildi. Üstelik, ipe sapa gelmez efendisinin yanında bir göçebe hayatı yaşıyordu. Efendisi iyi insandı, hoştu, az dayak atardı ama, onun yanında yaşadığı hayat, hayat mıydı?.. Vavila aklından bunları geçirirken "Kafkasya'dan dönüşte beni azat edeceğine söz verdi ama, kölelikten kurtulsan bile, nereye gidersin? Ne yaparsın? Sahipsiz köpek gibi olursun!" diye düşünüyordu. O kadar uykusu gelmişti ki, sonunda dayanamayarak biri gelir de içe-

riden bir şey alıp götürür korkusuyla çengeli kapamış, uykuya dalmıştı.

Poltoratski arkadaşı Tihonov'la birlikte yattığı odaya girdi.

Tihonov uyanarak:

– Eh, ne oldu, kayıp mı ettin? diye sordu.

– Yok, canım! On yedi ruble kazandım! Üstelik, bir şişe Clicot şampanyası da içtik.

– Marya Vasilyevna'yı da doya doya seyrettin!..

Poltoratski:

– Evet... Marya Vasilyevna'yı da seyrettim! dedi.

Tihonov:

– Neredeyse kalkma saati geliyor... dedi. 6'da yola çıkacağız.

Poltoratski:

– Vavilo! diye seslendi. Bak beni iyi dinle, yarın saat tam beşte, beni ne yap yap uyandır...

– Nasıl uyandırayım sizi? Siz adamı dövüyorsunuz!

– Ben sana uyandıracaksın diyorum, o kadar!.. Anlaşıldı mı?

– Başüstüne efendim...

Vavilo efendisinin çizmelerini, elbiselerini alarak dışarı çıktı. Poltoratski yatağına yattı, kendi kendine gülümseyerek bir sigara yaktı, sonra mumu söndürdü. Karanlıkta karşısında Vasilyevna'nın yüzünü, gülümseyişini görür gibi oluyordu.

Vorontsovların evinde ise henüz uykuya dalınmamıştı. Misafirler gittikten sonra Marya Vasilyevna kocasına yaklaştı, karşısında durdu, ciddi bir tavırla:

– *Eh bien, vous allez me dire ce que c'est?* diye sordu.

– *Mais, ma chère...*

– *Pas de ma chère! C'est un émissaire, n'est-ce pas?*

– *Quand même, je ne puis vous le dire!*

– *Vous ne pouvez pas? Alors c'est moi qui vais vous le dire.*
– *Vous?*[2]

Prenses, günlerdir Hacı Murat'la gizli birtakım görüşmelerin yapıldığını biliyor, o akşam da kocasına Hacı Murat'ın kendisinin gelmiş olduğunu tahmin ediyordu.

– Gelen Hacı Murat'tı, değil mi? diye sordu.

Vorontsov, Hacı Murat'la ilgili bir konuşma yaptığını inkâr edemedi, ama gelenin Hacı Murat'ın kendisi değil de, onun gönderdiği bir haberci olduğunu söyleyince, karısı hayal kırıklığına uğradı.

Haberci, Hacı Murat'ın ertesi günü, ormanda ağaçların kesimine başlandığı yerde, onunla buluşacağını bildirmişti. Kalede yaşadıkları tekdüze hayattan sonra, genç Vorontsovlar, karı koca bu olaya sevinmişlerdi. Haberin Vorontsov'un babasını ne kadar sevindireceğini konuşarak, saat üçe doğru yattılar.

---

2 (Fr.) – Şimdi söyleyin bakalım bana, sorun nedir?
– Ama, sevgilim...
– Sevgilim, mevgilim anlamam! Gelen bir haberciydi, değil mi?
– Gene de söyleyemem...
– Söyleyemez misiniz? Öyleyse ben size söyleyeyim...
– Siz mi?

IV

Hacı Murat, Şamil'in kendisini yakalamak için gönderdiği müritlerin eline düşmemek için oradan oraya kaçarak uykusuz geçirdiği üç geceden sonra, misafir kaldığı evin sahibi Sado "Allah rahatlık versin!" diyerek yanından ayrılır ayrılmaz uykuya dalmıştı. Üzerindeki giysileri çıkarmadan ev sahibesinin getirdiği kırmızı kuş tüyü yastıklara dirseğini gömmüş uyuyordu. Biraz ileride, duvarın dibinde Eldar yatıyordu. Sırtüstü uzanmış, o güçlü zinde kollarıyla bacaklarını iki yana açmıştı. Geniş göğsü, beyaz Çerkez elbisesinin siyah fişeklikleri altında, yeni tıraş ettirdiği, maviye çalan çıplak başından daha kabarık görünüyordu. Başı da yastıktan aşağı kaymıştı. Dudakları çocuklarda olduğu gibi aralıktı, bıyığı henüz terlemişti, üst dudağı, sanki bir şey içiyormuş gibi kâh kasılıyor, kâh gevşiyordu. Tıpkı Hacı Murat gibi o da giyinik olarak uyuyordu. Tabancası, hançeri belindeydi. İçeride, ocakta sönmeye yüz tutmuş kütükler hafif bir çıtırtıyla yanıyor, taşlıktan da bir gece lambasının belirsiz ışığı görünüyordu.

Geceyarısı, konuklara ayrılan odanın kapısı gıcırdadı. Hacı

Murat hemen doğruldu, elini tabancasına attı. İçeriye çıplak ayaklarıyla, toprak zemine yavaşça basarak Sado girdi.

Hacı Murat sanki hiç uyumamış gibi hemen:

– Ne istiyorsun? diye sordu.

Sado, Hacı Murat'ın önünde bağdaş kurdu.

– Bazı şeyleri düşünmek gerek! dedi. Damda oturan kadınlardan biri, senin avula girdiğini görmüş, kocasına söylemiş. Şimdi senin burada olduğunu bütün avul biliyor. Biraz önce komşu kadın bizimkine koşup gelmiş, söylediğine göre ihtiyarlar camide toplanmışlar. Senin yoluna çıkıp gitmene engel olacaklarmış!

Hacı Murat:

– Öyleyse, yola çıkmalı! dedi.

Sado:

– Atlar hazır, diyerek odadan dışarı çıktı.

Hacı Murat:

– Eldar! diye fısıldadı.

Eldar, uyku arasında adını, daha doğrusu mürşidinin sesini işitir işitmez, ayağa fırlayarak başındaki kalpağı düzeltti. Hacı Murat silahını ve yamçısını üzerine aldı. Eldar da aynı şekilde davrandı. Sonra ikisi de odadan dışarı çıkıp, saçağın altında durdular. Kara gözlü çocuk atları getirdi, toprak yolun üzerinde nal sesleri duyulunca, komşu evden biri başını pencereden çıkarıp sokağa baktı. Sonra başka biri nalınlarını takırdata takırdata yokuş yukarı camiye doğru koştu.

Ay ışığı yoktu, kapkara göklerde yalnız yıldızlar parlıyordu. Karanlıkta sadece evlerin damları, avulun yukarısındaki cami, yanında da minaresi görünüyordu. Camiden uğultu halinde sesler duyuluyordu.

Hacı Murat çevik bir hareketle tüfeğini tutarak, ayağını üzengiye yerleştirdi, vücudunu sessizce bir çırpıda aşırarak eyerin üzerindeki kabarık yastığın üzerine oturdu. Alışkan-

lıkla, sağ ayağını ileri geri sürterek öbür üzengiye geçirmeye çalışırken, ev sahibine doğru döndü:

– Allah senden razı olsun! Sağol! dedi.

Sonra yana çekilmesi için atı tutan çocuğun omzuna kırbacının sapıyla hafifçe dokundu. Çocuk yana çekildi, at da sanki nereye gideceğini biliyormuş gibi, güçlü adımlarla yan sokaktan anayola doğru ilerledi. Eldar arkadan geliyordu. Sado, sırtında kürklü gocuğu, elini kolunu sallaya sallaya, dar sokağın bir sağına, bir soluna geçerek koşa koşa yanlarından gidiyordu. Köyün çıkışında, yolun öbür yanında kımıldanan bir gölge göründü. Hemen sonra bir gölge daha belirdi. Bir ses:

– Dur... Kim o? Dur! Hareket etme! diye bağırdı.

Sonra birkaç kişi yolu kapadı.

Hacı Murat duracak yerde belindeki kemerin altından tabancasını çekti, atını daha hızlı sürerek yolu kapayan adamların üzerine gitti. Yolun üzerinde duranlar dağıldılar. Hacı Murat ise, arkasına bakmadan, doludizgin yokuş aşağı indi. Eldar da dörtnala onun arkasından gitti. Geriden iki silah patladı. İki kurşun Hacı Murat'a da Eldar'a da değmeden vınlayarak yanlarından geçti. Hacı Murat aynı hızla ilerlemeye devam ediyordu. Üç yüz adım kadar uzaklaştıktan sonra, soluğu kesilmeye başlayan atını durdurdu. Dört bir yana kulak kabarttı. Önden, aşağıda hızla akan suyun şırıltısı, arkadan da avulda birbirlerine seslenen horozların sesleri geliyordu. Bu seslerin arasında, Hacı Murat arkasında, gittikçe yaklaşan nal sesleriyle konuşmalar işitti. Hacı Murat atına hafifçe vurdu, aynı hızla yeniden yola koyuldu.

Arkadan gelenler, kısa bir süre içinde Hacı Murat'a yetiştiler. Yirmi kadar atlıydılar. Bunlar Hacı Murat'ın konakladığı avulda oturan adamlardı. Hacı Murat'ı yakalamaya ya da hiç olmazsa, kendilerini Şamil'in gözünde temize çıkarmak için onu yakalamak istiyorlarmış gibi davranmaya karar ver-

mişlerdi. Karanlıkta görünecek kadar yaklaştıklarında, Hacı Murat durdu, dizginleri bıraktı, alışkın olduğu bir hareketle sol eliyle tüfeğinin kılıfındaki düğmeleri çözdü, sağ eliyle tüfeği çıkardı, Eldar da aynı şekilde davrandı. Hacı Murat, silahını doğrultarak:

– Ne istiyorsunuz? diye seslendi. Niyetiniz beni yakalamak mı? Haydi yakalayın bakalım!

Köylüler durakladılar.

Hacı Murat tüfeğini elinde tutarak, düzlüğe doğru inmeye başladı. Atlılar yaklaşmadan onu uzaktan izliyorlardı. Hacı Murat derenin öbür yanına ulaştı. Peşinden gelenler hâlâ ona birşeyler söylemek istiyor, kendilerini dinlemesi için bağırıp duruyorlardı. Hacı Murat buna ateş ederek karşılık verdi, sonra hayvanını tırısa kaldırdı. Atını durdurduğu zaman artık peşinden gelen yoktu, horozların sesi de duyulmaz olmuştu, yalnız ormanın içinden gelen suyun şırıltısı ayırt ediliyordu, bir de puhu kuşunun ağlamaya benzeyen sesi işitiliyordu. Kapkara bir duvar gibi yükselen orman iyice yakındaydı. Müritleri onu bu ormanda bekliyorlardı. Hacı Murat ormana yaklaşınca durdu, ciğerlerine bol hava doldurdu, ıslık çaldı, sonra susup kulak kabarttı. Bir an sonra ormandan aynı ıslık sesi geldi. Hacı Murat anayoldan ayrılarak atını ormana doğru sürdü. Yüz adım kadar ilerledikten sonra, ağaçların gövdeleri arasında bir çoban ateşiyle ateşin çevresinde oturan insanların gölgelerini, alevlerin ışığında yarıya kadar aydınlanmış bir atın da eyerli olarak beklediğini gördü. Çoban ateşinin başında dört kişi oturuyordu.

Ateşin çevresinde oturanlardan biri hemen ayağa fırladı. Hacı Murat'a yaklaştı, dizginleriyle üzengiyi tuttu. Bu Hacı Murat'ın kardeşim dediği malını mülkünü idare eden Avar Hanefi'ydi.

Hacı Murat, attan inerek:

– Ateşi söndürsünler! dedi.

Adamlar çoban ateşini bozarak yanan kütükleri ayaklarıyla çiğnemeye başladılar. Hacı Murat yerde yayılmış olan yamçıya yaklaştı.

– Bata buraya uğradı mı? diye sordu.

– Uğradı... Epey oluyor, Han Mahoma ile birlikte gittiler.

– Ne yana gittiler?

Hanefi, Hacı Murat'ın geldiği yolun tam zıt yönünü gösterdi.

– Şu yana, dedi.

Hacı Murat:

– İyi! dedi.

Sonra sırtından tüfeğini çıkardı, doldurmaya koyuldu. Bir ara, çoban ateşini söndürmeye çalışan adama doğru döndü.

– Dikkatli davranmalı! dedi. Peşime düşenler oldu.

Ateşi söndürmeye çalışan, Hamzalo adında bir Çeçendi. Hacı Murat'ın sözleri üzerine, Hamzalo hiç konuşmadan, yere yayılmış olan yamçıya yaklaştı, üzerinde duran kılıflı tüfeğini aldı, sonra gene bir şey söylemeden, düzlüğün öbür yanına, biraz önce Hacı Murat'ın ormandan içeri girdiği yere doğru yürüdü. Eldar atından indi, Hacı Murat'ın da atının dizginini yakaladı, her iki hayvanın da başlarını yukarı doğru çekerek, onları ağaçlara bağladı. Sonra tıpkı Hamzalo gibi o da omzuna tüfeğini alıp düzlüğün öbür yanına doğru gitti, orada nöbet beklemeye başladı. Çoban ateşi iyice sönmüştü, orman da artık eskisi kadar kara görünmüyordu. Gökteki yıldızlara gelince, onlar henüz sönmemişti ama, eskisinden daha zayıf bir ışıkla parlıyorlardı.

Hacı Murat, yıldızlara, göğün hemen hemen yarısına kadar yükselmiş olan burca bakarak vaktin artık çoktan geceyarısını geçtiğini, neredeyse sabah ezanının okunacağını hesapladı. Hanefi'den daima yanlarına alıp heybelerde taşıdıkları ibriği istedi, yamçısını sırtına aldı, suya doğru yürüdü.

Ayağındakileri çıkardı, abdest aldı. Sonra, yalınayak ye-

re serili yamçının üzerine basarak, kıbleye doğru dönüp namaz kılmaya başladı. Namazını bitirdikten sonra, eski yerine döndü, heybelerin, torbaların bulunduğu tarafa yaklaştı, orada yamçının üzerine oturdu, dirseklerini dizlerine dayadı, başını eğerek derin düşüncelere daldı.

Hacı Murat her zaman talihine güvenirdi. Herhangi bir işe başladığı zaman, o işi başaracağına kesin olarak inanır, gerçekten de her şey istediği gibi olurdu. Birkaç olay dışında, bütün o fırtınalı hayatı boyunca, hep öyle olmuştu. Bu sefer de öyle olacağına güveni tamdı. Vorontsov'un emrine vereceği orduyla Şamil'in üzerine nasıl gideceğini, onu nasıl yakalayacağını, ondan nasıl öç alacağını, Rus Çarı'nın ona nasıl ödüller vereceğini, sonra da nasıl yalnız Avarya'ya değil, Çeçen topraklarına da hâkim olacağını, orada yaşayanların nasıl kendisine boyun eğeceklerini hayalinden geçiriyordu. Bu düşüncelerle, farkında olmadan derin bir uykuya daldı.

Rüyasında, yiğitleriyle birlikte Şamil'in üzerine gittiğini görüyordu. Gençler savaş şarkıları söylüyor, "Hacı Murat geliyor!.." diye bağırarak rüzgâr gibi ilerliyorlardı. Hacı Murat, Şamil'i ailesiyle birlikte yakalamıştı. Karılarının hıçkıra hıçkıra ağladığını işitiyordu.

Birden uyandı, rüyasındaki "La ilahe illallah" seslerinin de, "Hacı Murat geliyor!" çığlıklarının da, aslında onu uyandıran çakalların ulumaları, iniltileri, tiz kahkahalara benzeyen sesleri olduğunu anladı. Başını kaldırdı, ağaçların gövdeleri arasında, doğuda artık aydınlanmış olan göğe baktı. Sonra biraz ileride oturan müridine Han Mahoma'yı sordu. Han Mahoma'nın henüz geri dönmediğini öğrenince, başını eğdi, yeniden uykuya daldı.

Hacı Murat'ı, Bata ile birlikte elçi olarak gönderildiği yerden dönen Han Mahoma'nın neşeli sesi uyandırdı. Han Mahoma hemen Hacı Murat'ın yanına yaklaşıp yerde bağdaş

kurdu, askerlerin onları nasıl karşıladıklarını, prense nasıl götürdüklerini, prensin kendisi ile nasıl konuştuğunu, bu işe ne kadar sevindiğini, sonra da o sabah Rusların ormanda ağaçları kesmeye başladıkları yerde, Miçik'in öbür yanında, Şalin düzlüğünün orada Hacı Murat'la buluşmak için söz verdiğini anlattı. Bata, arada bir arkadaşının sözünü kesiyor, anlatılanlara o da birşeyler ekliyordu.

Hacı Murat kendisinin Rusların tarafına geçme önerisini Vorontsov'un nasıl karşıladığını, buna ne karşılık verdiğini bir bir sordu. Han Mahoma da, Bata da bir ağızdan prensin Hacı Murat'ı bir misafir gibi karşılamaya hazır olduğunu, onun rahat etmesi için elinden geleni yapacağına söz verdiğini söylediler. Hacı Murat ayrıca yolun nasıl olduğunu, nereden gideceğini de sordu. Han Mahoma ona yolu çok iyi bildiğini, kendisini doğru ona götürebileceğini söyledi. O zaman Hacı Murat cebinden para çıkarıp Bata'ya söz verdiği üç rubleyi verdi. Kendi adamlarına da heybelerden altın kakmalı silahını, sarıklı kalpağını çıkarmalarını buyurdu. Müritlerinin üstlerini başlarını temizlemelerini, Rusların yanına kıyafetleri düzgün gitmek için hazırlanmalarını söyledi. Silahlar, koşumlar, eyerler, atların yeleleri temizlenirken ortalık tamamen ağardı. Sonra da, şafak sökmeden önce serin bir rüzgâr esmeye başladı.

V

O sabah daha hava ağarmadan, ellerinde baltalarla iki kıta asker Poltoratski'nin komutası altında Şah Girinskiy kapısından çıkıp on versta ilerlemiş, yol boyunca silahlı nöbetçiler dizerek ortalık ağarır ağarmaz ağaçları kesmeye başlamışlardı. Saat sekize doğru topraktan yükselen sis, çoban ateşlerinde hafif bir hışırtıyla çıtır çıtır yanan taze dalların dumanına karışarak, ağır ağır yükselmeye başlamıştı. Önceleri sisten beş adım ilerisini göremeyen, birbirlerini yalnız işiten askerler, ateşleri de, ormanın içinden geçen yolun üzerine yığılmış kesik ağaçları da görmeye başlamışlardı. Güneş kâh sisler arasında aydınlık bir leke gibi görünüyor, kâh yeniden gözden kayboluyordu. Yoldan biraz beride, düzlükte davulların üzerinde birkaç kişi oturuyordu. Bunlardan biri Poltoratski'ydi; yanında emir subayı Tihonov, onun yanında da üçüncü kıtadan iki subayla eskiden atlı muhafız kıtasında görev yapan, fakat bir düelloya katıldığı için rütbesi geri alınan, Poltoratski'in hassa alayından arkadaşı Baron Freze vardı. Davulların çevresine boş şişeler, mezelerin paket kâğıtları, sigara izmaritleri atılmıştı. Subay-

lar votka içmiş, meze yemişlerdi, şimdi de porter birası içiyorlardı. Davulcu sekizinci şişeyi açıyordu. Poltoratski o gece uyku uyumamış olmasına rağmen, tehlikeye gebe anlarda askerleriyle arkadaşları arasında hep olduğu gibi kendisini çok kuvvetli hissediyor, içinde hiçbir şeyi umursamayan bir neşe duyuyordu.

Subaylar aralarında heyecanlı heyecanlı son aldıkları haberden, General Sleptrov'un ölümünden söz ediyorlardı. Bu ölümde hiç kimse hayatın asıl önemli anını, canlı bir varlığın içinden çıktığı kaynağa, özüne dönüşünü göremiyordu. Bu olayda ancak gözüpek, atılgan bir subayın, elde hançer, pervasızlıkla dağlıların üzerine atılıp onları acımasızca öldürüşünü, kılıcıyla paramparça edişini görüyorlardı.

Gerçi subaylar, özellikle harekâta katılmış olanlar çok iyi biliyorlardı ki, o zamanlar Kafkasya'da herkesin ballandıra ballandıra anlattığı ya da hayalinden geçirdiği o süngü süngüye, hançer kılıca çarpışmalar hiçbir zaman, hiçbir yerde olmaz, olsa bile süngülerle, hançerlerle ancak savaş meydanlarından kaçanlar delik deşik edilirdi. Buna rağmen bütün subaylar sanki böyle süngü süngüye bir dövüş olabilirmiş gibi davranıyor, bu da onlara kıvançla karışık bir sükûnet, bir neşe veriyordu. Bu yüzden kimisi gayet pervasız, kimisi ise, tersine gösterişsiz, sade tavırlar takınıyor, sigara, şarap içiyor, birbirleriyle şakalaşıyor, Sleptrov'u öbür dünyaya götüren ölümün her an kendilerini de tehdit ettiğini bile bile bunu umursamıyorlardı. Gerçekten de onların bu bekleyişlerini doğrular gibi, tam sohbet ettikleri sırada, yolun sol yanından tok bir gürültüyle patlayan bir silahın güzel sesi duyuldu. Bir kurşun neşeli neşeli ıslık çalarak, sislerin arasında ileriye uçarak bir ağaca saplanıverdi. Düşmanın silah sesine askerlerin tüfeklerinden çıkan, gürler gibi birkaç kuvvetli ses karşılık verdi.

Poltoratski neşeli bir tavırla:

– Hay Allah! Bu sesler bizim gözetleme hattından geliyor be! diye bağırdı.

Sonra Freze'ye döndü:

– Eh... Kostya, kardeşim, talih sana güldü! dedi. Haydi bakalım birliğe git! Şimdi şuracıkta öyle güzel bir savaşa tutuşacağız ki, gören gösteri sanacak.

Rütbesi geri alınmış olan baron ayağa fırladı, çevik adımlarla birliğinin bulunduğu yere, sislerin içine daldı. Poltoratski'ye kabardin cinsi, küçük atını getirdiler. Poltoratski atına bindi, kıtasını karşısına dizdi, sonra askerlerini silah seslerinin duyulduğu tarafa doğru götürdü. Gözetleme hattı, ormanın bittiği yerde, aşağı doğru inen çıplak bir yarın üzerindeydi. Rüzgar ormana doğru esiyor, ormanın o noktasından yalnız yarın aşağı kısmı değil, karşısı da çok net görünüyordu.

Poltoratski gözetleme hattına yaklaştığı zaman, güneş sislerin arasından sıyrıldı; yarın karşısında, bodur ağaçlardan oluşan başka bir ormanın başladığı yerde, yüz *sajen*[1] kadar ileride birkaç atlı göründü. Bunlar Hacı Murat'ın peşinden oraya kadar gelmiş olan Çeçenlerdi. Onun Rus tarafına geçişini görmek istiyorlardı. Aralarından biri gözetleme hattındaki askerlere ateş etmişti. Birkaç asker de onlara karşılık vermişti. O sırada Çeçenler geriye dönmüş, ateş de kesilmişti, ama Poltoratski kıtasıyla birlikte gözetleme hattına ulaşınca yeniden "Ateş!" emrini verdi. Emri henüz vermişti ki, gözetleme hattı boyunca, birbiri arkasından tok, neşeli silah sesleri duyuldu, yer yer bu seslerle birlikte beliren güzel biçimli dumanların birbiri ardı sıra havada dağıldığı görüldü. Askerler eğlence çıktığı için sevinerek, silahlarını aceleyle dolduruyor, arka arkaya ateş ediyorlardı. Çeçenler de belli ki, askerlerin kendilerine meydan okuduğunu sezmişlerdi. Bu yüzden, sırayla ileriye doğru atılarak askerle-

1 Bir Rus toprak ölçüsü – ç.n.

re birkaç el ateş ediyorlardı. Çeçenlerin attığı kurşunlardan biri, askerlerden birini yaraladı. Bu er, gözetleme noktasındaki nöbetçilerden Avdeyev'di. Arkadaşları kendisine yaklaştığında sırt üstü yatıyor, iki eliyle de karnını tutarak, bir sağa, bir sola sallanıyor, hafif bir sesle inliyordu. Görevde onunla birlikte olan asker arkadaşı anlatıyordu:

– Tam tüfeğimi doldurmaya başlamıştım ki, birden bir şeyin çıt ettiğini duydum, baktım bizimki tüfeğini elinden bırakıvermiş...

Avdeyev, Poltoratski'nin bölüğündendi. Poltoratski askerlerin bir araya toplandığını görünce, atını onların bulunduğu yere doğru sürdü:

– Ne oldu oğlum, vuruldun mu? Nerene isabet etti? diye sordu.

Avdeyev buna karşılık vermedi, onunla birlikte görev başında olan asker anlatmaya başladı:

– Tam tüfeğimi dolduruyordum, sayın Komutanım, birden bir şey çat etti. Baktım, arkadaşın tüfeği elinden kayıvermiş...

Poltoratski dilini hafifçe şaklatarak:

– Tz... tz... tzz! dedi. Yaran çok acı veriyor mu, Avdeyev?

– Acımıyor ama, yürümeme engel oluyor. Azıcık şarap verseler, belki ferahlarım komutanım...

Kafkasya'da askerlerin içtikleri votkayı, daha doğrusu ispirtoyu buldular, Panov ciddi bir tavırla kaşlarını çatarak mataranın kapağına doldurduğu ispirtoyu Avdeyev'e uzattı.

Avdeyev içmeye başladıysa da bir iki yudum sonra eliyle kapağı iterek kendisinden uzaklaştırdı.

– İçim almıyor, dedi. Sen iç.

Panov mataranın içinde kalan ispirtoyu içti. Avdeyev bir kez daha doğrulmayı denedi, ama yeniden kendini bıraktı. Toprağın üzerine bir kaput yaydılar. Avdeyev'i kaldırıp kaputun üstüne yatırdılar.

Çavuş, Poltoratski'ye:

– Sayın Komutanım, Albay geliyor! dedi.

Poltoratski:

– Eh... Pekâlâ öyleyse, buradaki işlere sen göz kulak ol! dedi.

Sonra kırbacını havada savurarak Vorontsov'u karşılamak üzere atını dörtnala sürdü.

Vorontsov, al renkte, safkan bir İngiliz atına binmişti. Yanında yaveriyle bir Kazak, bir de tercümanlık yapan Çeçen vardı. Albay hemen Poltoratski'ye:

– Ne var ne yok?.. diye sordu.

Poltoratski:

– Karşımıza atlı Çeçenler çıktı, bizim gözetleme hattına saldırdılar, dedi.

– Haydi canım! İşe siz başlamışsınız!..

Poltoratski gülümsedi:

– Emin olun biz başlamadık, kendileri durup dururken ortaya çıktılar.

– İşittiğime göre bir asker yaralanmış, öyle mi?

– Evet... Çok yazık oldu, çok iyi bir askerdi..

– Yarası ağır mı?

– Galiba ağır... Kurşun karnına isabet etti.

Vorontsov:

– Peki, siz benim nereye gittiğimi biliyor musunuz? diye sordu.

– Bilmiyorum.

– Hiç tahmin de edemiyor musunuz?

– Hayır...

– Hacı Murat meydana çıkmış, şimdi bizimle buluşacak!

– Nasıl olur!

Vorontsov olup bitenleri anlatırken sevinçle gülümsememek için kendisini güç tutuyordu:

– Hacı Murat dün akşam bana bir haberci gönderdi, şimdi

beni Şalinski düzlüğünde bekliyor. Onun için, düzlüğe kadar silahlı nöbetçiler dikseniz fena olmaz. Sonra siz de benim yanıma gelirsiniz.

Poltoratski elini kalpağına götürerek:

– Emredersiniz, efendim... dedi.

Sonra kendi bölüğüne doğru gitti. Gözetleme hattındaki erleri sağa doğru götürdü, solda bir gözetleme hattı meydana getirme görevini de çavuşa verdi. Bu arada dört asker yaralıyı kaleye götürdü.

Poltoratski, Vorontsov'un yanına dönerken atlıların geldiğini görünce durup bekledi. Gelenlerin en önünde, beyaz yeleli bir atın sırtında başına sarıklı kalpak takmış, beyaz bir Çerkez elbisesi giymiş, silahları altın kakmalı, gösterişli bir adam vardı, Hacı Murat'tı bu. Atını Poltoratski'ye doğru sürdü, ona Tatarca birşeyler söyledi. Poltoratski söylenilenlerden hiçbir şey anlamadığını belirtmek için, kaşlarını yukarı kaldırdı, ellerini iki yana açarak gülümsedi. Hacı Murat da onun gülümseyişine gülümseyerek karşılık verdi. Bu gülümseyişte öylesine çocukça, öylesine temiz bir ifade vardı ki, Poltoratski şaşırıp kaldı. Bu korkunç dağlının böyle bir adam olduğunu hiç düşünmemişti. Kupkuru, somurtkan, yabani bir adam göreceğini sanmıştı. Oysa şimdi karşısında, davranışları çok sade bir insan vardı. Hem de öylesine şefkatli bir gülümseyişi vardı, öylesine dostça bakıyordu ki, insana kırk yıllık ahbapmış gibi bir duygu veriyordu. Yalnız, başkalarına hiç benzemeyen bir tek özelliği vardı. O da, başkalarının gözlerine büyük bir dikkatle, sanki içlerini okuyormuş gibi sükûnetle bakan birbirinden ayrık gözleriydi.

Hacı Murat'ın yanında dört kişi vardı. Bunlardan biri daha önce, o gece Vorontsov'a gitmiş olan Han Mahoma idi. Han Mahoma yuvarlak yüzlü, göz kapakları kesik, parlak kara gözlü, hayattan zevk aldığı her halinden belli bir adamdı. Hacı Murat'ın yanında, tıknaz yapılı, gür saçlı, kaş-

ları adeta birbirine bitişmiş bir adam daha vardı. Bu da Tavlinli Hanefi'ydi; Hacı Murat'ın malına mülküne o bakıyor, mallarını o idare ediyordu. Sırtında çeşitli eşyalarla tıka basa doldurulmuş heybeler taşıyan bir yük hayvanını dizginlerinden tutmuş götürüyordu. Hacı Murat'ın adamları arasında özellikle iki kişi göze çarpıyordu. Bunlardan biri genç, zayıf, kadın gibi ince belli, ama geniş omuzlu biriydi. Kızıla çalan sakalı henüz yeni çıkmaya başlamıştı, gözleri koyun gözü gibi olan çok yakışıklı bir adamdı. Eldar'dı bu. Ötekine gelince, o da bir gözü kör, kaşsız, kirpiksiz, kızıl sakalı kısa kesilmiş bir adamdı. Burnunun üzerinden çizgi halinde geçen geniş bir yara izi bütün yüzünü kaplıyordu. Bu yüzü yaralı adam Çeçen Hamzalo idi.

Poltoratski, Hacı Murat'a yolun üzerine çıkmış olan Vorontsov'u işaret etti. Hacı Murat atını ona doğru sürdü, sağ elini göğsüne bastırarak ona Tatarca birşeyler söyledi, sonra durdu. Çeçen tercüman onun söylediklerini Rusça'ya çevirdi:

– Kendi isteğimle Rus Çarı'nın emrine giriyorum. Ona hizmet etmek istiyorum, eskiden de istiyordum ama, Şamil bırakmıyordu.

Vorontsov deri eldivenli elini Hacı Murat'a uzattı. Hacı Murat bu ele baktı, bir an duraladı, hemen sonra kararını vermiş gibi onu kuvvetle sıkarak birşeyler daha söyledi. Bunları söylerken bir tercümana, bir Vorontsov'a bakıyordu.

– Diyor ki başka hiç kimseye gitmek istemiyormuş... Yalnız sana gelmeyi düşünmüş, çünkü sen bir serdar oğlusun. Sana karşı büyük bir saygı besliyor...

Vorontsov, "Teşekkür ederim!" der gibi başını salladı. Hacı Murat yanındakileri göstererek yine birşeyler söyledi.

– Bu adamlar benim müritlerimdir, onlar da benim gibi Ruslara hizmet edecekler... diyor.

Vorontsov onlara baktı, selam verir gibi başını salladı.

Neşeli tavırlı, göz kapakları kesik, kara gözlü Han Mahoma da aynı şekilde başını salladı; yalnız, Vorontsov'a gülünç bir şey söylemiş olacak ki, gür saçlı Avar arkadaşı bembeyaz dişlerini göstererek sırıttı. Kızıl saçlı Hamzalo ise, kızarmış, cam gibi parlak tek gözünü Vorontsov'a doğru çevirip bir an baktı, sonra gözünü tekrar atının kulaklarına dikti.

Vorontsov ile Hacı Murat, yanlarındakilerle kaleye gitmek üzere geriye dönerlerken, gözetleme hattındaki görevleri bitmiş olan askerler bir araya toplanmış, kendi aralarında gelenler hakkında konuşuyor, fikirlerini söylüyorlardı. Birisi:

– Kaç insanın kanına girdi körolasıca! Ama, şimdi bak göreceksin ona ne kadar saygı gösterecekler, neler yapacaklar! diyordu.

– Yaparlar ya! Herif, Şamil'in emrindeki en büyük komutanmış. Şimdi bize döndüğüne bakma...

– Aslan gibi adammış doğrusu! Yiğitliğine laf yok.

– Kızıl saçlıya bak, kızıl saçlıya!.. Vahşi bir hayvan gibi nasıl da yan yan bakıyor!..

– Kimbilir ne menem canavar herifin biridir.

Herkes özellikle kızıl saçlının üzerinde durmuştu.

Ağaç kesiminin yapıldığı yerde, yola yakın olan askerler, Çeçenleri daha iyi görebilmek için koşup yola çıkıyorlardı. Başlarındaki subay, onlara engel olmak için bağıracak oldu, Vorontsov onu susturdu.

– Varsın eski ahbaplarına baksınlar!

Sonra ona en yakın duran askere döndü, İngiliz ağzıyla, kelimelerin üzerinde dura dura sordu:

– Sen bu adamın kim olduğunu biliyor musun?

– Hayır... Ekselansları...

– Hacı Murat adını hiç duymadın mı?

– Duymaz olur muyum, komutanım! Kaç kez dayak attık ona!

– Ama, ondan da dayak yediğiniz oldu...

Er, komutanla konuşmak fırsatını bulduğu için çok memnundu.

– Evet, o da oldu, sayın komutanım!

Hacı Murat kendisinden bahsedildiğini anlamıştı. Bu yüzden gözlerinde mutlu bir gülümseme parıldadı. Vorontsov'a gelince, o da kaleye çok neşeli bir ruh hali içinde dönüyordu.

VI

Vorontsov, Şamil'den sonra Rusya'nın en kuvvetli ikinci düşmanının saklandığı yerden çıkıp yanına gelmesini sağladığı için çok sevinçliydi. Yalnız bir şeye sıkılıyordu: Vozdvijenkaya'daki ordu komutanı, General Meller-Zakomelski'ydi. Aslında bu işi ona bildirmek, onun emirlerine göre davranmak gerekirdi. Oysa Vorontsov ona hiçbir şey bildirmemiş, her şeyi tek başına idare etmişti. Onun için, şimdi tatsızlık çıkabilirdi. Bu düşünce Vorontsov'a bir türlü rahat vermiyordu. Evine varınca, Vorontsov Hacı Murat'ın müritlerini bir yere yerleştirme işini yaverine bıraktı. Hacı Murat'ı ise kendi evine götürdü.

Prenses Marya Vasilyevna, Hacı Murat'ı süslenmiş püslenmiş olarak, yanında altı yaşlarında kıvırcık saçlı çok güzel bir çocuk olan oğlu ile misafir odasında karşılamıştı. Hacı Murat ellerini göğsüne bastırarak, oldukça resmî bir tavırla, salona onunla birlikte gelmiş olan tercümanı aracılığıyla, prens onu evinde misafir ettiği için, kendisini prensin kunakı saydığını, kunakının kendisini nasıl kutsal sayıyorsa, ailesinin de kendisi için kutsal olduğunu söyledi. Ha-

cı Murat'ın tipi de, davranışları da Marya Vasilyevna'nın hoşuna gitmişti. Hele tombul beyaz elini ona uzattığında, Hacı Murat'ın birden yüzüne kan hücum etmiş gibi kıpkırmızı olması, ona karşı duyduğu yakınlığı büsbütün artırmıştı. Prenses, Hacı Murat'a oturması için yer gösterdi, kahve içip içmediğini sordu, kahve getirmelerini buyurdu. Fakat kahveler geldiğinde, Hacı Murat ikramı geri çevirdi. Pek az Rusça anlıyordu ve hiç konuşamıyordu. Konuşulanları anlamadığı zaman da gülümsüyordu. Bu gülümseyiş Poltoratski gibi Marya Vasilyevna'nın da hoşuna gitmişti. Marya Vasilyevna'nın "Bulka" diye çağırdığı kıvırcık saçlı, keskin bakışlı oğlu annesinin yanında ayakta duruyor, olağanüstü bir savaşçı olduğunu kaç kere işittiği Hacı Murat'tan gözlerini indirmiyordu.

Vorontsov, Hacı Murat'ı karısının yanında bırakarak Hacı Murat'ın teslim oluşunu komutanlığa haber vermek üzere komutanlığın kalem işleri müdürlüğüne gitti. Grozni'de bulunan sol kanat komutanı General Kozlovski'ye bir rapor, babasına da bir mektup yazdıktan sonra üzere yola koyuldu. Karısının, onu hiç tanımadığı yabancı, üstelik korkunç ve yabani bir adamla baş başa bırakmış olduğu için kendisine kızmış olmasından çekiniyordu. Prenses öyle biriyle karşı karşıya kalmıştı ki, onu hem kırmamaya çalışması hem de aşırı iltifata boğmaması gerekiyordu. Fakat, korkuları boşunaydı. Hacı Murat bir koltuğa kurulmuş, Vorontsov'un üvey oğlu Bulka'yı kucağına oturtmuştu. Gülerek başını eğmiş, Marya Vasilyevna'nın söylediği, tercümanın da Tatarca'ya çevirdiği sözleri dikkatle dinliyordu. Marya Vasilyevna gülerek, Hacı Murat kunak'ın beğendiği her şeyi hemen ona hediye etmeye kalkışırsa, çok yakında Adem Babamız gibi dolaşmak zorunda kalacağını söylüyordu.

Prens içeri girer girmez, Hacı Murat bu işe fena halde canı sıkılan, olup bitenlere de şaşırıp kalan Bulka'yı kucağından

indirdi. Yüzünde biraz önceki neşeli, muzip ifadenin yerini ciddi, ağırbaşlı bir ifade almıştı. Ayağa kalktı. Ancak prens oturunca o da oturdu. Sonra biraz önceki konuşmaya devam ederek Marya Vasilyevna'ya onlarda âdetin böyle olduğunu, kunak'ın beğenmiş olduğu her şeyi ona hediye etmek gerektiğini söyledi.

Tekrar kucağına tırmanmış olan kıvırcık saçlı Bulka'nın saçlarını okşayarak Rusça:

– Senin oğlan benim kunak! dedi.

Marya Vasilyevna, kocasına Fransızca olarak:

– Senin haydut dediğin müthiş bir adam! dedi. Tombiş onun hançerine hayran hayran bakınca, onu derhal Bulka'ya hediye etti.

Bulka hemen hançerini üvey babasına gösterdi. Marya Vasilyevna:

– *C'est un objet de prix,*[1] dedi.

Vorontsov da:

– *Il faudra trouver l'occasion de lui faire cadeau,*[2] diye karşılık verdi.

Hacı Murat oturmuş, gözlerini indirmişti. Kıvırcık saçlı çocuğun başını okşayarak:

– Yiğit, yiğit! diyordu.

Vorontsov ortasında bir çizgi bulunan, ustaca işlenmiş çelik hançeri kınından yarıya kadar çıkararak:

– Çok, çok güzel bir hançer... dedi. Teşekkür et.

Sonra tercümana doğru döndü:

– Sor bakalım, ona ne gibi bir hizmette bulunabilirim? dedi.

Tercüman, Vorontsov'un söylediklerini Tatarcaya çevirdi. Hacı Murat da hemen hiçbir şeye ihtiyacı olmadığını, yalnız namaz kılabileceği bir yere götürülmesini rica etti. Voront-

1 (Fr.) Bu çok kıymetli bir eşya.

2 (Fr.) Fırsatını bulup ona bir hediye vermeliyiz.

sov kâhyasını çağırdı, Hacı Murat'ın isteğini yerine getirmesini buyurdu.

Hacı Murat kendisine ayrılan odada yalnız kalır kalmaz, yüzü hemen değişti. Biraz önceki o memnun, o kâh şefkatli, kâh son derece resmî ifadenin yerini kaygılı bir ifade almıştı.

Vorontsov'un onu evinde kabulü beklediğinden, çok daha iyi olmuştu. Ne var ki Hacı Murat, Vorontsov'un gösterdiği saygı ile yakınlık oranında, ona da, subaylarına da güvenmemek gerektiğini düşünüyordu. Her şeyden korkuyordu. Kendisini zincire vurup Sibirya'ya göndermeleri de, öldürmeleri de mümkündü. Bu yüzden her an tetikteydi.

Yanına gelen Eldar'a, müritlerini, atlarını nereye yerleştirdiklerini, müritlerinin ellerinden silahlarının alınıp alınmadığını sordu.

Eldar atların prensin harasında olduklarını, adamlarını da ambarlardan birine yerleştirdiklerini, silahlarını bile ellerinden almadıklarını, yanlarında bıraktıkları tercümanın da onlara yemekle çay ikram ettiğini anlattı.

Hacı Murat derin bir şaşkınlık içinde başını salladı. Sonra namaza durdu. Namaz bittikten sonra Eldar'a gümüş hançerini getirmesini söyledi. Giyindi, kemerini beline taktı, sonra sedirin üzerine çıkıp bağdaş kurdu. Bundan sonra olacakları beklemeye başladı.

Saat beşe doğru prensin kendisini sofraya davet ettiğini bildirdiler.

Hacı Murat yemekte biraz pilavdan başka hiçbir şey yemedi. Pilavı da Marya Vasilyevna'nın aldığı yerden almıştı. Marya Vasilyevna:

– Onu zehirleyeceğiz diye korkuyor, dedi. Baksana pilavını tam benim aldığım yerden aldı!

Sonra Hacı Murat'a doğru döndü, tercüman aracılığıyla ona bundan sonra bir daha ne zaman namaz kılacağını sordu.

Hacı Murat beş parmağını yukarı doğru kaldırarak güneşi işaret etti:

– Herhalde yakında! dedi.

Vorontsov cebinden bir saat çıkardı, kurdu. Saati hafif hafif çalmaya başladı. Dördü çeyrek geçtiğini haber veriyordu. Hacı Murat'ın saatin çalışına şaştığı belliydi, Vorontsov'a onu bir daha çaldırmasını rica etti. Sonra saate bakmak için izin istedi.

Marya Vasilyevna hemen kocasına:

– *Voilà l'occasion. Donnez-lui la montre,*[3] dedi.

Vorontsov saati Hacı Murat'a hediye etti. Hacı Murat önce elini göğsüne bastırarak teşekkür etti, sonra saati aldı. Birkaç kez yayına basıp çaldırdı. Sesini dinlerken saati çok beğendiğini ifade edecek şekilde durup durup başını sallıyordu.

Yemekten sonra Vorontsov'a, Meller-Zakomelski'nin yaverinin gelmiş olduğunu haber verdiler.

Yaverin prense dediğine göre, Hacı Murat'ın saklandığı yerden çıkıp Rusların safına geçtiğini haber alınca, general kendisine bu hususta hiçbir bilgi verilmediği için büyük bir hoşnutsuzluk duymuş, Hacı Murat'ın tez kendisine gönderilmesi için emir vermiş. Vorontsov, emrin yerine getirileceğini söyledi, sonra Hacı Murat'a dönerek tercüman aracılığıyla, ona generalin arzusunu bildirdi, kendisiyle birlikte Meller'in yanına gitmesini rica etti.

Marya Vasilyevna yaverin niçin gelmiş olduğunu öğrenir öğrenmez, kocası ile general arasında hiç de hoş olmayan bir durumun doğabileceğini anladı. Kocasının bütün itirazlarına rağmen onlarla gitmeye karar verdi. Prens:

– *Vous ferez bien de rester; c'est mon affaire, non pas la vôtre!*[4] diyordu.

---

3 (Fr.) İşte fırsat çıktı, saati ona ver.

4 (Fr.) Kalsanız iyi olur; bu benim meselem, sizin değil!

– *Vous ne pouvez pas m'empêcher d'aller voir madame la générale...*[5]

– Onu başka zaman da görebilirsiniz...

– Ben şimdi görmek istiyorum...

Yapılacak bir şey yoktu. Vorontsov razı olmak zorunda kaldı. Üçü birlikte yola koyuldular.

Oraya geldiklerinde Meller yüzünde son derece nazik, ama bu işlere çok sıkıldığını belli eden somurtkan bir ifadeyle, Marya Vasilyevna'yı karısının yanına götürdü. Yavere ise Hacı Murat'ı bekleme odasına götürmesini, oradan da kendisi emir vermeden dışarıya salmamasını söyledi.

Sonra çalışma odasının kapısını açarak, Vorontsov'a:

– Buyurun! dedi ve prensin önden geçmesini bekledi.

İçeriye girdikleri zaman, prensin karşısına dikildi, oturması için yer göstermeden:

– Ben burada bir ordu komutanıyım! dedi. Düşmanla yapılacak her türlü görüşmenin, temasın benim vasıtamla yapılması gerekirdi. Hacı Murat'ın saklandığı yerden çıkıp bize el uzattığını bana niçin haber vermediniz?

Vorontsov, öfkeye kapılmış olan generalin kaba bir çıkış yapmasını beklediği için heyecandan sapsarı kesilmişti. Meller'in öfkesi ona da geçmişti:

– Bir kılavuz gelip, Hacı Murat'ın şahsen bana teslim olmak istediğini söyledi, dedi.

– Ben size, bana niçin haber vermediniz diyorum!..

– Haber verecektim, baron hazretleri ama...

– Bir defa ben baron falan değilim, bana ancak "ekselans" diyebilirsiniz...

Bu sözde baronun uzun zamandır içinde sakladığı öfke birden patlamıştı. Çoktandır ruhunda biriken duyguları olduğu gibi boşaltıyordu.

– Ben çarıma yirmi yedi yıl hizmet ettiysem, bunu daha

5 (Fr.) Generalin hanımını görmeme engel olamazsınız...

dün orduya girmiş olup, akrabaları yoluyla, onların sözü geçerliğinden yararlanarak burnunun dibinde olup bitenlerle hiç ilgisi olmayan birtakım adamlar kendi bildiklerine göre emir versinler diye yapmış değilim!

Vorontsov generalin sözünü keserek:

– Ekselansınızdan çok rica ederim, bu hususta haksızlık etmeyin, dedi.

General daha da alevlendi.

– Ben gerçeği söylüyorum! Buna göz yumamam!..

Bu sırada içeriye eteklerini hışırdata hışırdata Marya Vasilyevna girdi, arkasından da, kendi halinde, orta boylu bir hanım geliyordu. Meller-Zakomelski'nin karısıydı bu.

Marya Vasilyevna gülümseyerek:

– Çok rica ederim, üzmeyin onu, sayın baron. Emin olun, Simon sizi darıltmak niyetinde değildi... diye söze başladı.

– Benim söylemek istediğim bu değildi ki prenses...

– Öyle mi? Ne olursa olsun! Bu konuları bıraksak daha iyi olmaz mı? Biliyor musunuz, 'kötü tartışma iyi kavgadan yeğdir' derler. Neler söylüyorum ben...'[6]

Bunu söylerken bir kahkaha atmıştı. O sert tavırlı general bile güzel kadının tatlı gülümseyişlerine dayanamamış, bıyık altından o da gülmeye başlamıştı.

Vorontsov:

– Haksız olduğumu kabul ediyorum, dedi.

Meller:

– Ben de biraz fazla sinirlendim galiba! diyerek prense elini uzattı.

Barışmışlardı. Bunun üzerine Hacı Murat'ın bir süreliğine Meller'in yanında kalmasına, sonra da sol kanat komutanına gönderilmesine karar verildi.

Hacı Murat yandaki odada oturuyordu, konuşulanları anlamıyordu ama, kendisi için önemli olanı anlamıştı: Voront-

6 Atasözünün aslı "Kötü barış, iyi kavgadan yeğdir" şeklindedir – ç.n.

sov ile Meller onun yüzünden tartışıyordu. Demek kendisinin Şamil'in yanından ayrılması, Ruslar için son derece önemli bir olaydı! Bu yüzden sürgüne gönderilmek ya da öldürülmek şöyle dursun, kendisi onlardan bazı isteklerde bulunabilirdi. Bu Meller-Zakomelski denilen adamın, general olmasına rağmen, onun emrinde olan Vorontsov kadar önemli bir kimse olmadığını, önce Meller-Zakomelski'yi değil, Vorontsov'u kaale almak gerektiğini de anlamıştı. Bu yüzden, Meller-Zakomelski onu yanına çağırdığı zaman Hacı Murat onun karşısında gururlu bir tavır takındı. Gayet resmî bir ifadeyle, dağlardan beyaz çarın emrine girmek için inmiş olduğunu, her konuda gereken bilgiyi de ancak onun serdarı olan Tiflis'teki genel kurmay başkanına, Prens Vorontsov'a vereceğini bildirdi.

VII

Yaralı Avdeyev'i, kalenin dış kapısına yakın bir yerde bulunan ve damı tahta kaplı küçük bir yapı olan sahra hastanesine götürüp koğuştaki boş yataklardan birine yatırmışlardı. Koğuşta dört hasta daha vardı. Biri ateşler içinde sayıklayıp duran bir tifoluydu; ikincisi gözlerinin altında mor gölgeler bulunan bir sıtmalıydı, kriz gelmesini bekliyor, durmadan esniyordu. Öbür ikisi baskınlarda yaralanmış erlerdi: Biri bileğinden yaralanmıştı, onun için ayakta dolaşıyordu. Ötekisi omzundan yara aldığından yatağında oturuyordu. Tifolu dışındaki bütün öteki hastalar yeni gelenin çevresine toplanarak, onu getirenleri soru yağmuruna tutmuşlardı. Avdeyev'i getirenlerden biri:

– Kimi zaman üstümüze kurşun yağdırırlar da gene bir şey olmaz, bu sefer ise, ancak beş kere ateş ettiler... diye anlatıyordu.

– Herkesin alnına ne yazılmışsa o olur!..

Avdeyev kendisini yatağa yatırdıkları zaman ağrısını bastırmaya çalışarak "Ay!" diye yüksek sesle bağırmaktan kendini alamadı. Yatağa yatırıldıktan sonra ise kaşlarını çattı, ar-

tık bağırmadı; yalnız, boyuna ayaklarını oynatıp duruyordu. Ellerini yarasının üzerine bastırmış, hiç kıpırdamadan önüne bakıyordu.

Doktor geldi, yaralıyı yüzü koyun çevirmelerini söyledi. Kurşunun arkadan çıkıp çıkmadığını görmek istiyordu.

Avdeyev'in hem sırtında hem de vücudunun alt kısmı üzerinde çapraz beyaz yara izlerini görünce:

– Bunlar nedir böyle? diye sordu.

Avdeyev hafifçe inleyerek:

– Eskiden olmuş bir iş, sayın komutanım! dedi.

Sırtındaki bu izler harcamaması gereken bir parayı içkiye verdiği için kendisine verilmiş cezanın izleriydi.

Avdeyev'i tekrar sırtüstü çevirdiler. Doktor uzun süre karnının içini sonda ile karıştırarak kurşunu aradı, sonunda buldu, ama çıkaramadı. Yarayı sardı, üzerine de bir plaster yapıştırdıktan sonra çıkıp gitti. Avdeyev, sonda ile karıştırma işi devam ederken, dişlerini sıkmış, gözlerini kapamış yatıyordu. Doktor gidince gözlerini açtı, derin bir şaşkınlıkla çevresine bakındı. Hastalara, hastabakıcıya bakıyordu, ama sanki onları değil de, onların ardında kendisini şaşırtan bambaşka bir şeyi görüyordu.

Avdeyev'in arkadaşları, Panov ile Seregin geldiler. Avdeyev hâlâ aynı şekilde, şaşkın şaşkın karşıya bakarak, kımıldamadan yatıyordu. Sonradan gözlerini arkadaşlarına dikti, ama uzun bir süre onları tanıyamadı. Panov:

– Eve göndermek istediğin bir haber var mı, söyle Petra, dedi.

Avdeyev, Panov'un yüzüne baktığı halde, karşılık vermedi.

Panov, arkadaşının geniş bilekli soğuk eline dokunarak:

– Diyorum ki, eve bir haber göndermek ister misin? diye bir daha sordu.

Avdeyev kendine gelir gibi oldu.

– A! Antaniç gelmiş? diye mırıldandı.

– Evet geldim. Eve bir haber vermemizi istemez misin? İstiyorsan, Seregin yazar.

Avdeyev, güç bela gözlerini Seregin'e doğru çevirdi.

– Seregin, yazar mısın sahiden? diye sordu. Öyleyse, bak şunu yaz: "Oğlunuz, Petruha'nız, sizlere uzun ömürler diledi... Ağabeyine hep gıpta ederdi." Sana daha önce söylemiştim ya. "Şimdi ise, halimden memnunum". Varsın yaşasın kardeşim! Allah ona uzun ömürler versin! Böylece yazarsın.

Bunları söyledikten sonra sustu, gözlerini Panov'a dikerek ona uzun uzun baktı. Birden:

– Piponu buldun mu? diye sordu.

Panov başını salladı ama karşılık vermedi.

Avdeyev tekrar:

– Pipoyu buldun mu diyorum? diye sordu.

– Çantamdaymış...

Avdeyev:

– İyi, dedi. Haydi, siz bana bir mum verin şimdi... Artık öleceğim...

Bu sırada içeriye yaralı erini ziyarete gelen Poltoratski girdi.

– Kendini kötü mü hissediyorsun kardeşim? diye sordu.

Avdeyev gözlerini kapadı. "Hayır" der gibi başını salladı. Kemikli yüzü solgundu, ciddi bir ifadesi vardı. Karşılık vermedi; yalnız, Panov'a tekrar:

– Mum ver... ölüyorum... dedi.

Eline bir mum verdiler. Parmakları bir türlü bükülmüyordu. Mumu parmaklarının arasına yerleştirip ellerini tuttular. Poltoratski çekilip gitti. O gittikten beş dakika kadar sonra da sağlık memuru başını Avdeyev'in göğsüne dayadı, öldüğünü bildirdi.

Avdeyev'in ölümü, Tiflis'e gönderilen raporda şöyle anlatılıyordu:

"23 Kasım'da, Kurinski alayının iki bölüğü, odun kesimi için kaleden görevli olarak çıkmıştır. Öğleye doğru kalabalık bir dağlı topluluğu, beklenmedik bir anda, odun kesen erlere saldırmıştır. Gözetleme hattındaki erler gerilemek üzere oldukları bir sırada, ikinci bir bölük süngü süngüye çarpışmaya girişmiş, dağlıları geri püskürtmüştür. Çarpışmalarda iki er hafif yaralanmış, biri de ölmüştür. Dağlıların ise yüz kadar ölü ile yaralı verdikleri tespit edilmiştir."

VIII

Petruha Avdeyev, Vozdvijenski bölgesinin hastanesinde ölürken, ihtiyar babası, yerine askere gittiği kardeşinin karısı, bir de büyük ağabeyinin gelinlik kızı, hep beraber buz gibi soğuk harman yerinde yulaf öğütüyorlardı. Bir gün önce epey kar yağmış, kalın bir tabaka halinde her yanı örtmüştü. Sabaha karşı da şiddetli bir don olmuştu. İhtiyar adam horozların ötüşünde uyanmış, buz tutmuş pencereden dışarı bakınca ayın parlak ışığını görmüş, hemen *peç*'ten[1] inip, ayaklarına çarıklarını geçirmiş, sırtına kürklü gocuğunu, kalpağını alarak, dışarıya, harman yerine çıkmıştı. Orada iki saat kadar tek başına çalıştıktan sonra tekrar eve dönmüş, oğlu ile kadınları uyandırmıştı. Kadınlarla genç kızlar harman yerine geldiklerinde, harman yeri temizlenmiş, tahta kürek de bembeyaz, toz gibi bir kar yığınının içine saplanmıştı. Küreğin yanında uzun saplı bir süpürge ters çevrilmiş duruyordu. Yulaf sapları, tertemiz yerde, iki sıra halinde, birbirine değecek şekilde uzun bir ip gibi dizilmiş-

1 Hem fırın hem soba gibi kullanılan ve üzerinde yatılabilen bir ısıtma düzeni – ç.n.

ti.. Zincirleri alarak düzenli vuruşlarla yulafı dövmeye başladılar. İhtiyar adam, ağır zinciri samanı parçalayacak şekilde sertçe indiriyordu. Onun arkasından kızı, düzenli aralıklarla darbeler indiriyor, daha sonra da gelin, dövülen yulafı çeviriyordu.

Gökte ay gözden kaybolmuş, ortalık iyice ağarmaya başlamıştı. Artık yulaf dizisinin sonuna gelmişlerdi ki, ihtiyarın büyük oğlu Akim sırtında içi hayvan postu kaplı gocuğu, başında kalpağıyla, çalışanların yanına geldi.

Babası bir an duraladı, dövenine dayanarak:

– Tembel tembel ne dolaşıyorsun öyle? diye bağırdı.

– Atlara baktım.

Babası alay eder gibi:

– Hah! Atlara bakmış! dedi. Bizim ihtiyar onlara pekâlâ bakardı. Al bakalım zinciri! Artık çok yağ bağladın, sarhoş herif!

Akim:

– İçtiğimi ne biliyorsun? Sen mi içirdin ki? diye söylendi.

İhtiyar kaşlarını çatarak, sıra kendisine geldiği halde zinciri indirmedi, oğluna öfkeyle bakarak:

– Ne dedin?.. diye sordu.

Oğlu hiç karşılık vermeden zinciri aldı. İş dört zincirle devam etti. Tak... tak... tak... Her üç vuruştan sonra ihtiyarın apayrı bir şekilde ağır zinciri var gücüyle indirişi duyuluyordu.

Bir ara yine sırasını kaçırdı. Kurulu düzeni kaybetmemek için zinciri havada savurarak:

– Şu enseye bak... enseye... Bey ensesi gibi! Oysa benim zayıflıktan poturum bile ayağımda doğru dürüst durmuyor! diye söylendi.

İşi bitirdiler, kadınlar tırmıklarla samanı toplamaya başladılar.

– Aptal Petruha! Senin yerine askere gitmekle amma da budalalık etti. Askere sen gitmiş olsaydın, o kafandaki saç-

malıklar çoktan kaybolurdu. Petruha evde olsaydı, senin gibi beş tanesini cebinden çıkarırdı!

Gelin parçalanmış yulafları bir yana atarken:

– Yeter babacığım! N'olur, söylenme! dedi.

– Nasıl söylenmeyeyim, altı kişiye bakıyorum ben. İşe gelince kimse çıkmıyor, Petruha iki kişinin işini tek başına yapardı. Yoksa bunun gibi...

Avludan harman yerine kadar uzanan yürüne yürüne aşınmış daracık yoldan, karları gıcırdatarak yaşlı bir kadın geliyordu. Ayağında huş kabuğundan yeni çarıklar vardı, onun üzerine sımsıkı yün bezler sarmıştı. Erkekler savrulmamış sapları bir yığın halinde topluyor, kızlar da ortalığı süpürüyorlardı.

Yaşlı kadın:

– Muhtar geldi. Herkes angaryaya kerpiç taşımaya gidecek! dedi.

Bir an sustu, sonra:

– Kahvaltıyı hazırladım, geliyor musunuz? diye sordu.

– Geliyoruz...

İhtiyar bunu söyledikten sonra oğlu Akim'e doğru döndü.

– Bizim boz atı arabaya koş! dedi. Yalnız, geçen günkü gibi yapma sakın. Sonra, senin yüzünden gene hesap vermek zorunda kalmayayım. Petruha'yı aklından çıkarma.

Akim babasına öfkeyle:

– Evdeyken ona da hep söylenir dururdun. Şimdi o yok, kancayı bana taktın!.. dedi.

Annesi öfkeyle:

– Hak ediyorsun... diye söylendi. Sen Petruha'nın tırnağı bile olamazsın!

Akim:

– Anladık... Anladık... dedi.

– Anladın ya... Un parasını içkiye verdin, şimdi de 'anladık' diyorsun!

Gelin söze karıştı:

– Olan olmuş artık, en iyisi unutmak, dedi.

Zincirleri yere bırakarak eve gittiler.

Baba ile oğul arasındaki anlaşmazlık, çok eskiden, hemen hemen Pyotr'un askere gidişinde başlamıştı. Daha o zaman ihtiyar, kartalı kargaya değiştiğini anlamıştı. Ama kanunen, daha doğrusu ihtiyarın aklına göre, çocuklu olanın yerine çocuksuz olan askere gitmeliydi. Akim'in dört çocuğu vardı. Pyotr'un ise hiç çocuğu yoktu. Pyotr, tıpkı babası gibi çalışkan, becerikli, her şeyi çabuk kavrayan, güçlü, dayanıklı, daha önemlisi, çalışmayı seven bir adamdı. Hep çalışırdı. Bir iş yapan insanların yanından geçecek olsa, tıpkı ihtiyar gibi o da hemen onlara yardım etmeye koyulurdu. Ya bir iki sıra buğdayı orakla biçer ya da başakları demet yapıp arabaya yükler, ya ağaç keser ya da odun kırardı. İhtiyar ona acıyordu ama yapacak birşey yoktu. Zaten askerlik ölüm gibi bir şeydi. Asker, evinden koparılıp alınmış bir parça gibiydi. Onu hatırlamanın üzüntüden başka faydası yoktu. Bu yüzden ihtiyar pek seyrek, o da bugün olduğu gibi sırf büyük oğlunu iğnelemek için onu hatırlardı. Annesi ise küçük oğlunu sık sık hatırlardı. Uzun zamandan beri de Petruha'ya biraz para göndersin diye ihtiyara yalvarıp duruyordu. İhtiyar buna karşılık bile vermiyordu.

Avdeyevlerin hali vakti yerindeydi, ihtiyarın elinde bir kenara ayırdığı para vardı, ama bu paraya asla dokunmazdı. İhtiyar kadın onun küçük oğlunu nasıl hatırladığını duyunca, yulafı sattıkları zaman oğlana hiç olmazsa bir ruble göndermesi için yeniden yalvarmaya karar verdi. Karar verdiği gibi de yaptı. Gençler angarya işleri görmeye gidip de kendisi ihtiyarla baş başa kalınca, ne yapıp edip kocasını, yulafın parasından hiç olmazsa bir rubleyi Petruha'ya göndermeye razı etti. Elenmiş yulaf yığınlarından on iki ölçek kadarını üç kızağa yükleyip, üzerini tahta sopalarla iyice kapadık-

tan sonra, zangoca yazdırmış olduğu mektubu ihtiyara verdi. İhtiyar da şehre inince mektuba bir ruble koyup onu adrese göndereceğine söz verdi.

İhtiyarın sırtında kaftanı ile yeni kürklü gocuğu vardı. Ayağına tertemiz beyaz yünlü *onuç*'lar[2] giymişti. Mektubu aldı, cüzdanına yerleştirdi, Tanrı'ya dua etti, sonra en öndeki kızağa binerek şehre doğru yola çıktı. En arkadaki kızakta torunu oturuyordu. Şehre vardığında, ihtiyar, kapıcıya mektubu okuttu, kapıcının okuduğu her kelimeyi, dikkatle, aynı zamanda hoşnut olduğunu belli ederek dinliyordu.

Petruha'nın annesinin yazdırdığı mektupta önce oğlunu Tanrı'ya emanet ettiğini belirten birkaç cümle vardı. Sonra herkesin selamından, vaftiz babasının ölümünden, en sonunda da Pyotr'un karısı Aksinya'nın onların yanında oturmayı istemeyerek el kapısında çalışmaya başladığından söz ediyordu, genç kadının namuslu, dürüst bir hayat yaşadığını da haber veriyordu. Ayrıca mektubun içindeki hediyeden, o rubleden de söz ediyordu. Hüzünlenen ihtiyar kadın mektubun sonunda gözyaşları için de zangoca şöyle yazdırmıştı:

> "Bir şey daha söyleyeceğim, bir tanecik evladım benim. Sevgili Petruşenkam... Senin için üzüle üzüle ağlamaktan artık gözlerimde yaş kalmadı. Benim biricik oğlum! Kimlere bırakıp da gittin beni!"

İhtiyar kadın bunları zangoca yazdırırken hıçkıra hıçkıra ağlamaya başlamış:

– İşte böyle yaz... demişti.

Söylediği sözler böylece mektuba yazılmıştı, fakat Petruha'nın ne karısının evden ayrıldığını öğrenmesi, ne rubleyi alması, ne de annesinin o son sözlerini okuması mümkün oldu. Mektupla para Petruha'nın savaşta "çarını vatanını ve Hristi-

2 Karda ayağın kaymaması için giyilen çorap – ç.n.

yanlığı savunarak" öldüğünü bildiren bir mektupla geri geldi. Askeri yazman işte böyle yazmıştı.

İhtiyar kadın bu haberi aldıktan sonra fırsat buldukça gözyaşı döktü durdu. Sonra, çaresiz, gene işe koyuldu. Haberin gelişini izleyen ilk pazar günü kiliseye gitti, iyi insanlara Tanrı kulu Pyotr'u anmaları için kutsal ekmek dağıttı.

Askerin karısı Aksinya da yalnız bir yıl kadar birlikte yaşadığı sevgili kocasının ölümünü haber alınca ağlayıp sızladı. Kocasına da, mahvolan hayatına da acıyordu. Gözyaşları arasında Pyotr Mihailoviç'in sarı kıvırcık saçlarını, aşkını, yetim küçük Vanya'sıyla yaşadığı dertli hayatı hatırlıyor, ekmek parası için kapı kapı dolaşmak zorunda kalan zavallı karıcığına acımayıp da kardeşine acıdığı, onun yerine askere gittiği için Petruha'ya acı acı söyleniyordu.

Fakat içinden Pyotr'un ölümüne memnun olmuştu, çünkü oturduğu evdeki kahyadan gebe kalmıştı. Şimdi artık hiç kimse ona laf edemeyecekti. Kahya da daha önce onu, kendisine teslim olması için kandırırken söylediği gibi, artık nikâhlayabilirdi.

IX

Mihail Semyonoviç Vorontsov, bir Rus elçisinin İngiltere'de okumuş oğluydu. Yüksek Rus devlet memurları arasında, o devre göre pek seyrek görülen bir Avrupa kültürü almıştı. Kendisinden daha aşağıda bulunanlarla hep yumuşak, şefkatli, kendisinden daha üst kademelerde olanlarla da gayet nazik ve saraylarda olduğu gibi çok resmî bir tavırla konuşurdu. Hayat onun için otorite ve itaatten ibaretti. En üst rütbelerin, en yüksek madalyaların hepsine sahipti, aynı zamanda usta bir savaşçı, hatta Krasni'de, Napoléon'u yenen bir komutan olarak kabul ediliyordu. '51 yılında yetmiş yaşını aşmıştı, ama hâlâ zindeydi. Hareketleri çok çevikti. En önemlisi de otoritesini sürdürmesine ve önünü yaygınlaştırmasına yarayan parlak, ince ve hoş bir zekaya sahipti. Büyük bir serveti vardı. Hem kendisi zengindi hem de karısı Prenses Branitskaya'nın servetine konmuştu. Genel vali olarak büyük bir geliri vardı, parasının önemli kısmını Kırım'ın güney kıyılarında bir sarayla bir bahçe yaptırmaya harcıyordu.

1851 yılının 7 Aralık akşamı, prensin Tiflis'teki sarayının önüne bir kurye troykası geldi. General Kozlovski'den, Hacı

Murat'ın Rusların tarafına geçtiği haberini getiren subay, tozdan kapkara olmuş, yorgun argın bir halde troykadan inerek, uyuşmuş ayaklarını açа açа nöbetçilerin önünden geçip geniş kapıdan saraya girdi. Saat altıydı... Kuryenin geldiğini Vorontsov'a haber verdiklerinde, prens yemeğe inmek üzereydi. Kuryeyi hemen kabul etmeye karar verdi. Onun için de yemeğe birkaç dakika gecikti. Prens misafir salonuna girdiğinde, yemeğe çağırılmış konukların bir kısmı Prenses Yelizaveta Ksaveryevna'nın çevresinde oturuyor, bir kısmı pencerelerin önünde öbek öbek toplanmış duruyorlardı. Otuz kişi kadardılar. Hemen prense doğru döndüler, oturanlar da ayağa kalkmıştı. Vorontsov'un sırtında her zaman giydiği siyah ceketi vardı, apoletlerini takmamıştı; yalnız, omuzlarında rütbesini gösteren küçük işaretler, boynunda da asılı beyaz bir haç görünüyordu. Tilki gibi kurnaz bir anlam taşıyan tıraşlı yüzünden sevinçli olduğu anlaşılıyordu. Gülümsüyor, içeride toplanmış olan herkese gözlerini hafifçe kısarak bakıyordu.

İçeriye yumuşak, çevik adımlarla girmişti. Önce geciktiği için hanımlardan özür diledi, erkeklerle selamlaştı, sonra Doğulu bir tipi olan kırk beş yaşlarında, etine dolgun, uzun boylu bir güzeli, Gürcü prensesi Manana Orbelyani'yi koluna aldı, onu sofraya götürdü. Prenses Yelizaveta Ksaveryevna ise yeni gelmiş olan kızıl saçlı, sert, gür bıyıklı generale elini uzattı. Gürcü prens prensesin arkadaşı olan Kontes Şuazel'i koluna aldı. Doktor Andreyeksi ile yaverler, sonra orada bulunan öbür kimseler de kimi kolunda bir kadınla, kimi yalnız olarak, üç çiftin arkasından yemek salonuna gittiler. Sırtlarına kaftan, ayaklarına da uzun konçlu çoraplarla potin giymiş olan uşaklar, misafirlerin oturabilmeleri için iskemleleri çekiyor, sonra da hafifçe itiyorlardı. Sofracıbaşı, gösterişli hareketlerle, gümüş bir kaptan dumanı tüten çorbayı tabaklara dolduruyordu.

Vorontsov uzun masanın orta kısmına oturdu, karşısına

generalle karısı, Prenses Yelizaveta yerleşti. Vorontsov'un sağında güzel Manana Orbelyani, solunda ise boylu boslu, esmer, al yanaklı, pırıl pırıl süsler takınmış, durmadan gülümseyen Gürcü prensesin kızı oturmuştu.

Prensesin kendisine kuryenin nasıl bir haber getirdiğine ilişkin sorduğu soru üzerine Prens Vorontsov:

– *Excellentes, chère amie,*[1] diye karşılık verdi. *Simon a eu de la chance!*[2]

Sonra sofrada oturan herkesin duyabileceği bir sesle, şaşılacak haberi verdi. Bu haber yalnız onun için pek yeni sayılmazdı, çünkü Hacı Murat'la çoktandır ilişki kurulduğunu biliyordu. Şamil'in sağ kolu, en kahraman yardımcısı meşhur Hacı Murat, Rusların safına geçmişti! Ertesi gün de Tiflis'e getirilecekti.

Yemekte bulunan herkes, yaverler, memurlar, hatta gençler bile, biraz önce masanın öbür ucunda birbirlerine birşeyler anlatarak yavaşça gülüşürlerken, birden sustular, prensi dinlemeye başladılar.

Vorontsov sözünü bitirince, prenses yanında oturan bıyıklı, kızıl saçlı generale:

– Siz o Hacı Murat denilen adamı hiç gördünüz mü, general? diye sordu.

– Gördüm! Hem de bir kez değil, prenses!

General bunu söyledikten sonra, '43 yılında dağlılar Gergebil'i aldığında Hacı Murat'ın nasıl General Passek'in komutasındaki birliklerle karşılaştığını, sonra da nasıl onların gözü önünde Albay Zolotuhin'i öldürdüğünü anlattı.

Vorontsov, generalin açılıp sohbet etmeye başlamasına sevindiğini belirtmek için dudaklarında tatlı bir gülümseyişle sözlerini dinliyordu. Hemen sonra birden yüzünde dalgın, hatta sıkıntılı bir ifade belirdi.

---

1 (Fr.) Mükemmel sevgili arkadaşım.

2 (Fr.) Simon'un şansı yardım etmiş!

Lafa dalmış olan general, Hacı Murat'ı bir başka sefer nerede, nasıl gördüğünü anlatmaya başlamıştı:

– Ekselansları herhalde peksimet ulaştıran birliğe pusu kurduğunu hatırlarlar... Sonradan da kurtarma harekâtı yapılmıştı...

Vorontsov gözlerini kısarak:

– Nerede? diye sordu.

Cesaretli generalin kurtarma harekâtı dediği, o berbat Darginski Seferi'ydi. O seferde gerçekten de zamanında yetişen ordu olmasaydı, bütün birlikler, onlara komuta eden Prens Vorontsov'la birlikte mahvolacaklardı. Vorontsov'un komutası altında yapılan, Rusların da bunca ölü ile yaralı verdikleri, birkaç topu da kaybettikleri Darginski Seferi'nin başından sonuna kadar utanılacak bir olay olduğunu herkes biliyordu. Bu yüzden, Vorontsov'un yanında biri bu seferden bahsedecek olursa, olup bitenler hakkında Vorontsov'un çara yazmış olduğu raporda anlatıldığı şekliyle konuşur, bu seferi Rusların parlak bir zaferi olarak göstermeye çalışırdı. Generalin kullanmış olduğu "kurtarma harekâtı" sözleri ise doğrudan doğruya bunun hiç de parlak bir zafer olmadığını, tersine birçok insanın mahvına yol açan yanlış bir hareket olduğunu belirtiyordu. Bunu herkes anlamıştı. Bu yüzden, kimi generalin sözlerinin önemini kavrayamıyormuş gibi bir tavır takınıyor, kimi de "şimdi ne olacak?" diye korkuyla bekliyor, kimisi de gülümseyerek birbirlerine bakıyordu.

Yalnız kendi anlattıklarının coşkusuna kapılmış olan kızıl saçlı, sert bıyıklı general hiçbir şeyin farkında değildi. Bu yüzden prensin sorusuna sakince:

– Kurtarma harekâtı sırasında, efendim! diye cevap verdi.

General çok sevdiği bir konuya değinmişti. Hacı Murat denilen adamın orduyu ne kadar ustaca ikiye böldüğünü uzun uzun anlattı.

– Yardım gelmeseydi orada bulunan herkes kesinlikle savaş meydanında kalacaktı dedi.

Bunları anlatırken "yardım" sözünü sanki özel bir zevkle sık sık tekrar ediyordu.

– Onun için... diyerek söze devam edecek oldu, ama anlatmak istediklerinin hepsini anlatamadı, çünkü olup bitenleri anlayan Manana Orbelyani generalin sözünü keserek, Tiflis'teki evinin konforlu olup olmadığını sordu. General derin bir şaşkınlık içinde kaldı. Önce çevresindekilere baktı, sonra gözlerini sofranın ta öbür ucunda oturan yaverine çevirdi. Yaver ona dik dik bakıyordu. O zaman, general birden olup bitenleri anladı. Prensese karşılık vermedi, kaşlarını çattı, sustu. Sonra tabağında bulunan, tadından ve görüntüsünden ne olduğunu anlayamadığı nefis yemeği acele acele yemeye koyuldu.

Herkes bir huzursuzluk duyuyordu. Bu huzursuz havayı, Prenses Vorontseva'nın diğer yanında oturan Gürcü prens giderdi. Prens akıllı değildi ama, pek ince bir salon adamı, becerikli bir dalkavuktu. Saraydaki nezaket kurallarını gayet iyi biliyordu. Sanki olup bitenleri hiç fark etmemiş gibi yüksek sesle Hacı Murat'ın, Ahmet Han Mehtulinski'nin karısını nasıl kaçırmış olduğunu anlatmaya başladı:

– Gece köyü bastı, istediği ne varsa hepsini aldı. Sonra da adamlarıyla birlikte dörtnala kaçtı, diyordu.

Prenses:

– İyi ama, ne diye ille o kadını kaçırmak istiyordu? diye sordu.

– Çünkü Hacı Murat o kadının kocasının can düşmanıydı. Han ölünceye kadar, onu her yerde aradı, taradı, bir gün olsun karşılaşamadı. Onun için de işte öcünü hanın dul karısından aldı.

Prenses anlattıklarını, Gürcü prensin yanında oturan eski arkadaşı Kontes Şuazel anlasın diye, Fransızca'ya çevirdi.

Kontes gözlerini kapayıp, başını sallayarak:

– *Quelle horreur!..*[3] dedi.

Vorontsov gülümseyerek:

– Hiç de değil, dedi. Bana anlattıklarına göre Hacı Murat esir aldığı kadına bir şövalye gibi davranmış, sonra da onu serbest bırakmış.

– Evet ama, haraç aldığı için...

– Elbette. Gene de kibar adammış doğrusu...

Prensin bu sözleri söylerken takındığı tavır bundan sonra Hacı Murat hakkında anlatılacak olanlara bir yön vermiş oldu. Saraya davet edilmiş olanlar anlamışlardı ki, Hacı Murat'a ne kadar önem verecek olsalar, bu prensin o kadar hoşuna gidecekti.

– Bu adamın şaşılacak bir cesareti var, efendim! Müthiş bir adam!

– Orası öyle! '49 yılında güpegündüz Temir-Han-Şura'ya girdi, bütün dükkânları soydu.

Sofranın en sonunda oturan, o sırada Temir-Han-Şura'da bulunmuş olan bir Ermeni, Hacı Murat'ın bu kahramanlığına dair geniş bilgi verdi.

Bütün yemek boyunca hep Hacı Murat'a ait öyküler anlatıldı. Herkes birbiriyle yarış edercesine Hacı Murat'ın kahramanlığını, zekâsını, asaletini, merhametini anlatıp duruyordu. Biri Hacı Murat'ın yirmi altı esirin öldürülmesini emrettiğini anlatacak oldu, buna bile hemen karşılık bulundu:

– Ne yapalım? *A la guerre, comme à la guerre...*[4]

– Gerçekten büyük adam...

Başlıca yeteneği dalkavukluk olan budala Gürcü prensi:

– Belki de Hacı Murat, Avrupa'da doğsaydı yeni bir Napoléon olurdu, kim bilir! dedi.

---

3 (Fr.) Ne korkunç!

4 (Fr.) Savaşta savaşa yakışır şekilde davranılır...

Bunu özellikle söylemişti, çünkü biliyordu ki, Napoléon'a karşı kazanılan zafer için kendisine verilmiş olan beyaz haçı daima boynunda taşıyan Vorontsov, Napoléon'dan söz edilmesinden çok hoşlanırdı.

Vorontsov:

– Belki Napoléon olamazdı ama herhalde atılgan bir süvari generali olurdu, dedi.

– Napoléon olmasa da, General Murat gibi biri olabilirdi!

– Adı bile Murat...

Biri:

– Hacı Murat yanından ayrıldığına göre Şamil'in artık işi bitmiş demektir, dedi.

Bir başkası:

– Herhalde şimdi dayanamayacaklarını bilirler! dedi.

"Şimdi" sözü, "Vorontsov'un zamanında" anlamına geliyordu.

Manana Orbelyani:

– *Tout cela est grâce à vous*[5] dedi.

Prens Vorontsov, artık abartıya kaçan iltifat dalgalarına elinden geldiği kadar dizgin vurmaya çalışsa da bunlar hoşuna gidiyordu. Onun için, yanındaki hanımla birlikte sofradan gayet neşeli bir ruh hali içinde kalkıp misafir odasına geçti.

Yemekten sonra, misafir salonunda kahveler içildi. Prens herkese, her zamankinden daha çok ilgi, daha çok nezaket gösteriyordu. Hatta bir ara o kızıl saçlı, fırça bıyıklı generalin yanına giderek kırdığı potu hiç fark etmemiş gibi bir tavır takınmaya çalıştı.

Misafirlerle tek tek konuştuktan sonra iskambil oynamak üzere masaya oturdu. Oyunlardan yalnız çok eski bir oyun olan *lomber* oyununu oynardı. Oyun arkadaşlarından biri Gürcü prensti, ikincisi lomberin nasıl oynanacağını prensin

5 (Fr.) Bütün bunlar sizin sayenizde...

uşağından öğrenmiş olan Ermeni generaldi, üçüncüsü de o bölgede otoriterliğiyle tanınan olan Doktor Andreyevski'ydi.

Vorontsov üzerinde Çar I. Aleksandr'ın resmi bulunan altın tabakasını yanına koyduktan sonra, atlas iskambilleri dağıtacağı sırada, içeriye İtalyan uşak Giovanni girdi, gümüş bir tepsi üzerinde bir mektup getirdi:

– Bir kurye daha geldi, efendim... dedi.

Vorontsov iskambilleri masanın üzerine bıraktı, yanındakilerden özür diledi, sonra zarfı açarak mektubu okumaya başladı.

Mektup oğlundan geliyordu. Oğlu Hacı Murat'ın kendisine nasıl geldiğini, sonra da Meller-Zakomelski ile olan çatışmasını anlatıyordu.

Prenses kendisine yaklaşarak oğlunun ne yazdığını sordu.

Prens:

– Hep aynı şeyleri yazıyor, dedi. *"Il a eu quelques désagréments avec le commandant de la place. Simon a eu tort. But all is well, that ends well.*[6] Ve mektubu karısına uzattı.

Prens oyun arkadaşlarına dönerek kâğıt almalarını rica etti.

Kâğıtlar dağılınca, Vorontsov enfiye kutusunu açtı, keyifli olduğunda yaptığı gibi, buruşuk beyaz elleriyle bir tutam Fransız enfiyesi alıp burnuna götürdü.

6 (Fr.) Bölge komutanıyla çatışmış. Simon haksız. (İng.) Ama, iyi biten her şey iyidir.

X

Ertesi gün Hacı Murat, Vorontsov'un evine geldiğinde, prensin kabul salonu çok kalabalıktı. Kimler yoktu ki! Bir gün önce prensin sofrasına konuk olan kızıl saçlı, fırça bıyıklı general oradaydı. Sırtına tören üniformasını giymiş, veda etmeye gelmişti. Alayın iaşesi için ayrılan parayı zimmetine geçirmekten mahkemeye verilme tehlikesiyle karşı karşıya olan alay komutanı da oradaydı. Doktor Avdeyevski'nin her hususta desteklediği, orduya votka satan Ermeni tüccar kontratının yenilenmesi için gelmişti. Savaşta öldürülmüş bir subayın karalar giyinmiş dul karısı da oradaydı. Ya kendisine maaş bağlanmasını ya da çocuklarının hükümet hesabına parasız olarak bir okula yerleştirilmesini istiyordu. İflas ettiği için beş parasız kalan, gene de kilise tarafından elinden alınan malların kendine verilmesini sağlamış olan Gürcü prens de gösterişli Gürcü giysileri içinde gelmişti. Gelenlerin arasında, koltuğunda Kafkasya'nın bütünüyle ele geçirilmesi için yeni planlar bulunan bir sürü kağıtla, bir komiser de vardı. Salonda sırf prensin evine gitmiş olduğunu anlatmak için gelmiş bir han bile vardı.

Herkes prensle görüşebilmek için sırasını bekliyordu. Ziyaretçilerin sırası geldikçe, henüz delikanlı denecek çağda genç, sarışın, yakışıklı yaver, onları prensin çalışma odasına kadar götürüyordu.

Hacı Murat, zinde adımlarla, hafifçe topallayarak bekleme salonuna girdiğinde, bütün gözler kendisine doğru çevrildi. Salonun her yanında adının fısıltı halinde söylendiğini duydu.

Üzerinde uzun beyaz bir Çerkez elbisesi vardı. Onun altına, yakasına ince gümüş şerit işlenmiş, kahverengi bir gömlek giymişti. Ayaklarında siyah mesler, meslerin üzerinde de ayağını iyice saran yumuşak pabuçlar vardı. Tıraşlı başına sarıklı, kocaman bir kalpak giymişti. Bu sarık yüzünden Ahmet Han'ın ihbarı üzerine General Klügenau tarafından yakalanıp tutuklanmış, bu da onun Şamil'in tarafına geçmesine neden olmuştu. Hacı Murat, bekleme salonunun parkesi üzerinde, bir ayağı öbüründen biraz kısa olduğu için, endamlı vücudunu hafifçe bir sağa, bir sola sallayarak, hızlı hızlı yürüyordu. Birbirinden ayrık olan kocaman açılmış gözleri sükûnetle ileriye doğru bakıyordu ama sanki hiç kimseyi görmüyordu.

Yakışıklı yaver, Hacı Murat'ı selamladıktan sonra, ona oturmasını, geldiğini prense haber vereceğini söyledi. Hacı Murat oturmak istemedi, elini hançerinin kabzasının altına soktu, bir bacağını yana atarak ayakta durdu. Bulunduğu yerden, oradakilere, onları küçümsediğini belli eden bir tavırla yüksekten bakıyordu.

Tercüman Prens Tarhanov, Hacı Murat'a yaklaşıp, onunla konuşmaya başladı. Hacı Murat isteksiz bir tavırla, kısacık sözlerle karşılık veriyordu. Prensin çalışma odasından, bir komiseri şikâyet etmiş olan bir Kumuk prensi çıktı. Onun arkasından da yaver Hacı Murat'ı çağırdı, onu prensin çalışma odasının kapısına kadar götürdü, yana çekilerek içeri girmesini bekledi.

Vorontsov, Hacı Murat'ı yazı masasının yanında ayakta karşıladı. Genelkurmay başkanının kırışmış beyaz yüzü bir gün önce olduğu gibi neşe saçmıyordu. Daha ciddi, hatta çok resmî bir ifadesi vardı.

Hacı Murat büyük bir yazı masasının bulunduğu, kocaman pencereli, yeşil jaluzili odaya girince, pek büyük olmayan, güneşten yanmış ellerini beyaz Çerkez elbisesinin çapraz geldiği noktaya bastırdı, gözlerini yere indirdi. Sonra gayet iyi bildiği Kumuk dilinde, hiç acele etmeden, saygıyla sözleri tane tane söyleyerek konuşmaya başladı:

– Sizin ve ulu çarımızın himayesine sığınıyorum. Bundan böyle kanımın son damlasına kadar beyaz çara sadık kalacağıma, ona hizmet edeceğime söz veriyorum. Hem sizin düşmanınız hem de benim düşmanım olan Şamil'e karşı yapılacak savaşlarda yararlı olacağımı umuyorum!

Vorontsov tercümanın sözlerini dinledikten sonra, Hacı Murat'a baktı. Hacı Murat da ona baktı.

Birbirlerine bakan bu iki çift göz, o anda bambaşka, sözlerle anlatılamayacak, tercümanın söyledikleriyle hiç ilgisi olmayan şeyler söylüyorlardı. Hiç konuşmadan birbirlerine gerçeği olduğu gibi anlatıyorlardı. Vorontsov'un gözleri Hacı Murat'ın söylediği sözlerden hiçbirine inanmadığını, onun dünyada Ruslarla ilgili ne varsa hepsinin amansız bir düşmanı olduğunu, hep de öyle kalacağını çok iyi bildiğini, şimdilik çara boyun eğiyormuş gibi görünüyorsa da bunun zorda kalmış olmasından ileri geldiğini anladığını söylüyordu. Hacı Murat bunu anlıyor ama yine de onu sadakatine inandırmaya çalışıyordu. Hacı Murat'ın gözleri ise bu ihtiyarın artık savaşı değil, ayağının bir çukurda olduğunu düşünmesi gerektiğini, ihtiyar olmasına rağmen, çok kurnaz olduğunu, onun için yanında temkinli olmak gerektiğini anlatıyordu. Vorontsov da bunu anlıyor yine de Hacı Murat'a savaşta başarıya ulaşmak için gerekenleri söylüyordu.

Vorontsov tercümana:

– Ona de ki, bizim çarımız kudretli olduğu kadar merhametlidir de! Onun için, ricam üzerine herhalde kendisini bağışlayacak, hizmetine de kabul edecektir.

Bütün genç subaylara hep "sen" diye hitap ederdi.

Bunları söyledikten sonra, Hacı Murat'ın yüzüne bakarak:

– Söyledin mi? diye sordu. Şimdi de ki, efendimiz çar hazretlerinden kendisini bağışladıklarına dair haber gelinceye kadar, onu burada misafir edeceğim. Burada kaldığı sürece de rahat etmesi için elimden geleni yapacağım...

Hacı Murat tekrar ellerini göğsüne bastırdı, sonra gene acele acele birşeyler söylemeye başladı.

Tercümanın anlattığına göre, Hacı Murat, daha önce de, Avarya'ya hükmettiği '39 yılında, Ruslara sadakatle hizmet etmişti. Hiçbir zaman onlara ihanet etmemişti! Onu mahvetmek isteyen can düşmanı Ahmet Han, iftira edip de kendisini General Klügenau'a kötülememiş olsaydı, hiçbir zaman onlara ihanet etmeyi aklından bile geçirmeyecekti.

Vorontsov:

– Biliyorum, biliyorum... dedi.

Oysa bütün bunları bildiği halde çoktan unutmuştu.

Bir daha:

– Biliyorum... dedi.

Sonra yerine oturdu. Hacı Murat'a da duvarın dibindeki divanda yer gösterdi. Ama Hacı Murat, böyle önemli bir kişinin yanında oturmaya cesaret edemeyeceğini belirtmek ister gibi o güçlü omuzlarını silkti. Sonra tercümana doğru döndü:

– Söyle ona, Ahmet Han da, Şamil de, ikisi de benim düşmanlarımdır! dedi. Prense söyle, Ahmet Han öldü, ondan öcümü artık alamam. Ama Şamil henüz sağ! Ben de ondan öç almadan ölmeyeceğim!..

Bunu söylerken kaşlarını çatmış, dişlerini kuvvetle sıkmıştı.

Vorontsov tercümana:

– Evet, anlıyorum... dedi. Peki, Şamil'den öcünü nasıl alacak? Ona oturabileceğini söyle.

Hacı Murat tekrar oturmak istemedi. Tercümanın kendisine sorduğu soruya da, Ruslara başvurmasının asıl nedeninin onların Şamil'i yok etmelerine yardım etmek olduğunu söyledi.

Vorontsov:

– İyi... Güzel... dedi. Ama, bunu yapmak için neler düşünüyor?.. Otur! Otur!

Hacı Murat oturdu, sonra emrine bir ordu verip, onu Lezginski hattına gönderirlerse, bütün Dağıstan'ı ayağa kaldırabileceğini, o zaman da Şamil'in karşı duramayacağını söyledi.

Vorontsov:

– Bu fikir fena değil, olabilir! dedi. Bir düşüneyim bakayım...

Tercüman, Hacı Murat'a Vorontsov'un sözlerini aktardı.

Hacı Murat bir an düşünceye daldı. Sonra:

– Serdara söyle, şu anda ailem can düşmanımın elindedir, dedi. Ailem dağlarda kaldığı sürece elim kolum bağlıdır, onlara bir hizmette bulunamam. Eğer direkt üstüne saldırırsam o benim eşimi, annemi, çocuklarımı öldürür. Önce prens benim ailemi, elindeki esirlerle değiş tokuş etsin. O zaman ya ben ölürüm, ya Şamil'i yok ederim!

Vorontsov:

– Peki, bunu da düşünürüz! dedi. Şimdi karargâh komutanına gitsin, ayrıntılı bir şekilde durumunu anlatsın, düşüncelerini, isteklerini söylesin...

Hacı Murat ile Vorontsov arasında ilk görüşme işte böyle bitti.

O günün gecesi, Doğu usulü motiflerle süslenmiş yeni tiyatroda bir İtalyan operası oynanıyordu. Vorontsov kendi

locasındaydı. Bir ara parterde herkesin gözüne batan bir karaltı, hafifçe topallayarak yürüyen Hacı Murat'ın sarıklı karaltısı belirdi. Hacı Murat emrine verilen yaver Loris-Melikov'la birlikte gelmiş, en ön sıraya oturmuştu. Doğululara, Müslümanlara özgü bir ağırbaşlılıkla, hiçbir şaşkınlık belirtisi göstermeden, hatta ilgisiz bir tavırla ilk perdeyi sonuna kadar seyretti. Sonra sükûnetle kalktı, seyircilere baka baka, herkesin dikkatini çekerek dışarıya çıktı. Ertesi gün pazartesiydi. Vorontsovlarda her zamanki gibi balo vardı. Kocaman pırıl pırıl aydınlanmış salona kış bahçesinde gözlerden gizlenmiş olan bir orkestranın sesi geliyordu. Genç kadınlar da, pek genç olmayanlar da süslü elbiseler içindeydi. Kolları, boyunları, gerdanları açıktı. Parlak üniformalı erkeklerin kolları arasında dönüp duruyorlardı. Yığınla yiyeceğin bulunduğu büfelerin yanında, kırmızı fraklar giymiş, ayaklarına uzun çorapla ayakkabı geçirmiş uşaklar şampanya sunuyor, hanımlara şeker ikram ediyorlardı. Generalin karısı da, artık pek genç olmayan yaşına rağmen, tıpkı öteki kadınlar gibi yarı çıplak, misafirlerin arasında dolaşıyor, herkese nezaketle gülümsüyordu. Hatta bir ara, bir gece önce tiyatroda olduğu gibi misafirleri ilgisiz bir tavırla seyreden Hacı Murat'a da tercüman aracılığıyla birkaç tatlı söz söyledi. Ev sahibesinin arkasından Hacı Murat'a yine yarı çıplak başka kadınlar da yaklaşıyorlardı. Hepsi de hiç utanmadan onun karşısında duruyor, gülümseyerek ona hep aynı şeyleri soruyorlardı: Hacı Murat burada gördüklerinden hoşlanıyor muymuş? Vorontsov da omuzlarında sırmalı apoletler, şeritler, göğsünde beyaz haç, geniş bir kurdele bağlanmış olduğu halde, yanına yaklaştı. Daha öncekilerin sorduğu soruyu sordu. Gördüklerinin Hacı Murat'ın hoşuna gideceğinden bu soruyu soran ötekiler kadar emindi. Hacı Murat ise başkalarına verdiği karşılığı aynen Vorontsov'a da tekrarladı. Bu gördükleri hakkında iyi veya kötü herhangi bir dü-

şünce açıklamaksızın, sadece böyle şeylerin onlarda olmadığını söyledi.

Hacı Murat, balo sırasında bir ara, Vorontsov'a ailesinin Şamil'den geri alınması sorunundan söz açmak istediyse de, prens sözlerini duymazlıktan gelerek yanından uzaklaştı. Loris-Melikov ise daha sonra Hacı Murat'a balonun iş konuşulamayacak bir yer olduğunu söyledi.

Saat on biri vurunca Hacı Murat, Marya Vasilyevna'nın kendisine hediye ettirdiği saate bakarak Loris-Melikov'a oradan ayrılıp ayrılamayacaklarını sordu. Loris-Melikov gidebileceklerini, ama kalırlarsa daha iyi olacağını söyledi. Fakat Hacı Murat baloda kalmadı. Emrine verilen faytonla kendisine ayrılan eve gitti.

XI

Hacı Murat'ın Tiflis'e gelişinin beşinci günü, naibin yaveri Loris-Melikov genelkurmay başkanının verdiği emir üzerine onu görmeye geldi. Hacı Murat her zamanki gibi diplomatça bir hareketle başını eğerek ellerini göğsüne bastırdı:

– Canla başla serdara hizmete amadeyim.

– Emret!..

Sonra saygıyla Loris-Melikov'un gözlerinin içine baktı.

Loris-Melikov masanın yanındaki koltuğa oturdu. Hacı Murat da karşısındaki alçak sedire bağdaş kurdu, ellerini dizlerinin üzerine koydu, başını eğdi. Yaverin kendisine söylediklerini dikkatle dinlemeye başladı. Tatarca'yı rahatça konuşan Loris-Melikov, ona prensin Hacı Murat'ın geçmişini bilmesine rağmen hayat hikâyesini bir de kendi ağzından öğrenmek istediğini söyledi.

– Sen bana anlatırsın, ben kaleme alırım, sonra Rusça'ya çeviririm, prens de yazdıklarımı çar hazretlerine gönderir.

Hacı Murat sustu. Zaten hiçbir zaman başkasının sözünü kesmez, belki aklına gelir de bir şey daha söyleyecek olur

diye hep biraz daha beklerdi. Bir süre sonra başını kaldırdı, kalpağını hafifçe geriye itti, dudaklarında Marya Vasilyevna'yı bile fetheden, kendisine özgü çocuksu gülümseme belirdi. Hayat hikâyesinin çarın kendisine okunacağını düşününce besbelli kıvanç duymuştu:

– Olur... dedi.

Loris-Melikov cebinden not defterini çıkardı:

– Sen bana (Tatarca'da siz kelimesi yoktur) her şeyi ta başından, acele etmeden, anlat, dedi.

Hacı Murat:

– Olmasına olur, ama anlatacak o kadar çok, o kadar çok şey var ki... Neler neler olmadı ki! dedi.

Loris-Melikov:

– Ziyanı yok, bir gün içinde bitiremezsen kalanı yarın anlatırsın, dedi.

– Başından mı başlayayım?

– Evet, en baştan, nerede doğdun? Nerede yaşadın?

Hacı Murat, başını eğdi. Uzun bir süre öyle oturdu. Sonra sedirin yanında duran küçük bir çubuğu alarak fildişi sapı altın suyuna batırılmış, ustura gibi keskin, çelik bir bıçak çıkardı. Çubuğu yontmaya başladı. Bir yandan yontuyor, bir yandan anlatıyordu:

– Yaz bakalım... Tselmes'te doğdum. Pek o kadar büyük bir avul değildir, bizim dağlılar "Bir eşek başı kadar yer" derler, işte o kadar küçük. Bizden iki kurşun atımlık yerde, Hunzah denilen bir bölge vardı, hanlar orada otururdu. Bizim ailemizle hanın ailesi arasında bir yakınlık vardı. Anam, hanın büyük oğlu Abununtsal Han'a süt vermiş. Bu nedenle hanlara yakındım. Hanlar üç taneydi: Ağabeyim Osman'ın süt kardeşi Abununtsal Han, benim ahret kardeşim Umma Han, bir de onun küçüğü, Şamil'in yardan aşağı attığı Bulaç Han!.. Ama, o iş çok sonra oldu, köy köy müritler dolaşmaya başladığı vakitler ben on beş yaşında-

dım. Tahta hançerleri ile taşlara vuruyor, "Ey Müslümanlar, hazavat!.."[1] diye bağırıyorlardı. Bütün Çeçenler müridin tarafına geçmişlerdi, çok geçmeden Avarlar da onların tarafına geçmeye başladılar. Ben o zamanlar hanın sarayında kalıyordum. Hanın kardeşi gibiydim. Keyfim ne isterse onu yapıyordum. Zengin de olmuştum. Atlarım, silahlarım, param vardı. Keyfimce yaşıyordum, dünya umurumda değildi! Gazi Molla'yı öldürdükleri güne kadar böyle bir hayat yaşadım. Gazi Molla öldürülünce yerine Hamzat geçti. Hamzat çok geçmeden hanlara elçiler gönderdi, hazavatı kabul etmezlerse, Hunzah'da taş taş üstünde bırakmayacağını söyledi. O zaman düşünmemiz gerekti. Hanlar Ruslardan korkuyorlardı, hazavatı kabul etmekten de çekiniyorlardı. Bunun üzerine hanın karısı beni ikinci oğlu Umma Han'la birlikte Tiflis'e, Hamzat'a karşı en büyük Rus komutanından yardım istemeye gönderdi. O zamanlar en büyük komutan Rozen'di. Ne beni ne de Umma Han'ı huzuruna kabul etti. Adamları aracılığıyla bize yardım edeceğini söylediyse de, hiçbir şey yapmadı. Subaylar sık sık bize gelmeye, Umma Han'la iskambil oynamaya başlamışlardı. Onu içiriyor, kötü yerlere götürüyorlardı. Sonunda Umma Han elinde ne varsa hepsini kumarda onlara verdi. Umma Han vücutça öküz gibi sağlam, aslan gibi cesurdu; ama ruhu su gibi güçsüz, zayıftı. Onu zorla alıp oradan götürmeseydim, belki kumarda atlarını, silahlarını da kaybedecekti. Tiflis'e yaptığımız o ziyaretten sonra benim düşüncelerim bütünüyle değişmişti. Hanın anasını da genç hanları da hazavatı kabul etmeye çağırdım.

Loris-Melikov:

– Düşüncelerin niçin değişti? Ruslar hoşuna gitmedi mi yani? diye sordu.

---

1 "Gazavat" tan bozma Arapça kelime: İslâm dininin yayılması uğruna kâfirlere karşı açılan savaş, gaza – ç.n.

Hacı Murat önce bir şey söylemedi, sonra gözlerini kapayarak kesin bir tavırla:

– Evet, hoşuma gitmediler, dedi. Zaten öyle bir iş oldu ki, hazavatı kabul etmeye zorladı beni...

– Ne gibi bir iş?

– Tselmes'te olmuştu. Hanla birlikte üç müritle karşılaşmıştık. İkisi bizden kaçtı, üçüncüsünü ben tabancamla öldürdüm. Üzerindeki silahı almak için yanına gittiğimde, henüz ölmemişti. Bana öyle bir baktı ki! "Beni öldürdün... Ama, ben kendimi iyi hissediyorum, sen Müslümansın, gençsin... Güçlüsün... hazavatı kabul et... Allah'ın emri budur..." diyor gibiydi.

– Peki, o zaman hazavatı kabul ettin mi?

Hacı Murat:

– Etmedim, ama düşünmeye başladım, dedi, ve hikâyesini sürdürdü:

– Hamzat, Hunzah'a yaklaştığı, zaman, ona bizim ihtiyarları gönderdik. Hazavatı kabul ettiğimizi söyledik. Yalnız, bize ulemadan bir iki kişi göndermesini, hazavatı nasıl yerine getireceğimizi bize öğretmesini istedik. Hamzat ihtiyarların bıyıklarını kestirdi, burunlarını deldirip birer halka astırdı, onları böylece geri gönderdi. İhtiyarlar bize Hamzat'ın köyümüze hazavatı öğretmek için bir şeyh göndermeye hazır olduğunu söylediler. Ancak bir şartı vardı: Hanın karısı küçük oğlunu ona gönderecek, çocuk emanet olarak onda kalacaktı. Hanın karısı buna inandı, Bulaç Han'ı Hamzat'a gönderdi. Hamzat, Bulaç Han'ı çok iyi karşıladı. Sonradan ağabeylerini de oraya çağırmak için köye haber gönderdi. Hamzat, hanın ailesine, vaktiyle babası nasıl hana hizmet ettiyse, öyle hizmet etmek istiyordu. Hatun, zayıf iradeli, budala, aynı zamanda kendi başına yaşayan bütün kadınlar gibi, söz dinlemeyen bir kadındı. Her iki oğlunu göndermekten korktu, yalnız Umma Han'ı gönderdi. Ben de onunla gittim. Daha

Hamzat'ın yerine bir versta kala, bizi atlı müritler karşıladı, çevremizde ilahiler okuyarak, havaya ateş ederek dönüp duruyorlardı. Biz oraya varınca, Hamzat çadırından çıktı, Umma Han'ın atına yaklaşıp üzengisini tuttu, onu bir hana layık şekilde karşıladı. "Ailenize kötülük etmek istemem!" dedi. "Şimdiye kadar da etmiş değilim. Siz yalnız beni öldürmeye kalkışmayın. İnsanları hazavat yoluna sokmama da izin verin. Ben de buna karşılık tıpkı babamın sizlere hizmet ettiği gibi bütün askerlerimle size hizmet ederim. İzin verin, sizin evinizde oturayım, size öğütlerimle yardım etmeye çalışayım. Siz de nasıl isterseniz öyle davranırsınız..." Umma Han pek konuşkan değildi. Ne karşılık vereceğini bilemiyor, susuyordu. O zaman ben, söylediklerinde samimiyse, Hamzat'ın Hunzah'a gitmesini, orada hanla anasının kendisini saygıyla karşılayacaklarını söyledim. Sözümü bitirmeme bile fırsat vermediler. İşte o zaman Şamille ilk kez karşı karşıya geldim. O da orada, imamın yanı başındaydı! "Sana sormadık, hana soruyoruz..." dedi. Ben sustum, Hamzat da Umma Han'ı çadırına götürdü. Sonradan Hamzat beni yanına çağırdı, kendi elçileriyle birlikte Hunzah'a gitmemi bildirdi. Ben de gittim. Hamzat'ın elçileri, hanın anasına en büyük oğlunu da Hamzat'a göndermesi için yalvarmaya başladılar. Ben bu işte bir ihanet havası seziyordum. Bunu da hanın anasına söyledim. Hatunun oğlunu göndermemesini salık verdim. Ama kadının saçı uzun, aklı kısadır. Hatun bütün o sözlere kandı, oğluna yola koyulmasını buyurdu. Abununtsal Han gitmek istemiyordu. Bunun üzerine annesi:

– Korkuyorsun galiba... dedi.

En duyarlı noktayı bilen bir arı gibi onu tam yerinden sokmuştu. Abununtsal Han alevlendi, anası ile başka hiçbir şey konuşmadı. Atına eyer vurmalarını söyledi. Ben de onunla birlikte yola koyuldum. Hamzat bizi Umma Han'ı karşıladığından daha güzel karşıladı. Kendisi iki kurşun atımlık yere

kadar, bizi karşılamaya gelmişti. Arkasından sancaklarını taşıyanlar, ilahi okuyanlar, at sırtında türlü oyunlar yapan yiğitler, havaya kurşun sıkan atıcılar geliyorlardı. Onların konakladıkları yere gelince, Hamzat, hanı çadırına götürdü, ben atların yanında kaldım. Hamzat'ın çadırından silah sesleri gelmeye başladığı sırada tepenin eteğindeydim. Hemen çadıra koştum. Umma Han, bir kan birikintisinin içinde yüzü koyun yatıyordu. Abununtsal Han ise hâlâ müritlerle dövüşüyordu. Yüzünün yarısı kesilmiş, sarkıyordu. Bir eliyle o sarkan kısmı tutuyor, öbür eliyle kendisine her yaklaşanı hançeriyle delik deşik ediyordu. Gözümün önünde Hamzat'ın kardeşini bir hançer darbesiyle biçiverdi, öbür kardeşe döndü. Bu sırada müritler ona ateş ettiler, Abununtsal Han yere düştü.

Hacı Murat bunları söyledikten sonra bir an durdu, kaşları çatılmıştı. Sert bir ifade alan yüzü kıpkırmızıydı, gözleri de kanlanmıştı.

– İçime öyle bir korku düşmüştü ki, oradan kaçtım.

Loris-Melikov:

– Bak hele! dedi. Ben ise senin hiçbir zaman, hiçbir şeyden korkmadığını sanıyordum.

– Bundan sonra, gerçekten bir daha hiçbir şeyden korkmadım. O gün kaçarken duyduğum utancı bir an için olsun unutamadım. Her hatırlayışta da artık hiçbir şeyden korku duymaz oluyordum.

XII

Hacı Murat:

– Şimdilik bu kadar yeter!.. dedi. Şimdi namaz vakti.

Bunu söyledikten sonra Çerkez elbisesinin iç cebinden Vorontsov'un kendisine hediye ettiği çalar cep saatini çıkardı, büyük bir dikkatle yayına bastı, başını yana eğerek, dudaklarında çocuksu bir gülümsemeyle, saatin çalışını dinledi. Saat, on ikiyi çeyrek geçtiğini haber veriyordu.

Hacı Murat, gülümseyerek:

– Benim kunak Vorontsov'un *peşkeş*'i![1] dedi. İyi adam.

Loris-Melikov:

– Evet, iyi bir adamdır. Saat de güzel, dedi. Haydi, sen git namazını kıl, ben burada beklerim.

Hacı Murat:

– *Yahşi*...[2] diyerek yatak odasına gitti.

Loris-Melikov odada yalnız kalınca, önce Hacı Murat'ın kendisine anlattığı olayların en önemli kısımlarını kısaca not defterine yazdı, sonra bir sigara yakıp odada bir aşağı,

1 Hediye.

2 Teşekkürler...

bir yukarı dolaşmaya başladı. Karşıda bir yatak odası vardı. Kapısına yaklaştığı zaman içeride birtakım insanların ateşli ateşli, aceleyle Tatarca birşeyler konuştuklarını işitince, oradakilerin Hacı Murat'ın müritleri olduğunu anladı, kapıyı açıp içeriye girdi.

İçeride keskin bir meşin kokusu vardı. Yerde, yayılmış yamçının üzerinde, pencerenin önünde tek gözlü, kızıl saçlı Hamzalo oturuyordu. Sırtında yırtık pırtık, yağlı bir gömlek vardı. Bir dizgin örüyordu. Kısık bir sesle heyecanlı heyecanlı birşeyler söylüyordu, Loris-Melikov içeriye girer girmez hemen sustu. Onu hiç umursamıyormuş gibi işine devam etti. Karşısında Han Mahoma neşeli bir tavırla ayakta duruyordu. Kirpiksiz kapkara gözlerinin içi pırıl pırıldı. Bembeyaz dişlerini göstererek sırıtıyor, hep aynı sözleri tekrarlayıp duruyordu. Yakışıklı Eldar gömleğinin kollarını sıvamış, güçlü kollarının kaslarını gererek, bir çiviye asılmış olan eyerin kayışlarını siliyordu. Hacı Murat'a ait malları yönetmekle de görevli olan baş işçi Hanefi odada yoktu; mutfakta yemek pişiriyordu.

Loris-Melikov, Han Mahoma'ya selam verdi.

– Demin tartıştığınız konu neydi? diye sordu.

Han Mahoma elini Loris-Melikov'a uzatarak:

– Şamil'i övüp duruyor da! dedi. Şamil büyük adammış, alimmiş, kutsal adammış, yiğitmiş filan!

– Yanından ayrıldığı halde, demek hâlâ onu övüyor?

Han Mahoma yine dişlerini göstere göstere sırıtarak, pırıl pırıl gözlerini yaverin gözlerine dikti:

– Öyle ya! Yanından ayrıldı ama hâlâ onu övüyor!.. dedi.

Loris-Melikov:

– Peki, sen Şamil'i kutsal bir adam saymıyor musun? diye sordu.

Hamzalo hemen:

– O kutsal bir kişi olmasaydı, halk onun sözünü bu kadar dinlemezdi! dedi.

Han Mahoma ise:

– Kutsal olan Şamil değil, Mansur'du, dedi. Gerçekten bir din adamı, bir ermiş o. O imamken bizim millet de bambaşkaymış. Mansur köy köy dolaşırmış, halk onun yoluna çıkar, eteğine yüz sürer, yaptığı kötülükleri söyler, bir daha kötülük etmeyeceğine söz verirmiş. İhtiyarların anlattığına göre, o zamanlar herkes gerçekten bir ermiş gibi yaşarmış. Ne sigara içen varmış, ne de içki! Bir tek namazı kaçırmazlarmış... Dargınlar kan dökülmüş olsa bile birbirini affedermiş. Yolda para ya da herhangi bir şey bulanlar, belki sahibi gelir alır diye, yol üstündeki bir direğe bağlar bırakırlarmış... O zamanlar Tanrı da halka güler yüz gösterir, nimetler yağdırırmış... Şimdi öyle mi ya?..

Hamzalo:

– Şimdi de dağlarda öyle insanlar yok mu? Ne içki ne de sigara içerler! dedi.

Han Mahoma, Loris-Melikov'a göz kırparak:

– Senin Şamil *lamaroy*'un biri... dedi.

Lamaroy, dağlılarda aşağılayıcı anlamda kullanılan bir sözdü.

Hamzalo hemen:

– Lamaroy dağlı demektir, dedi. Biliyorsun kartallar ancak dağlarda yaşar.

Han Mahoma kendisiyle tartışmaya girişen arkadaşının hazırcevaplığını beğenerek, dişlerini göstere göstere sırıttı:

– Aferin sana! dedi. Taşı gediğine koydun.

Sonra, Loris-Melikov'un elindeki gümüş tabakayı görünce, bir sigara istedi. Loris-Melikov, onlarda sigara içmenin yasak olduğunu söyleyince de, bir gözünü kırptı, başıyla Hacı Murat'ın yatak odasını göstererek:

– Kimse görmediği zaman içilir! dedi.

Dumanı içine çekmeden sigara içmeye başladı, dumanını üflerken kırmızı dudaklarını beceriksizce büzüyordu.

Hamzalo sertçe:

– Bunlar iyi şeyler değil! diyerek odadan dışarı çıktı.

Han Mahoma onu göstererek bir kere daha göz kırptıktan sonra, Loris-Melikov'a ipek bir gömlekle beyaz bir kalpağın en iyisinin, nereden alabileceğini sordu.

– Demek o kadar çok paran var ha?

Han Mahoma göz kırptı;

– Evet, var, dedi.

Yakışıklı Eldar güzel yüzünü Loris-Melikov'a doğru çevirerek gülümsedi:

– Bu paraların nereden geldiğini sorsana!..

Han Mahoma aceleyle:

– Kumarda kazandım, diye açıkladı.

Sonra bir akşam önce Tiflis'te gezerken toplanmış bir sürü insana rastladığını, aralarında Rusların da, Ermenilerin de bulunduğunu, sokakta yazı tura oynadıklarını söyledi: Ortaya konulan para pek çokmuş. Üç altın, birçok da gümüş para varmış. Han Mahoma oyunu hemen kavramış, cebindeki madeni paraları şakırdata şakırdata kalabalığın içine dalmış, ortaya konulan bütün paraya cebindeki paraları koymaya hazır olduğunu söylemiş.

Loris-Melikov:

– Bütün o paraya karşı nasıl oynadın? Sende o kadar para var mıydı ki? diye sordu.

Han Mahoma sırıttı:

– Benim elimde ancak on iki kapik kadar bir şey vardı...

– Peki, ya kaybetseydin?

Han Mahoma bunu söylerken tabancasını işaret etti.

– O zaman buna başvururdum!

Loris-Melikov:

– Yani kaybedince tabancanı mı verecektin? diye sordu.

– Neden vercek mişim? Kaçardım... Beni yakalamaya çalışanı da öldürürdüm, olur biterdi...

– Peki, kazandın mı sonra bari?

– Evet... Kazandım ya... Bütün paraları aldım gittim.

Loris-Melikov, Han Mahoma'yı da, Eldar'ı da çok iyi anlıyordu. Han Mahoma keyfine düşkün, içinden taşan gücü nereye harcayacağını bilmeyen, daima neşeli, hiçbir şeyin derinine inmeyen, hem kendi hayatıyla, hem de başkalarının hayatıyla rahatça oynayan bir adamdı. Ruslara geçişi bile böyle kendi hayatıyla oynamaktan hoşlanmasından ileri geliyordu. Gene bu eğiliminden ötürü yarın da pekâlâ yeniden Şamil'in tarafına geçebilirdi. Eldar da kolay anlaşılan bir adamdı. O, mürşidine canla başla bağlı, sakin, güçlü, sağlam kişilikli bir adamdı. Loris-Melikov yalnız kızıl saçlı Hamzalo'yu bir türlü anlayamıyordu. Onun Şamil'e büyük bir bağlılık duyduğunu, bütün Ruslardan da nefret ettiğini, onlara karşı tiksinti, kin, hatta iğrenme duyduğunu seziyordu. Onun için de bu adamın, nasıl, niçin Rusların tarafına geçtiğini bir türlü kavrayamıyordu. Aklına bir ihtimal geliyordu, bu da üst makamlarda hâkim olan bir görüştü: Hacı Murat'ın Ruslara geçişi ve Şamil'le olan düşmanlığı bir oyundu. Hacı Murat sadece, Rusların zayıf noktalarını keşfetmek, öğrenmek için ortaya çıkmıştı. Belki sonradan gene dağlara kaçacak, bütün güçlerini de Rusların zayıf olduğu noktalara yöneltecekti. Hamzalo her hali ile bu düşüncelerin, bu varsayımların doğru olduğu duygusunu uyandırıyordu. Loris-Melikov "Berikiler de, Hacı Murat da niyetlerini çok iyi saklayabiliyorlar ama, bu, bir türlü gizleyemediği kini yüzünden kendini ele veriyor," diye düşündü.

Hamzalo ile sohbet etmeye çalıştı, ona burada canının sıkılıp sıkılmadığını sordu. Hamzalo işini bırakmadan, tek gözüyle Loris-Melikov'a yan yan bakarak, kısık bir sesle, konuşmayı uzatmadan yalnız:

– Hayır sıkılmıyorum, dedi.

Diğer sorulara da hep aynı şekilde karşılık verdi.

Loris-Melikov *nuker*'lerin[3] odasındayken, Hacı Murat'ın dördüncü müridi, Avar Hanefi de geldi. Sakalı uzamış, yüzünü, boynunu kıllar örtmüştü, kabarık geniş göğsü de sanki yosun tutmuş gibi tüylerle kaplıydı. Zihnini pek yormayan, iri yapılı, çalışkan bir adamdı. Daima işine canla başla sarılır, uzun boylu düşünmezdi. Tıpkı Eldar gibi o da efendisinin sözünden dışarı çıkmazdı.

Hanefi, nukerlerin odasına pirinç almak için girince, Loris-Melikov onu durdurdu, nereli olduğunu, Hacı Murat'ın yanında ne kadar zamandan beri bulunduğunu sordu. Hanefi, Loris-Melikov'un sorusuna, sükûnetle, birbirine bitişmiş gür kaşlarının altından Loris-Melikov'un yüzüne bakarak:

– Beş yıl oluyor, diye karşılık verdi. Ben onunla aynı avuldanım, benim babam onun amcasını vurmuştu. Onlar da beni öldürmek istiyorlardı, o zaman beni kardeşliğe kabul etmesi için ricada bulundum.

– Kardeşliğe kabul etmek ne demek?

– İki ay saçımı tıraş ettirmedim, tırnağımı kesmedim, sonra onlara gittim, onlar beni Hacı Murat'ın anası Patimat'ın yanına gönderdiler. Patimat bana meme verdi, böylece Hacı Murat'la kardeş olduk...

Yandaki odadan Hacı Murat'ın sesi duyuldu. Eldar efendisinin sesini duyar duymaz ellerini sildi, geniş adımlarla hemen misafir odasına gitti. Sonra geri dönerek Loris-Melikov'a:

– Seni çağırıyor! dedi.

Loris-Melikov, neşe saçan Han Mahoma'ya bir sigara daha verdikten sonra misafir odasına geçti.

3 Muhafız.

XIII

Loris-Melikov misafir odasına girince, Hacı Murat onu yüzünde memnun bir ifadeyle karşıladı: Sedire otururken,

– Devam edelim mi? diye sordu.

Loris-Melikov:

– Elbette, dedi. Sen namaz kılarken ben de senin nukerlerinin yanına gittim, onlarla biraz sohbet ettim. Bir tanesi öyle neşeli ki...

Hacı Murat:

– Evet, Han Mahoma. Rahat adamdır!

– Ama, en çok o genç, yakışıklı olanını beğendim.

– Eldar'ı söylüyorsun... Bak, o daha gençtir ama, sapasağlam adamdır, demir gibidir...

Bir an sustular...

– Anlatmaya devam edeyim mi?

– Evet, evet.

Hacı Murat anlatmaya başladı:

– Sana, hanları nasıl öldürdüklerini anlatmıştım. Onları öldürdükten sonra Hamzat Hunzah'a geldi, hanın sarayına kuruldu. Geriye, hesabı görülecek bir tek hanların anası kal-

mıştı. Hamzat onu yanına çağırttı, kadın ona yaptıkları için söylenmeye başladı. O zaman Hamzat müridi Asildar'a göz kırptı, o da hatunu arkadan vurup öldürdü.

Loris-Melikov:

– Kadını niye öldürdü? dedi.

– Öldürmemesine imkân var mıydı? Arka ayak, ön ayağı izler... Bütün soyu tüketmek gerekiyordu. Hamzat'ın adamları da öyle yaptılar... Şamil küçük hanı öldürdü, onu yardan aşağı attı... Bunun üzerine bütün Avarya Hamzat'a boyun eğdi. Yalnız kardeşimle ben onlara boyun eğmek istemedik. Hanların öcünü almak için onun kanını dökmeliydik. Güya ona boyun eğmiş gibi davranıyorduk ama, aklımızda bir tek düşünce vardı: Kana kan istiyorduk. Dedemle konuştuk, sonunda sırasını beklemeye karar verdik. Hamzat saraydan çıktığı bir sırada, pusu kurduğumuz yerden çıkıp onu öldürmeyi kararlaştırdık. Bu konuşmayı biri gizlice dinlemiş, gitmiş Hamzat'a haber vermiş. Bunun üzerine bir gün Hamzat dedemi yanına çağırttı. "Bana bak, torunların bana kötülük etmeyi düşünüyorlarmış, böyle bir şey varsa seni de onlarla aynı darağacında sallandırırım. Ben Allah'ın emrini yerine getiriyorum, buna kimse karışamaz! Haydi git, bu söylediklerimi de aklından çıkarma..." demiş. Dedem eve geldi, bütün bunları bize anlattı. Biz de artık beklememeye, bu işi bayramın birinci günü camide yapmaya karar verdik. Arkadaşlarımız bu işe katılmaya razı olmadıkları için, bu işte yalnız ben, bir de kardeşim kaldık. İkişer tane tabanca aldık, sırtımıza yamçılarımızı sarındık, camiye gittik. Hamzat otuz müritle gelmişti. Bütün müritler hançerlerini kınlarından çıkarmışlardı. Hamzat'ın yanında en çok sevdiği müridi, hatunun başını uçuran Asildar vardı. Asildar bizi görünce: "Yamçılarınızı çıkarın!" diye bağırdı, sonra yanıma yaklaştı. Elimde hançerim vardı, onu kaldırdığım gibi Asildar'a indirdim, öldürdüm onu... Sonra Hamzat'a doğru atıldım. Ama

ben davranıncaya kadar kardeşim Osman onu tabancasıyla vurmuştu bile... Hamzat kurşunu yer yemez ölmemişti. Daha sağdı, elindeki hançerle kardeşim Osman'ın üzerine atıldı. Ben ona fırsat vermeden kafasına vurarak işini bitirdim. Müritler otuz kişiydi, biz ise karşılarında iki kişiydik. Osman'ı öldürdüler. Ben güç bela ellerinden kurtuldum. Kendimi pencereden dışarı atarak kaçtım. Hamzat'ın öldürüldüğü duyulunca, bütün halk ayaklandı, müritler kaçtı, kaçmayanları da halk öldürdü.

Hacı Murat bir an sustu, derin derin içini çekti. Sonra devam etti:

– Bütün bunlar iyiydi... Sonradan işler bozuldu. Hamzat'ın yerine Şamil geçmişti. Bana elçiler gönderip Ruslara karşı birlikte yürümemizi önerdi. Karşı koyarsam bütün Hunzah'ı yerle bir edeceğini, beni de öldüreceğini söylüyordu. Bunun üzerine ona gitmeyeceğimi, onu da buraya sokmayacağımı söyledim.

Loris-Melikov:

– Peki neden onun tarafına geçmedin? diye sordu.

Hacı Murat kaşlarını çattı, bir an düşündü, neden sonra karşılık verdi:

– Geçemezdim... Şamil, ellerini kardeşim Osman'ın da, Abununtsal'ın da kanına bulamıştı, bu yüzden onun yanına gitmedim. General Rozen'den buyruk geldi, bana subaylık rütbesi vermiş, Avarya'nın da yönetimini bana bırakmıştı. Her şey yolunda gidecekti, ama Rozen, Avarya'ya han olarak önce Gazi Kumuk Han'ı, Muhammed Mirza'yı, sonra da Ahmet Han'ı atamıştı. Ahmet Han benden nefret ediyordu, çünkü daha önce oğluna Hanların kız kardeşi Saltanet istemişti. Saltanet'i oğluna vermemişlerdi. Ahmet Han bu işte benim parmağım olduğunu sanıyor, bu yüzden bana kin duyuyordu. Gene bu yüzden kendi nukerlerini beni öldürmeleri için göndermişti. Ben onların ellerinden de kurtulup, kaç-

mayı başardım. O zaman Ahmet Han, General Klügenau'ya gidip beni şikâyet etmiş. Rus erlerine odun vermemeleri için bizim Avarlara emir verdiğimi uydurmuş. Sonra başıma beyaz bir sarık sardığımı, şu sarık var ya işte onu... Başıma sardığım bu sarığın da Şamil'in tarafına geçtiğime dair bir işaret olduğunu söylemiş. General buna inanmamış, bana da bir şey yapmamalarını emretmiş. Ama, general Tiflis'e gittikten sonra, Ahmet Han aklına koyduğunu yaptı. Bir birlikle üzerime yürüdü, beni zincire vurup topa bağlattı. Tam altı gün beni böyle topa zincirle bağlı olarak tuttular. Yedinci gün zincirleri çözüp Temir-Han-Şura'ya götürdüler. Çevremde silahları dolu kırk muhafız vardı. Ellerim bağlıydı. Kaçmaya kalkışırsam beni derhal öldürmeleri için emir verilmişti. Bunu ben de biliyordum... Moksoh yakınlarında geçtiğimiz yol çok dardı, sağ yanda elli sajen yüksekliğinde bir uçurum vardı. Yanımdaki askerin sağına geçtim, uçurumun ta ucuna gittim. Er bana engel olmak istedi, başaramadı. Ben kendimi uçuruma attım, yanımdaki eri de kendimle sürükledim. Er öldü, ben sağ kaldım. Kaburgalarım, başım, kollarım, bacaklarım hepsi kırılmıştı. Yerde sürüne sürüne gitmek istedim, başaramadım. Başım döndü, olduğum yerde kendimden geçmişim. Uyandığımda, kandan vücudum sırılsıklam olmuştu. Bir çoban beni görmüş, hemen başkalarına haber vermiş. Gelip beni aldılar, oradaki avullardan birine götürdüler. Kaburga kemiklerim, başım, bacaklarım da hepsi iyileşti ama ayağım o günden beri topal kaldı...

Hacı Murat topal bacağını ileri doğru uzatmıştı.

– İşime yarıyor ya bu da yeter, dedi. Yaralı olduğumu haber alınca beni ziyaret etmeye başladılar. İyi oldum, sonra Tselmes'e gittim. Avarlar gene gelip "Bizi sen yönet!" dediler, ben de razı oldum.

Hacı Murat bu son sözleri sakin, ama kendine güvendiğini belli eden kıvançlı bir tavırla söylemişti. Bunu söyledik-

ten sonra çevik bir hareketle yerinden kalktı, heybesinden bir cüzdan çıkardı, içinden sararmış iki mektup aldı, onları Loris-Melikov'a gösterdi. Mektuplar General Klügenau'dandı. Loris-Melikov ilk mektubu okudu:

> "Asteğmen Hacı Murat,
> Benim hizmetimde kaldığın sürece senden çok hoşnuttum. Seni iyi bir insan sayıyordum. Bundan kısa bir süre önce, Tuğgeneral Ahmet Han bana senin bir hain olduğunu, başına sarık sardığını, Şamil'le ilişki kurduğunu, halkı Rus amirlerini dinlememek için kışkırttığını haber verdi. Bunun üzerine seni yakalamalarını, sonra da yanıma getirmelerini emrettim. Sen kaçtın. Bu kaçışının senin için iyi mi, kötü mü olacağını bilemiyorum. Çünkü senin suçlu olup olmadığını bilmiyorum. Şimdi beni dinle. Ulu çarımıza karşı vicdanın tertemiz ise, kendinde hiçbir suç bulmuyorsan, bana gel. Kimseden korkma, ben seni savunurum... Han sana bir şey yapamaz! Çünkü zaten o da benim emrimde. Senin için korkulacak hiçbir şey yok..."

Mektubun geri kalan kısmında Klügenau sözünü her zaman tuttuğunu, hiçbir zaman haksızlığa meydan vermediğini yazıyor, Hacı Murat'a gelip kendisine teslim olmasını öğütlüyordu.

Loris-Melikov birinci mektubu okumayı bitirdikten sonra Hacı Murat ikinci mektubu açtı. Yalnız, onu Loris-Melikov'a vermeden önce birinci mektuba nasıl karşılık verdiğini anlattı:

– Başıma sarık sardıysam, bunu Şamil'in tarafına geçtiğim için değil, ruhumun selameti için yapmış olduğumu yazdım. Şamil'in tarafına geçmeye niyetli olmadığımı, hatta istesem bile bunu yapamayacağımı da belirttim. Şamil'in yüzünden babamın, kardeşlerimin, akrabalarımın öldürülmüş olduğunu hatırlattım. Yalnız, Rusların tarafına da geçmeyeceğimi

açıkladım, çünkü Ruslar şerefime leke sürmüşlerdi. Hunzah'ta beni topa zincirle bağladıkları günlerde, alçağın biri üzerime pislemişti. Bu yüzden, "O adam öldürülmedikçe sizin tarafınıza geçmem," dedim. Yalancının biri olan Ahmet Han'ın oyun yapmasından çekindiğimi de yazdım. İşte o zaman general bana bu ikinci mektubu gönderdi.

Hacı Murat bunları söyledikten sonra yavere, gene sararmış olan öteki mektubu uzattı. Loris-Melikov okumaya başladı:

> "Mektubuma verdiğin karşılığı aldım, teşekkür ederim. Bana bizim tarafımıza dönmekten korkmadığını, ancak bir gâvurun sana yapmış olduğu bir hareketin buna engel olduğunu yazıyorsun. Ben ise seni şuna inandırmak isterim ki, Rus yasaları kimsenin hakkını çiğnetmez. Sana hakaret etmeyi göze alanın nasıl cezalandırıldığını gözlerinle göreceksin. Şu anda olayı soruşturmaları için emir vermiş bulunuyorum. Beni dinle Hacı Murat... Bana inanmadığın, şerefim üzerine vermiş olduğum söze de güvenmediğin için sana darılmaya hakkım vardır. Yalnız, dağlıların öteden beri başkalarına pek güvenmeyecek bir kişilikte olduklarını bildiğim için, seni bağışlıyorum. Vicdanın temizse, başındaki sarığı da sırf ruhunun selameti için sarmışsan, haklısın. Rus hükümetinin ve benim karşımda alnın aktır Sana hakaret etmiş, şerefini lekelemiş olana gelince, cezalandırılacağına inan!.. Malına mülküne gelince, hepsi sana geri verilecektir. O zaman Rus kanunlarının hakkı ne kadar koruduğunu görecek, anlayacaksın... Kaldı ki, Ruslar her şeye sizin baktığınız şekilde bakmazlar. Biri onurunu kırmış olsa bile, bu seni onların gözünde düşürmez... Sarık sarmana gelince, Gimrinlerin sarık sarmalarına ben kendim izin verdim. Gimrinlerin davranışlarını da gerektiği gibi değerlendiriyorum. Sarık sardılar diye kötülemiyorum. Demek

ki, senin için de korkacak hiçbir şey yoktur. Sana bu mektubu getiren adamla bana gel. Bu adam bana sadıktır, senin düşmanlarının kölesi değildir, hükümetin güvenini kazanmış bir adamın dostudur."

Mektubun son kısmında, Klügenau bir kez daha Hacı Murat'a gelip kendisine teslim olmasını yazıyordu.

Loris-Melikov mektubu bitirince Hacı Murat:

– Bunlara inanmadım... dedi. Klügenau'ya da gitmedim. Benim için asıl önemli olan, Ahmet Han'dan öç almaktı. Bunu da Rusların aracılığıyla yapamazdım. Bu arada Ahmet Han Tselmes'i kuşatmıştı, beni ölü ya da diri yakalamak istiyordu. Benim ise pek az adamım vardı. Ona karşı kendimi savunamazdım... İşte bu sırada bana Şamil'den bir haberci geldi, mektup getirdi. Şamil bu mektubunda Ahmet Han'a karşı kendimi savunmama ve onu öldürmeme yardım edeceğini bildiriyor, bütün Avarya'nın da yönetimini bana veriyordu. Uzun uzun düşündükten sonra Şamil'in tarafına geçtim. İşte o günden sonra da hiç durmadan Ruslara karşı savaştım durdum.

Hacı Murat sözün burasına gelince, bütün savaşlarını, çarpışmalarını anlatmaya koyuldu. Bunlar pek çoktu. Loris-Melikov bunların bir kısmını biliyordu. Hacı Murat'ın bütün akınları, baskınları, şaşılacak çabukluktaki manevralarıyla hayret vericiydi. Hepsi de başarı ile sonuçlanmıştı.

Hacı Murat hikâyesini bitirirken:

– Şamil'le benim aramda hiçbir zaman dostluk olmamıştır! dedi. O hem benden çekiniyordu, hem de bana muhtaçtı. Ama bir gün durup dururken bir olay çıktı: Bana Şamil'den sonra kimin imam olacağını sormuşlardı. Ben de "Kimin kılıcı keskinse imam o olur," dedim. Bunu gidip Şamil'e söylemişler. O zaman beni yok etmeye karar vermiş. Benim Tabasaran'a gitmemi istedi, gittim. Orada bin koyun,

üç yüz de at ele geçirdim. Ama Şamil benim bu işi istediği şekilde başaramadığımı ileri sürdü, beni naiplikten çıkardı. Bütün paraları da kendisine göndermemi buyurdu. Ona bin altın yolladım. Bunun üzerine müritlerini gönderdi, malımı mülkümü elimden aldı. Benim de yanına gitmemi istiyordu, ben onun beni öldürmek istediğini biliyordum, gitmedim. Bunun üzerine, beni yakalayıp kendisine götürmeleri için peşime adam saldı. Ben de kendimi savundum. Sonra da Vorontsov'un tarafına geçtim. Fakat ailemi yanıma alamadım, annem de, karım da, oğlum da onun elinde kaldılar. Serdara söyle, onlar Şamil'in elindeyken ben hiçbir şey yapamam!

Loris-Melikov:

– Peki, peki söylerim! dedi.

– Uğraş, çabala, başarırsan elimde ne varsa senin olur. Prensin yanında benim davamı savun! Görüyorsun, elim kolum bağlı. Beni bağlayan ipin ucu da Şamil'in elinde...

Hacı Murat, Loris-Melikov'a anlattığı hikâyeyi bu sözlerle bitirdi...

XIV

Aralık ayının yirmisinde, Vorontsov Milli Savunma Bakanı Çernişev'e aşağıdaki mektubu yazıyordu. Mektup Fransızcaydı:

> "Son posta ile size mektup gönderememiştim, sayın prensim... Çünkü önce Hacı Murat'a ne yapacağımızı kararlaştırmak istiyordum. İki-üç günden beri de kendimi pek iyi hissetmiyorum. Son mektubumda size, Hacı Murat'ın bize geldiğini bildirmiştim. Hacı Murat Tiflis'e ayın sekizinde geldi. Ertesi gün onunla tanıştım. Sonra da sekiz dokuz gün onunla konuşarak bizim için neler yapabileceğini, aynı zamanda özellikle onu şu anda ne yapacağımızı düşündüm: Hacı Murat ailesi için büyük kaygı duyuyor. Bana ailesi Şamil'in elinde olduğu sürece elinin kolunun bağlı olduğunu, onlar ondayken bize hizmet edemeyeceğini, burada gördüğü şefkate, iyiliğe bir karşılık veremeyeceği gibi, kendisini bağışlamış olmanızdan ötürü gerektiği şekilde teşekkür bile edemeyeceğini açıkça söyledi. Derin bir sevgiyle bağlı olduğu kimselerin akıbeti hakkında hiçbir şey bilmeme-

si, Hacı Murat'ın sürekli bir gerginlik içinde yaşamasına yol açıyor. Burada onunla oturmakla görevlendirdiğim kimseler bana Hacı Murat'ın geceleri uyumadığını, neredeyse hiçbir şey yemediğini, sürekli olarak dua ettiğini, boş zamanlarında da ancak arada bir ata binerek birkaç Kazak'la birlikte gezinti yapmak için izin istediğini söylediler. Yıllardır ata bindiği için, bu onun tek eğlencesi ve vücudu için zorunlu bir alışkanlıkmış. Hacı Murat her gün bana gelip, ailesinden bir haber alıp almadığını soruyor, çeşitli cephelerde elimizde ne kadar esir varsa hepsini bir araya toplayıp, Şamil'in elinde olan ailesiyle değişmemi istiyor. O esirlere ek olarak biraz da para vereceğini söylüyor. Ailesini Şamil'in elinden kurtarabilmek için bu parayı ona verebilecek kimseler varmış... Bana her geldiğinde 'Ailemi kurtarın, size hizmet etmem için bir imkân verin (söylediğine göre en iyisi onu Lezginskaya hattına göndermemiz olacakmış), ailemi kurtardığınız günden sonra, bir ay içinde size büyük bir hizmette bulunamazsam, o zaman bana istediğiniz cezayı verin!' diye tekrar ediyor.

Ona bütün bu sözlerini çok doğru bulduğumu, hatta bizim adamlarımız arasında bile birçok kişinin, ailesi bizde değil de, dağda kaldığı sürece, onun içtenliğine inanmayacaklarını, bu açıdan sınırlarımızda bulunan esirlerin bir araya toplanması için elimden geleni yapacağımı, ama yasalarımıza göre, kendisinin bulacağı paraya eklemek üzere ona para veremeyeceğimi, bununla birlikte, ona yardım etmek için başka yollar bulabileceğimi söyledim. Bu konudaki düşüncelerimi ona açıkça söylemekten geri kalmadım. 'Bence Şamil aileni teslim etmeyecek. Hatta belki bunu sana kendisi haber verecektir, belki de yaptıklarını bağışlayacağını, eski mevkiini geri vermeye hazır olduğunu, ama gidip ona teslim olmazsan, aileni de, karını da, altı çocuğunu da öldüreceğini bildirecektir,' dedim. Şamil'den

böyle bir haber gelince ne yapacağını bana açıkça söyleyip söylemeyeceğini sordum. Hacı Murat ellerini açarak gözlerini yukarı doğru kaldırdı. 'Tanrı'nın dediği olur!' dedi. Kendisinin gidip düşmanına hiçbir zaman teslim olmayacağını, Şamil'in onu hiçbir zaman bağışlamayacağına inandığını, ona teslim olsa bile uzun süre sağ kalmayacağına emin olduğunu söyledi. Ailesinin öldürülmesi sorununa gelince, Hacı Murat, Şamil'in bu konuda o kadar düşüncesizce davranmayacağını düşünüyor. Bunun için iki neden gösteriyor: 1) Şamil bunu yapacak olursa düşmanının daha tehlikeli bir hale geleceğini biliyor. 2) Dağıstan'da onun bunu yapmasına engel olacak daha birçok sözü geçer kimse vardır. Hacı Murat bana bütün bunları söyledikten sonra geleceği Tanrı'ya bıraktığını, bugün düşündüğü tek şeyin ailesinin akıbeti olduğunu söyledi. Allah rızası için Çeçenlerin oturduğu bölge dolaylarına gidebilmesi için kendisine yardım etmemi istedi. Oradan bizim amirlerimiz aracılığıyla ailesiyle ilişkiye geçebileceğini, hiç değilse, ailesinin durumu hakkında bilgi edineceğini, kurtarılması için nelerin yapılabileceğini öğrenebileceğini belirtti. Düşman bölgesinde birçok kimsenin, hatta naiplerin bile kendisine az çok bağlı olduklarını, Ruslara boyun eğmiş ya da taraf tutmamış halkın arasında, bizim yardımımızla, gece gündüz aklından çıkmayan amaca ulaşmak için yararlı birtakım temaslarda bulunabileceği kimseler olduğunu da açıkladı. Ancak amacına ulaşınca sükûnete kavuşacağını, ancak o zaman bizim de amacımıza hizmet etme, hem de güvenimizi kazanma imkânını bulacağını da yineledi. Bunun için, kendisinin yeniden Grozni'ye gönderilmesini, yanına da, hem onu düşmanlara karşı savunacak, hem de kendisinin bize vermiş olduğu sözleri yerine getirip getirmediğini kollayıp bize bildirecek yirmi-otuz kadar gözüpek Kazak'ın da verilmesini istiyor.

Takdir edersiniz ki, sayın prensim, bunlar beni bir hayli düşündürdü. Çünkü her ne şekilde davranırsam davranayım, üzerime büyük bir sorumluluk almış olacağım... Bu adamın sözlerine bütün bütün güvenmek besbelli ihtiyatsızca bir hareket olur. Yalnız, kaçma ihtimalini ortadan kaldırmak istiyorsak, onu bir yere hapsetmek gerekir. Bu ise benim düşünceme göre, hem haksızlık hem de siyaseten yanlış bir davranış olur. Böyle ağızdan ağıza derhal yayılacak bir önlem almakla hem kendi kendimize zarar vermiş, hem de Şamil'e karşı açıktan açığa ya da gizli olarak savaşmak isteyenler varsa –ki çoktur– bunların şevkini kökünden yok etmiş oluruz, çünkü bu gibi kimseler imamın bize teslim olmak zorunda kalan en cesaretli, en atılgan yardımcısının şu anda ne durumda olduğunu merak ediyor, onunla çok yakından ilgileniyorlar. Hacı Murat'a esir muamelesi yapmaya kalkıştığımız anda, onun Şamil'e ihanet etmiş olmasının bizim lehimizde yarattığı olumlu etki hemen kaybolacaktır.

Onun için, öyle sanıyorum ki, ben en doğru yolu seçmiş bulunuyorum. Bununla birlikte, çok iyi biliyorum ki, Hacı Murat kaçmaya kalkışırsa, beni büyük bir hata işlemiş olmakla suçlayacaklardır. Bu gibi karışık işleri çözümlemeye çabalarken, yanılmayı göze almadan, sorumluluk yüklenmeden düz bir yoldan ilerlemeye imkân yoktur. Yalnız, herhangi bir yön doğru görünüyorsa, ne pahasına olursa olsun o yönde ilerlemek gerekir.

Zavadovski Bu yazdıklarımı imparator hazretlerinin de onayına sunmanızı çok rica ederim, sayın prensim... Bu hareketlerimi olumlu karşılarlarsa, büyük bir mutluluk duyacağım. Yukarıda yazdıklarımın hepsini aynı şekilde General Zavodski ile General Kozlovski'ye de yazdım. Böylece, General Kozlovski Hacı Murat'la doğrudan doğruya temasa geçebilir. Hacı Murat'a ise General Kozlovski'nin izni olma-

dan hiçbir şey yapamayacağını, hiçbir yere de gidemeyeceğini bildirmiş bulunuyorum. Kendisine bizim adamlarımızla birlikte gezmesinin daha doğru olacağını, yoksa Şamil'in Hacı Murat'ı hapiste tuttuğumuza dair dedikodular yayacağını söyledim. Ayrıca, kendisinden Vozduijenski'ye gitmeyeceğine dair söz aldım. Önce teslim olduğu, kunak saydığı oğlumun bölgenin komutanı olmadığını, oraya giderse, bazı zorlukların, daha doğrusu hoşnutsuzlukların doğacağını da belirttim. Aslında, Vozdvijenski mevkii bize düşman olan kalabalık bir köye çok yakındır. Oysa Grozni, Hacı Murat'ın istediği kimselerle ilişki kurabilmek için her bakımdan çok elverişlidir.

Kendisinin ricası üzerine, yanından hiç ayrılmayan yirmi seçkin Kazak dışında yanına yaverlerden Loris-Melikov'u da göndermiş bulunuyorum. Loris-Melikov çok güvenilir, çok iyi Tatarca bilen, Hacı Murat'ı da çok iyi tanıyan, onun güvenini kazanmış zeki saygıdeğer bir süvari subayımızdır. Hacı Murat burada geçirdiği on gün içinde Binbaşı Prens Tarhanov'la aynı evde kalmıştır. Prens Tarhanov Şusinsk bölgesinin amiridir, buraya iş için gelmiştir. Gerçekten dürüst bir kimsedir, kendisine güvenim tamdır. Prens Tarhanov mükemmel bir şekilde Tatarca konuşur, Hacı Murat'ın güvenini de kazanmıştır. Onun aracılığıyla Hacı Murat'la en hassas, en gizli sorunları konuşmuş bulunuyoruz.

Hacı Murat'a karşı nasıl davranılması gerektiği konusunda da Tarhanov'a fikrini sordum, o da benim tuttuğum yolun en doğru yol olduğunu söyledi. Böyle davranmayacak olursak, Hacı Murat'ı hapsetmek, kaçmaması için en sert önlemleri almak gerekeceğini, çünkü bir kere ona karşı kötü davranmayı ilke olarak kabul ettikten sonra, onu hapiste tutmanın pek de kolay olmayacağını belirtti. Bu durumda belki de onu ülkeden uzaklaştırmanın en doğru yol olacağı fikrime de katıldı. Şu var ki bu son iki şıktan hangisi-

ni seçersek seçelim, Hacı Murat'la Şamil arasındaki dargınlıktan elde edebileceğimiz yararlar tamamen suya düşmüş olacaktır. Şamil'e karşı halk arasında duyulan hoşnutsuzluklar ve şikâyetler, artacak yerde, sona erecektir. Dağlılar arasında ona karşı gelmek isteyenlerin de hevesi sönecektir. Prens Tarhanov bana Hacı Murat'ın içtenliğine inandığını, onun da Şamil'in kendisini bağışlamayacağına, eline düşecek olursa onu hemen öldüreceğine inandığını söyledi. Tarhanov'u Hacı Murat'la olan ilişkilerinde en çok düşündüren şey, dinine olan bağlılığı. Şamil'in Hacı Murat'a önce bu yönden etki edebileceğini benden saklamamıştır. Ama yine de söylüyorum, Şamil ne yaparsa yapsın artık Hacı Murat'ı, kendisine teslim olursa ya hemen ya da bir süre sonra öldürmeyeceğine inandıramaz.

Böylece buradaki olaylar konusunda anlatmak istediklerimi kısaca anlatmış oluyorum, sayın prensim..."

XV

Durumu bildiren bu mektup, Tiflis'ten 24 Aralık günü gönderilmişti. '52 yılbaşından bir gün önce ise, bir kurye on kadar atı çatlatıncaya kadar çılgınca sürdükten, on kadar arabacıya da öfkeden dayak attıktan sonra, mektubu o zamanki Savunma Bakanı Prens Çernişev'e yetiştirmişti. Çernişev, 1852 yılının 1 Ocak günü Vorontsov'un bu mektubunu başka evraklarla birlikte İmparator Nikolay'a götürdü.

Çernişev, Vorontsov'u hem herkesten saygı gördüğü, hem büyük bir servete sahip olduğu, hem de gerçekten bir beyefendi olduğu için pek sevmezdi. Kendisi ne de olsa bir sonradan görmeydi. Ayrıca imparatorun Vorontsov'a karşı özel bir ilgi göstermesini bir türlü çekemiyordu. Bu yüzden, her fırsatta Vorontsov'a elinden geldiği kadar zarar vermeye çalışıyordu. Bundan önce Kafkasya'dan gelen raporu getirdiği zaman, Nikolay'ın Vorontsov'a karşı büyük bir hoşnutsuzluk duymasını sağlamayı başarmıştı. Çünkü komutanlığın ihmali yüzünden, dağlılar pek büyük olmayan bir Kafkas birliğini neredeyse bütünüyle yok etmişlerdi. Şimdi ise Vorontsov'un Hacı Murat için vermiş olduğu buyrukları kö-

tü bir açıdan göstermeye kararlıydı. Çarı Vorontsov'un her zaman Rusların aleyhine olarak dağlıları koruduğuna, hatta onlara göz yumduğuna, Hacı Murat'ı da Kafkasya'da bırakmakla çok yanlış davranmış olduğuna inandırmak istiyordu. Ona göre Hacı Murat, yalnız savunma önlemlerimizi öğrenmek için bizim safımıza geçmişti. Onun için, iyisi mi, onu Rusya'nın iç kesimine göndermeliydi. Ancak ailesi dağlardan getirildikten sonra ona tam anlamıyla güvenilebilirdi. Ancak o zaman dağlılara karşı girişilen harekâtta kullanılabilirdi.

Ama Çernişev'in çara bunları kabul ettirmek için düşündüğü plan suya düşecekti, zira Çar Nikolay'ın 1 Ocak sabahı aksiliği üzerindeydi. Çar bu ruh hali içindeyken, kim ne önerse, sırf terslik olsun diye geri çevirirdi. Hele bu öneri Çernişev'den gelmişse... Zaten Çernişev'e yerine geçirecek bir adam olmadığı için katlanıyordu. Bununla birlikte, Kont Zahar Çernişev'i Dekabristler davasında mahkûm ettirip mallarına el koymaya ne kadar uğraştığını unutmamıştı. Savunma bakanına bu yüzden aşağılık biri gözüyle bakardı. Böylece Hacı Murat, Kafkasya'da kaldı; oysa rapor başka koşullar altında sunulmuş olsaydı, yazgısı belki bambaşka olurdu.

Çernişev'in, tıpkı Nikolay Pavloviç'in gezinti kızağı gibi küçük olan kızağının önünde oturan arabacısı, başına gök mavisi renginde, köşeleri sivri, kadife bir şapka geçirmiş, şişman, sakallı bir adamdı. Sıfırın altında yirmi derecelik bir soğuğun buğusu içinde, kızağı kışlık sarayın ön kapısına yanaştırıp Prens Dolgoruki'nin arabacısı olan arkadaşına selam verdiğinde, saat dokuz buçuktu. Prens Dolgoruki'nin arabacısı efendisini kızaktan indirip kışlık sarayın kapısı önünde beklemeye başlayalı epey zaman olmuştu. Dizginleri kızağın pamuklu şiltesinin altına sokmuştu. Soğuktan neredeyse donacak gibi olan ellerini ovuşturup duruyordu.

Çernişev'in sırtında yakası gümüş rengi, kabarık kunduz

kürküyle kaplı bir kaput, başında da, üniformasına uygun, horoz tüyleriyle süslü üçgen bir şapka vardı. Dizlerini örten ayı postunu yana doğru açtı, soğuktan uyuşmuş ayaklarını yavaşça gererek yerinden kalktı. Ayakkabılarının üzerine lastik geçirmemişti. Lastik giymemekle daima övünürdü. Kızaktan indi, mahmuzlarını şaklatarak halının üzerinde yürüdü. Üniformalı kapıcının saygıyla açtığı kapıdan içeri girdi. Sofada, sırtındaki kaputu çıkardı; aceleyle koşup gelen yaşlı uşağa uzattı, aynaya yaklaştı, kıvırtılmış perukasının üzerinden şapkasını dikkatle çıkardı. Aynada kendisine bakarken, yaşlı ellerinin alıştığı bir hareketle, alnının üzerine düşen saçları hafifçe kıvırdı, göğsündeki haçı, kolundaki rütbe işaretlerini üzerindeki kordonunu, apoletlerini düzeltti. Sonra, artık pek söz geçiremediği yaşlı ayaklarını ağır ağır atarak, yavaş adımlarla, halı kaplı eğimli merdivenden yukarı çıkmaya başladı.

Bekleme odasının kapısı önünde, tören üniformalarını giymiş uşaklar bekliyordu. Çernişev'i görünce, büyük bir saygıyla eğilerek selamladılar. Çernişev önlerinden geçip içeriye girdi. Henüz yeni tayin edilmiş olan nöbetçi yaver, Çernişev'i nezaketle karşıladı. Sırtında yeni bir üniforma vardı. Apoletleri de, kolundaki rütbe işaretleri de, henüz yıpranmamış olan yüzü de pırıl pırıldı. Kapkara ince bir bıyığı, tıpkı Nikolay Pavloviç gibi öne doğru taradığı favorileri vardı. Savunma bakanının arkadaşı olan Prens Vasiliy Dolgoruki, durgun yüzünde bir can sıkıntısı ifadesiyle Çernişev'i selamladı. Onun da favorileriyle bıyıkları çarın favorileri ile bıyıklarına benziyordu.

Çernişev, yavere, gözleriyle çalışma odasını işaret ederek:

– *L'Empereur?*[1] diye sordu.

Yaver:

– *Sa Majesté vient de rentrer,*[2] dedi.

1 (Fr.) İmparator.

2 (Fr.) İmparator hazretleri şimdi geldiler.

Bunu söylerken kendi sesinin tonunu beğendiği, kendi kendini zevkle dinlediği belliydi. Sonra yumuşak adımlarla yürüdü. O kadar yumuşak adımlar atıyordu ki başına su dolu bir bardak konulmuş olsaydı bir damlası bile dökülmezdi. Bütün varlığıyla o girdiği yere karşı ne kadar derin bir saygı beslediğini belirten bir tavırla sessizce açtığı kapının arkasında kayboldu.

Dolgoruki bu arada çantasını açmış, içindeki evrakı gözden geçiriyordu.

Çernişev ise kaşlarını çatmış bir halde, uyuşmuş bacaklarını gere gere bir aşağı, bir yukarı dolaşıyor, imparatora bildirilmesi gereken şeyleri hatırlamaya çalışıyordu. Tam çalışma odasının kapısına yaklaştığı sırada kapı açıldı, içeriden gene yaver çıktı. Şimdi yüzü biraz öncekinden daha çok parlıyordu, daha da saygılı bir ifadesi vardı. Bakanla arkadaşına çarın yanına girebileceklerini işaret etti.

Kışlık saray yangından hemen sonra tamir edileli epey olmuştu. Nikolay hâlâ sarayın üst katında oturuyordu, kendisine rapor vermeye gelen bakanlarla yüksek devlet memurlarını kabul ettiği çalışma odası çok yüksek tavanlı bir odaydı, dört de büyük penceresi vardı. Ana duvarda İmparator I. Aleksandr'ın büyük bir portresi asılıydı. Pencerelerin arasında iki yazı masası duruyordu. Duvarların dibine birkaç iskemle dizilmişti, odanın ortasında kocaman bir yazı masası, masanın önünde de Nikolay'ın koltuğu, huzura kabul edilenler için konulmuş sandalyeler göze çarpıyordu.

Nikolay masanın arkasında oturuyordu, sırtında siyah bir redingot vardı, ama apoletlerini takmamıştı; yalnız, omzunda rütbe işaretleri vardı. Hayli şişkin göbeğini alabildiğine sıkmış, kendisini koltuğun arkalığına bırakarak oturuyordu. Donuk, cansız bir bakışla, girenleri süzüyordu. Dazlak kafasını, şakaklardan, kendi saçlarıyla ustalıkla karıştırılmış bir peruka örtüyordu. Perukanın altından fırlayan iri, kaba-

rık alınlı, beyaz ve uzun yüzü o gün her zamankinden daha soğuktu. Hep donuk duran gözlerinin feri sönmüştü sanki. Yukarı kıvrık bıyıklarının altında kısık dudakları, yüksek yakasının üstüne taşan yeni tıraş olmuş, dolgun yanakları, sosis biçimli favorileri, yakanın içinde ezilen çenesi, çarın yüzüne bir hoşnutsuzluk, hatta öfke ifadesi veriyordu. Bu yorgunluktan ileri geliyordu. Üzerinde bir gece önce gittiği maskeli balonun yorgunluğu vardı. Nikolay her zamanki gibi tepesi kuşlu süvari miğferiyle, kendisini beğenmiş, iri gövdesine önce çekinerek yaklaşan sonra ürkerek geri çekilen halkın arasında dolaşırken bir önceki baloda rastladığı maskeli kadını görmüştü. Kadın, geçen sefer, teninin beyazlığı, vücut hatlarının güzelliği, sesinin tatlılığıyla ihtiyarın şehvetini iyice kamçıladıktan sonra bir dahaki maskeli baloda buluşmaya söz vererek kaçmıştı. Dünkü baloda aynı maskeli kadın yeniden yanına sokulunca Nikolay onu bırakmamış, seçtiği kadınlarla baş başa kalabilmek için hep hazır bulunan locaya götürmüştü. Hiç konuşmadan locanın kapısına kadar yürümüşlerdi. Nikolay dört bir yana bakarak uşaklardan birini aramış, bulamamıştı. Asık suratla locanın kapısını iterek yanındaki maskeli kadına yol verdi. Kadın:

– *Il y a quelqu'un...*[3] diyerek kapıda durdu.

Loca gerçekten boş değildi. Kadife bir kanepe üstünde, birbirine sokulmuş bir subayla, genç, sarışın, kıvırcık saçlı çok güzel bir kadın oturuyordu. Kadın başlıklı balo giysisi giymiş, maskesini çıkarmıştı. Öfkesinden burnundan soluyarak dimdik duran Nikolay'ı görünce hemen maskesini taktı. Korkudan taş kesilen subay yerinden kalkmadan gözlerini çara dikmiş bakıyordu.

Nikolay, insanlarda dehşet uyandırmaya alışkın olduğu halde, gene de her seferinde bundan zevk alırdı. Bazen böyle korkudan şaşırıp kalan kimselerle tatlılıkla konuşarak zıt

3 (Fr.) Biri var...

bir davranışla onları büsbütün şaşırtmaktan da hoşlanırdı, bu sefer de öyle yaptı. Dehşetten donakalmış subaya:

– Delikanlı, sen benden gençsin, bana yerini verebilirsin... diye takıldı.

Subay ayağa fırladı, renkten renge girerek, sırtını kamburlaştırıp maskeli kadının peşinde sessizce locadan çıktı. Nikolay yanındaki kadınla baş başa kaldı.

Maskeli kadın, İsveçli bir mürebbiyenin yirmi yaşında, güzel, bakire kızıydı. Kızcağız daha çocukluğundan beri Nikolay'ın resimlerine baka baka ona tapınırcasına âşık olmuştu. Dikkatini çekmek için her şeyi göze almıştı, sonunda da başarmıştı. Söylediğine göre bundan başka bir şey istemiyordu... Nikolay kızı kadınlarla görüştüğü her zamanki yere götürmüş, bir saatten çok onunla kalmıştı.

O gece odasına dönüp, sert yatağına yatarak, Napoléon'un şapkası kadar ünlü saydığı peleriniyle örtündükten sonra uzun süre uyuyamadı. Kâh kızcağızın korku, heyecan dolu beyaz yüzü, kâh eski sevgilisi Nelidova'nın güçlü, tombul omuzları gözünün önüne geliyor, ikisi arasında karşılaştırmalar yapıyordu. Evli bir adam için böyle bir maceranın uygunsuzluğu aklının köşesinden geçmiyordu. Birisi bu yüzden onu ayıplasa şaşardı... Gerektiği gibi davrandığından emin olduğu halde içinde hiç de hoş olmayan bir duygu vardı. Bu duyguyu bastırmak için, ona öteden beri ferahlık veren şeyi, ne büyük bir adam olduğunu düşünmeye başladı.

O gece geç uyuduğu halde, sabahleyin her zamanki gibi sekizden önce kalkmıştı. Yıkandıktan sonra iri vücudunu buzla ovdurmuş, sonra sabah duasını yapmıştı. Küçük yaştan itibaren âdet edindiği gibi "Meryem Ana", "Tanrıma İnanırım", "Babamız" dualarını, kelimelerin anlamına önem vermeden okumuş, sarayın küçük kapısından sırtında kaput, başında kasketle rıhtıma çıkmıştı.

Rıhtımın ortasında kendisi gibi iri yarı, şapkalı ve üniför-

malı bir hukuk öğrencisine rastlamıştı. Özgür fikirli olduğundan sevmediği okulun formasını görünce kaşlarını çatmıştı. Yalnız, öğrencinin uzun boyu, kusursuz saygı duruşu, selam verirken dirseğini dümdüz tutuşu hoşnutsuzluğunu azalttı.

– Soyadın ne? diye sordu.

– Polosatov, efendimiz.

– Aferin!

Öğrenci eli kasketinde, hazırol vaziyetinde durmaya devam etti. Nikolay karşısında duruyordu.

– Asker olmak ister misin?

– Hayır, efendimiz.

– Budala!

Nikolay geriye dönerek yoluna devam etti. Hem yürüyor hem ilk aklına gelen sözleri yüksek sesle sıralıyordu: "Kopervein... Kopervein..." diye, bir akşam önceki kızın adını birkaç defa tekrarladı. "Kötü... Kötü..." diye mırıldanıyor, ne söylediğini düşünmüyor, içindeki duyguları bastırmaya çalışıyordu. İçinde yine bir hoşnutsuzluk duyarak Kendi kendine "Ya ben olmasam Rusya'nın hali nice olurdu!" dedi. "Hem yalnız Rusya değil, bütün Avrupa ne yapardı bensiz!" Kayınbiraderi olan Prusya kralının zayıflığını ve aptallığını dar kafalılığını hatırlayarak kafasını salladı.

Nikolay saray kapısına dönerken, Elena Pavlovna'nın kupa arabasının kırmızı giysili uşağıyla birlikte Saltıkov Kapısı'na yaklaştığını gördü. Çar Nikolay Pavloviç'e göre Elena Pavlovna yalnız genel kültürle şiir konularından söz açmakla yetinmeyen, yönetim işlerinden anladığını, ülkeyi Çar Nikolay'dan daha iyi yönetebileceğini sanan kafasız insanlardan biriydi. Böyle insanları yok etmeye çalıştıkça, yerden bitmiş gibi fışkırıyorlardı. Nikolay geçenlerde ölen kardeşi Mihail Pavloviç'i hatırladı. İçini keder, huzursuzluk kapladı. Hüzünle, gene dilinin ucuna gelen sözleri mırıldanma-

ya başladı. Mırıltılarını ancak saraya girince kesti. Odasında, ayna karşısında favorilerini, şakaklarındaki saçlarla tepesindeki perukayı düzelttikten sonra doğruca çalışma odasına gitti. Raporları, gelenleri kabul edecekti.

Çar önce Çernişev'i kabul etti. Çernişev daha içeri girer girmez, Nikolay'ın yüzündeki ifadeden, daha önemlisi, gözlerinden, hiç de keyifli olmadığını, dünkü macerasını bildiği için de bunun nedenini hemen anlamıştı. Nikolay, Çernişev'e soğuk bir selam verip oturmasını söyledikten sonra cansız gözlerini onun yüzüne dikti.

Çernişev'in çara sunacağı evrak arasında önce levazım müdürlüğündeki memurların hırsızlık ettiklerine dair bir rapor vardı. Sonra Prusya sınırındaki orduların yerlerini değiştirmeleri işi geliyordu. Daha sonra yeni yılda ödül verilmesi gereken kimselerin listesine adları yazılmamış, unutulmuş olanların durumunu belirten bir yazı vardı. Sonra Vorontsov'un Hacı Murat'ın Rusların tarafına geçtiğine ilişkin yazdığı bildiri geliyordu. En sonunda da tıp fakültesindeki bir öğrencinin profesörlerden birinin hayatına kastetmeye kalkıştığına dair çok can sıkıcı bir yazı vardı.

Nikolay, hiçbir şey söylemeden, dudaklarını büzmüş, birinde altın bir yüzük olan, iri, beyaz ellerini önündeki kâğıtların üzerinde gezdirerek gözlerini Çernişev'in alnının üzerine gelen saçlarından ayırmadan hırsızlık olayı hakkındaki açıklamayı dinliyordu.

Nikolay herkesin hırsızlık ettiği kanısındaydı! Biliyordu ki levazım müdürlüğündeki memurların cezalandırılması gerekiyordu. Hepsinin askere alınmasını buyuracaktı. Yalnız, gene biliyordu ki bu ceza kovulanların yerini alacak olanların aynı şeyi yapmalarına engel olmayacaktı. Onun gözünde, hırsızlık etmek zaten memurlara özgü bir şeydi. Kendisinin görevi ise onları cezalandırmaktı. Bu işten her ne kadar bıkmış olsa da ödevini büyük bir titizlikle yerine getiriyordu.

– Anlaşılan bizim Rusya'da bir tek namuslu kişi kaldı! dedi.

Çernişev hemen o "namuslu kalmış tek kişin"nin Nikolay'ın kendisi olduğunu anladı; bu sözü onayladığını belirten bir tavırla gülümsedi.

– Öyle efendimiz! dedi.

Nikolay masasının üzerindeki kâğıdı aldı, sol tarafa koydu.

– Bunu burada bırak, kararımı sonra bildiririm, dedi.

Ondan sonra Çernişev ödüllerle ve orduların yer değiştirmesiyle ilgili bilgi vermeye başladı. Nikolay ödül verilmesi gerekenlerin listesini gözden geçirdi. Birkaç adı çizdi, sonra kesin bir tavırla sözü uzatmadan Prusya sınırına iki tümenin yollanmasını emretti.

Nikolay, Prusya kralının 1848'den sonra ülkesinde meşrutiyet ilanını bir türlü hoş göremiyordu. Bu yüzden gerek mektuplarında, gerekse karşı karşıya geldiklerinde ona dostça davrandığı halde, Prusya sınırında her ihtimale karşı askerî birlikler bulundurmayı faydalı sayıyordu. Bu kuvvetler Prusya'da bir ayaklanma olursa –Nikolay her yerde ayaklanma ihtimali olduğunu düşünürdü–. Kayınbiraderinin tahtını korumak için ileri sürecekti onları, Avusturya'yı Macarlardan korurken yaptığı gibi. Prusya sınırında askerî birlikler bulunmasını, Prusya kralına verdiği öğütlerin itibar ve anlamı açısından yararlı buluyordu.

"Gerçekten ben olmasaydım acaba Rusya ne olurdu?" diye düşündü.

– Daha başka ne var? diye sordu.

Çernişev:

– Kafkasya'dan kurye geldi, diyerek Vorontsov'un Hacı Murat'ın Rusların safına geçtiğine dair yazdıklarını anlatmaya koyuldu.

Nikolay:

– Demek öyle ha?.. dedi. Güzel bir başlangıç...

Çernişev:

– Öyle görünüyor ki, efendimizin hazırladıkları tasarı sonunda meyvelerini vermeye başladı, dedi.

Strateji yeteneklerine yönelik bu övgü Nikolay'ın çok hoşuna gitmişti, çünkü ne kadar stratejik yetenekleriyle gurur duysa da ruhunun derinliklerinde böyle bir yeteneğinin olmadığını bilirdi. Ve şimdi de uzun uzun övülmek istiyordu.

Çar:

– Sen bu konuda ne düşünüyorsun? diye sordu.

– Bence, efendimizin hazırladıkları tasarıya göre davranıp ağır ağır da olsa, ormanların arasından ağaçları kese kese yol açarak, oradaki halkın biriktirdiği yiyecekleri yok ede ede, adım adım ilerleseydik, bütün Kafkasya'yı çoktan elimize geçirmiş olurduk. Hacı Murat'ın bizim tarafımıza geçmiş olmasını da ancak şöyle anlıyorum: Herhalde o da artık oralarda tutunmanın mümkün olmadığını anlamıştır.

Nikolay:

– Doğru! dedi.

Aslında düşman bölgesine, geçilen yerlerdeki yiyecekleri ve ormanları yok ederek, ağır ağır akmak General Yermolov'la General Velyaminov'un bir planıydı. Çar Nikolay'ın eski planına taban tabana zıttı. Ona göre Şamil'in bulunduğu bölge bir hamlede ele geçirilmeli, haydut yuvası dağıtılmalıydı. Yalnız, 1845'te Darginski Seferi bu tasarı üzerine yapılmış, binlerce insanın ölümüne sebep olmuştu. O zaman Nikolay ağır ağır ilerleme, ormanları, yiyecekleri yok etme planını kendine mâl etmişti. Bu planın kendisine ait olduğunu öne sürebilmesi için 45 yılında yapılan ve bunun tam tersi olan planın kendi emriyle gerçekleştirildiğini gizlemesi gerekirdi. Ama birbiriyle çelişik olan bu iki plana da sahip çıkıyordu. Çevresindekilerin gerçeğe aykırı dalkavuklukları çarı öyle bir hale getirmişti ki, sözlerindeki, hareketlerinde-

ki çelişkilerin farkına varmıyor, gerçeğe, mantığa, hatta doğrudan doğruya sağduyuya aykırı davrandığını anlamıyordu. Tam tersine, buyrukları ne kadar saçma, haksız, birbirine zıt olsa da ağzından çıktı mı onun gözünde anlam, doğruluk, uygunluk kazanıyordu.

Çernişev, Kafkasya raporundan sonra tıp fakültesi cerrahi bölümünden olan öğrencinin suçu üzerindeki raporu okuyunca Nikolay yine kendine özgü bir karar verdi.

Olay şuydu: İki kere imtihanını veremeyen bir tıbbiyeli üçüncü seferde de başarısızlığa uğruyor, hasta denecek kadar sinirli olan öğrenci bunda bir haksızlık görüyor, masadaki çakıyı kaptığı gibi, kendinden geçmiş bir halde profesörünün üzerine atılıyor, adamı birkaç yerinden hafifçe yaralıyor. Nikolay:

– Soyadı neymiş? diye sordu.

– Bjezovski...

– Polonyalı mı?

– Evet efendimiz, Polonyalı, Katolik...

Nikolay kaşlarını çattı.

Polonyalılara çok kötülük etmişti, ama bunu bütün Polonyalıların alçak, olduğuna inandığı için yapmıştı. Nikolay hepsini bu gözle görüyor, her birinden yaptığı kötülükler ölçüsünde de nefret ediyordu.

– Dur biraz... dedi, gözlerini kapayarak başını eğdi.

Çernişev, bu sözü Nikolay'dan birkaç kere işitmişti. Onun söylediğine göre önemli bir karar verirken bir an için kendi kendine, iç alemiyle baş başa kalması gerekliydi. Alacağı karar bir esin gibi içine doğardı. En yerinde, en haklı kararlar vicdanının sesinin ona fısıldadığı kararlardı. Şimdi de tıbbiyeli olayını dinlerken içinde Polonyalılara karşı depreşen nefreti tatmin etmek için çare düşünüyordu. İçindeki ses şöyle bir karar fısıldadı ona:

"İdam cezasını hak etmiş bu adam. Yalnız, Tanrı'ya şükür, memleketimizde böyle ceza yok. İdam cezasını da ben getirecek değilim. Bin kişilik sıradan on iki kere geçirilsin...[4] Nikolay."

Çar Nikolay raporun kenarına bunu iri harflerle yazdı. İmzasını da kocaman harflerle attı.

Nikolay, on iki bin vuruşun kesin ve ıstıraplı bir ölüm olduğunu, beş bin vuruşun en güçlü adamı öldürmek için yeterli olduğunu ve bunun acımasızlık olduğunu biliyordu. Ama böyle acımasız olmak ve kendilerinde idam cezası yok diye düşünmek hoşuna gidiyordu.

Tıbbiyeli hakkındaki kararını yazdıktan sonra, kâğıdı Çernişev'e uzattı; al, oku, dedi.

Çernişev okudu, çarın bilgeliğine olan saygısını göstermek için başını öne eğdi.

Çar:

– Bütün öğrenciler meydana gönderilsin, cezanın yerine getirildiğini görsünler.

Kendi kendine de:

– Faydalı olur. Bu devrimci ruhu kökünden söküp atacağım diye içinden geçirdi.

Çernişev:

– Başüstüne... dedi, kısa bir sessizlikten sonra alnındaki saçları düzeltti, Kafkas raporuna döndü.

– Öyleyse, Mihail Semyonoviç'e nasıl bir cevap vermemi emredersiniz?..

Nikolay:

– Benim planıma sıkı sıkıya bağlı kalsınlar. Meskenleri yıkma, Çeçenlerin oturduğu bölgedeki bütün yiyecekleri yok etme, aynı zamanda Çeçenleri baskınla tedirgin etme... dedi.

4 Çarlık ordusunca uygulanan ve cezalının kırbaçlı adamlardan oluşan iki sıra arasından geçirilerek dövüldüğü ceza yöntemi kastediliyor – ç.n.

Çernişev:

– Hacı Murat için bir buyruğunuz var mı? diye sordu.

– Vorontsov onu Kafkasya'da kullanmak istediğini yazıyor ya!..

Çernişev, gözlerini Nikolay'ın gözlerinden kaçırarak:

– Bu biraz tehlikeli olmaz mı? diye sordu. Korkarım ki Mihail Semyonoviç bu konuda karşısındakine biraz fazla inanıyor.

Nikolay, Çernişev'in maksadının Vorontsov'un vermiş olduğu buyruğu kötü bir ışık altında göstermek olduğunu fark ederek, sert bir tavırla:

– Peki... sen onun yerinde olsaydın ne düşünürdün? diye sordu.

– Ben onu Rusya'nın içerilerine göndermenin daha az tehlikeli olacağını düşünürdüm...

Nikolay alaylı bir tavırla:

– Sen öyle düşünürdün ya, dedi, ama ben Vorontsov'la aynı düşüncedeyim. Ona da böylece yazarsın...

Çernişev:

– Emredersiniz... dedi.

Ayağa kalktı, çarı selamlayarak ayrıldı.

Çernişev'in raporunu verdiği süre boyunca sadece Nikolay'ın ordunun yer değişimi konusundaki sorularına karşılık vermek için bir iki söz söylemiş olan Dolgoruki de selam vererek çarın yanından çıktı.

Çernişev'den sonra, gelen Batı Bölgesi Genel Valisi Bibikov huzura alındı. Ortodoksluğu kabul etmek istemeyen köylülere karşı Bibikov'un uyguladığı kararları beğenen çar bütün başkaldıranların askerî mahkemeye verilmesini buyurdu. Bunun anlamı sıra dayağından geçirmekti. Ayrıca, çeşitli bölgelerden birkaç bin köylünün hükümdarların topraklarına bağlanmasını haber veren bir gazetenin başyazarının da askere gönderilmesi için buyruk verdi.

– Gerekli gördüğüm için böyle yaptım, dedi. Bu konuda kimse laf etmesin...

Bibikov, Katolikler hakkında verilen buyruktaki insafsızlığı, devlet topraklarında yaşayan köylüleri çarların toprağına bağlayarak, onları köleliğe geçirmekteki haksızlığı gayet iyi anlıyordu. Fakat karşı koyamazdı. Nikolay'ın buyruğunu kabul etmemek kırk yıllık çalışma sonunda edindiği parlak mevkiyi yitirmek demekti. Çarın o zalim, çılgın, adaletsiz buyruğuna karşı kırçıllaşan kara saçlı başını uysallıkla eğdi.

Nikolay, Bibikov'u yolladıktan sonra ödevini iyi yapmış bir adam kıvancıyla gerindi, saate bakarak kabul töreni için giyinmeye gitti. Apoletli bir redingot giydi, göğsü nişanlarla, kurdelelerle süslü olarak kabul salonuna yollandı. Orada yüzden fazla üniformalı erkek, omuzları açık, süslü elbiseli kadınlar, belirli yerlerde sıralanmış, heyecan içinde onu bekliyorlardı.

Nikolay donuk, cansız bir bakışla, göğsünü kabartarak, bekleyenlere doğru ilerledi. Göbeği kemeriyle aşırı sıkılmaktan alttan ve üstten ikiye bölünmüştü. Bütün bu heyecanla yaltaklanan bakışları üzerinde hissettikçe daha heybetli bir tavır takındı. Tanıdığı yüzlerle karşılaştıkça duruyor, kâh Rusça kâh Fransızca, birkaç kelime söylüyor, karşısındakini soğuk, cansız bakışıyla süzerek verilen karşılıkları dinliyordu.

Kutlamaları kabul ettikten sonra kiliseye gitti.

Orada Tanrı da elçileri aracılığıyla tıpkı öteki insanlar gibi, Nikolay'ı selamladı, ona övgüler yağdırdı. O bunlardan bıktığı halde, hepsini olması gerektiği gibi kabul ediyordu. Her şey böyle olmalıydı işte; dünyanın bereketi, mutluluğu, ona bağlıydı. Bütün bunlardan yorulduğu halde, gene de dünyadan yardımını esirgemiyordu. Ayinin sonunda, saçlarını iyice taramış, heybetli diyakoz, "Nice Yıllara" ilahisini okumaya başladı. Güzel seslerden oluşan bir koro, duayı

defalarca tekrarladı. Nikolay bir ara çevresine baktı. Pencerenin yanında duran geniş omuzlu Nelidova'yı gördü. Dünkü kızla yaptığı karşılaştırma sonucunda Nelidova'yı seçti. Çar, kiliseden çıktıktan sonra imparatoriçenin yanına gitti, çocuklarıyla, eşiyle birkaç dakika oyalandı. Sonra Ermitaj'dan geçerek saray nazırı Volkonskiy'e uğradı. Havadan sudan konuşurlarken, bir ara dün tanıştığı kızın annesine kendi ödeneğinden aylık bağlanmasını buyurdu. Oradan da çıktıktan sonra arabasına binip her günkü gezintisine çıktı.

O gün yemek, Pompei salonunda yenecekti. Çarın küçük oğulları Nikolay ile Mihail dışında Baron Liven, Kont Rjevusski, Dolgoruki, Prusya elçisi, bir de Prusya kralının yaveri yemeğe davetliydi.

Prusya elçisiyle Baron Liven imparatorla imparatoriçeyi beklerken Polonya'dan gelen kaygı verici haberler üzerine ilginç bir konuşma başlamıştı.

– *La Pologne et le Caucase sont les deux cautères de la Russie; il nous faut cent mille hommes à peu près dans chacun de ces pays.*[5]

Elçi yapmacık bir şaşkınlıkla sordu:

– *Vous dites, la Pologne?*

– *Oh, oui, c'était un coup de maître de Metternich de nous en avoir laissé l'embarras.*[6]

Bu sırada salona, başı sürekli hafif hafif titreyen, dudaklarında donuk bir gülümsemeyle çariçe girdi. Arkasından da Nikolay girdi.

Nikolay sofrada, davetlilere Hacı Murat'ın Rusların tarafına geçtiğini anlattı. Verdiği buyruklar üzerine ormanların kesildiğini, dağlıların da sıkıştırılacağını söyledi. Kaf-

5 (Fr.) Polonya ile Kafkasya, Rusya'nın yaralarıdır. Her iki ülkede de en az yüz bin adamımız olmalı.

6 (Fr.) Polonya mı dediniz?
(Fr.) A, evet. Bu, Metternich'in bizi sıkıntıya sokmak için, yaptığı usta bir hareketti.

kasya'daki savaşın böylece hemen sona ereceğini ileri sürüyordu.

Daha o sabah aralarında Nikolay'ın kendisini bir strateji uzmanı olarak görme zayıflığından söz etmiş olan elçiyle Prusyalı yaver, gizlice bakıştılar. Bunun üzerine elçi hemen Nikolay'ın stratejiden ne kadar iyi anladığını gösteren bu planı övmeye başladı.

Yemekten sonra Nikolay baleye gitti. Kısacık bale elbiselerinin içinde önünden geçit yapan yüzlerce yarı çıplak genç kadın arasından birini beğendi. Başlarını çağırarak teşekkür etti. Kadına pırlantalı bir yüzük hediye etmesini buyurdu.

Ertesi gün, kendisine gene raporla gelen Çernişev'e Vorontsov'a ulaştırılmak üzere verdiği buyruğu tekrarladı: Hacı Murat'ın Rusların tarafına geçmesinden sonra, Rus birlikleri Çeçenlerin oturdukları bölgelerdeki dağlıları rahat bırakmayacak, sınır karakollarının sayısını artıracak, düşmanı her yandan iyice kıstıracaklardı...

Çernişev, Vorontsov'a bütün bunları bildiren bir mektup yazdı. Başka bir kurye de gene atları çatlatırcasına bir hızla sürerek, arabacıları döve döve, mektubu Tiflis'e götürdü.

XVI

Nikolay Pavloviç'in Vorontsov'a vermiş olduğu bu buyruğa uygun olarak, 1852 Ocak ayında, Çeçenlere baskın yapıldı. Baskını yapmakla görevlendirilmiş olan birlik dört piyade taburu, iki yüz Kazak, sekiz de toptan ibaretti. Kafile yoldan ilerliyordu. İki yanından ise, art arda zincirleme olarak, ayaklarına uzun çizmeler, sırtlarına içi hayvan postuyla kaplı gocuklar, başlarına kocaman kalpaklar giymiş nişancılar, omuzlarında tüfek, bellerinde fişeklerle yürüyorlar, hendeklerden ine çıka ilerliyorlardı. Birlik, düşman topraklarından geçerken her zaman olduğu gibi, elden geldiği kadar ses çıkarmadan derin bir sessizlik içinde ilerliyordu. Yalnız, arada bir hendeklerde bir tüfeğin sallanarak şıkırdadığı, topçu birliğine ait bir atın –gürültü edilmemesi için verilen buyruğu anlamayarak– kişnediği, bir komutanın, iki yandan zincirleme olarak ilerleyen askerlerin fazla açılmalarına, kafileden uzaklaşmalarına ya da kafileye aşırı derecede yaklaşmalarına öfkelenerek boğuk, kısık bir sesle bağırdığı duyuluyordu. Derin sessizlik gerçekten, ancak bir kez, o da zincirleme yürüyen askerlerle kafilenin arasındaki dikenli funda-

lıklardan, karnı bembeyaz, sırtı gümüş renginde bir keçiyle, tıpkı ona benzeyen, pek büyük olmayan boynuzları geriye doğru kıvrılmış bir teke fırladığı zaman bozuldu: Bu güzel, ürkek hayvanlar, ön ayaklarını kıvırarak uzun atlayışlarla o kadar yakına gelmişlerdi ki, erlerden birkaçı gülüşe bağırışa arkalarından koşmaya, onları süngüleriyle vurmaya kalkıştılar. Hayvanlar geriye döndüler, arka arkaya yürüyenlerin, nişancıların arasından öbür tarafa atladılar, onları kovalayan birkaç süvariyle birliğin köpeklerinden kurtulup, kuşlar gibi dağlara doğru uzaklaştılar.

Henüz kıştı, ama güneş yükselmeye başlıyordu. Sabahleyin erkenden yola çıkmış olan birlik on versta kadar yol almıştı. Vakit öğleye yaklaştığı sırada, güneşin ışınları öylesine parlaktı ki çelik süngülerin, dökme demirden yapılmış topların üzerinde mini mini güneşleri andıran yuvarlaklara bakmak bile insanın gözlerini ağrıtıyordu.

Birliğin biraz önce geçtiği, suları hızla akan berrak dere arkada kalmıştı. İleride pek derin olmayan yemyeşil vadiler, henüz işlenmemiş tarlalar vardı. Daha da ileride ormanlarla kaplı kapkara, esrarengiz dağlar görünüyor, o kara dağların arkasından da göklere doğru yükselen yalçın kayalıklarla ufuk çizgisinin üzerinde, ölümsüz güzellikleri daima değişen, aynı zamanda da her ışık altında elmas gibi başka başka renklerde görünen karlı tepeler uzanıyordu.

Beşinci bölüğün önünde, sırtında siyah redingot, başında kalpak, kılıcını omzuna asmış, yakışıklı subay Butler ilerliyordu. Daha geçenlerde hassa alayından gelmiş, birliğe yeni katılmıştı. İçinde coşkun bir yaşama sevinciyle birlikte ölüm tehlikesi içinde bulunmanın, bir tek amaca yönelmiş bir bütünün parçası olduğunu kavramanın zevkini tadıyor, bir iş başarmak için, için için kaynayan bir istek duyuyordu. Butler harekâta ikinci defa katılıyordu. Her an üzerlerine düşmanın ateş edeceğini düşünerek seviniyor, böyle bir şey

olursa da, birliğin üstünden uçarak geçecek olan merminin altında başını eğmek ya da kurşunların çıkardığı ıslık sesine önem vermek şöyle dursun, daha önce gene bir akın sırasında yaptığı gibi, başını dimdik tutacağını, gözlerinde bir gülümsemeyle arkadaşlarına, askerlere şöyle bir bakıp hiçbir şey olmamış gibi kayıtsız bir tavır takınacağını, olup bitenlerle hiç ilgisi olmayan birtakım konulardan söz edecekti.

Birlik düz yoldan ayrılıp pek az kullanılan bir yola saptı. Yol mısır tarlalarının arasından geçiyordu. Ormana yaklaştıkları sırada nereden geldiği belli olmayan bir gülle, uğursuz bir ıslık çalarak uçtu. Yolun yanında mısır tarlasının içindeki ağırlık kolunun ortasında yere saplanarak toprağı oydu.

Butler, yanındaki arkadaşına neşeyle gülümseyerek:

– Başlıyor... dedi.

Gerçekten de o gülleden sonra, ormanın içinden, ellerinde sancaklar, kalabalık atlı bir Çeçen kafilesi göründü. Kafilenin ortasında büyük, yeşil bir sancak görünüyordu. Birliğin gözleri keskin çavuşu, miyop Butler'e o yeşil sancağın bulunduğu yerde besbelli Şamil'in bulunduğunu söyledi. Kafile yokuş aşağı inmek üzereydi. Sağdaki en yakın yarın tepesinde bir an için görünmüş, sonra da aşağı inmeye başlamıştı. Sırtına vücudunu sıcak tutan siyah bir palto, başına da tepesi geniş beyaz bir kalpak giymiş olan kısa boylu bir general, atını eşkin sürerek Butler'in bölüğüne yaklaştı, sağa doğru gidip aşağıya inen atlıların karşısına çıkmasını buyurdu. Butler bölüğünü hemen söylenilen yöne doğru sürdü. Yardan aşağı iner inmez arkasında arka arkaya iki topun patladığını işitti. Arkasına baktı, patlayan topların üzerinden mavimtırak bir dumanın iki bulut halinde yükseldiğini, sonra da yar boyunca ortalığa yayıldığını gördü. Attılar top atışını beklemiyorlardı, geri döndüler. Butler'in bölüğü de dağlılara ateş etmeye başladı. Bütün vadi dumanla do-

luverdi. Yalnız yarın karşı yakasında dağlıların nasıl aceleyle geriye çekildikleri, kendilerini izleyen Kazaklara nasıl ateş ettikleri görülüyordu. Bölük, dağlıları kovalayarak ilerlemeye devam ediyordu. İkinci tepenin yamacında bir avul göründü. Butler Kazakların arkasından, kendi bölüğüyle dörtnala köyün içine daldı. Avulda hiç kimse yoktu. Askerlere buğdayları, saman yığınlarını, hatta köydeki bütün evleri yakmaları için emir verildi. Bütün avula genzi yakan bir duman yayılmıştı. Dumanın içinde askerler oraya buraya dalıyor, evlerde ne bulurlarsa çeke çeke dışarı çıkarıyor, dağlıların beraberlerinde götüremedikleri tavukları elleriyle yakalıyor ya da tüfekle vuruyorlardı. Subaylar dumansız yerlerin berisinde oturmuş, yiyor, içiyorlardı. Çavuş birkaç petek bal getirmişti. Çeçenlerin sesleri bile duyulmaz olmuştu. Vakit öğleyi biraz geçtikten sonra tekrar yola koyulma emri verildi. Birlik köyün arkasında, kafile halinde dizilmişti. Butler artçılara katılmak zorunda kalmıştı. Yola koyuldukları anda, nereden geldikleri belli olmayan Çeçenler meydana çıkıp birliğin arkasından ateş etmeye başladılar.

Ancak birlik açıklık bir yere çıkınca, dağlılar izlemekten vazgeçtiler. Butler'in emrindeki askerlerden kimse yaralanmadığı için çok neşeli, keyifli bir ruh hali içinde geri dönüyordu. Birlik, sabahleyin geçtiği dereyi atlarla tekrar geçtikten sonra, mısır tarlalarıyla otlakların arasında dağılınca, taburlardaki güzel şarkı söyleyen askerler öne geçtiler, her yandan şarkılar duyulmaya başladı. Rüzgâr yoktu, hava hem serin, hem temiz, hem de o kadar bulutsuzdu ki, aşağı yukarı yüz versta kadar ilerideki karlı tepeler yakındaymış gibi görünüyor, şarkı söyleyenler sustukları zaman da tekdüze ayak sesleriyle silahların şıkırtısı duyuluyordu. Bu sesler şarkıların başlayıp sona erdiği hafif bir fon müziği gibiydi. Butler'in beşinci bölüğünde erlerin söyledikleri şarkıyı bir harp okulu öğrencisi bölüğün şerefine uydurmuştu. Bir oyun ha-

vası gibi söylenir, ara nağme olarak da hep "Nişancılar öyle mi ya!.. Nişancılar öyle mi?.." diye tekrarlanırdı.

Butler, ata binmiş olarak kendisinden hemen sonra gelen amirle, Binbaşı Petrov'la birlikte ilerliyordu. Zaten Albay Petrov'la aynı yerde oturuyordu. Hassa alayından ayrılıp Kafkasya'ya geldiği için çok memnundu. Hassa alayından ayrılmasının asıl nedeni Petersburg'da kumarda varını yoğunu yitirmiş olmasıydı. Orada kalacak olursa tekrar kumar oynamaktan kendini alamayacağından korkuyordu, ama artık oynayacak parası bile kalmamıştı. Şimdi bütün bunlar geride kalmış, bambaşka, yepyeni bir hayat başlamıştı. Hem de genç bir adama öylesine yakışan, öyle güzel bir hayat ki... Butler artık her şeyini kumarda yitirmiş olduğunu da, ödemediği borçları da bütün bütün unutmuştu. Kafkasya da savaş da, erler de, subaylar da cana yakın, içkiye düşkün, korkusuz Binbaşı Petrov da... bunların hepsi Butler'e öyle hoş, öyle güzel duygular veriyordu ki! Zaman zaman Petersburg'da sigara dumanıyla dolu odalarda, içinde krupiyeye karşı bir nefret, başında da şiddetli bir ağrı duyarak bir aşağı bir yukarı dolaşıp, oyunda birtakım hilelere başvuracak yerde, burada, bu eşsiz ülkede, aslan gibi Kafkasyalıların arasında olduğuna bir türlü inanamıyordu.

Erler "Nişancılar öyle mi ya!.. Nişancılar öyle mi?" diye şarkı söylüyorlardı. Butler'in atı bu havaya uyarak, neşeli adımlar atıyordu. Bölüğün, tüyleri aşağı doğru sarkmış kurşuni köpeği Trezorka, bir komutan tavrıyla, en öne geçmiş, kuyruğunu havaya dikmiş, gayet ciddi bir yüzle koşuyordu. Butler içinde yaşama sevinci, huzur, neşe duyuyordu. Savaş ona yalnızca kendini tehlikeye atmaktan, her an ölme ihtimalini göze almaktan, böylece de hem ödüle hak kazanmak, hem de buradaki dostları arasında olsun, Rus arkadaşları arasında olsun, saygınlığını yükseltmekten ibaret bir şey olarak görünüyordu. Gariptir ama, savaşın öbür yönü-

nü; ölümü, erlerin, subayların, dağlıların yaralanmaları gibi olayları aklına bile getirmiyordu. Hatta savaş hakkındaki o romantik düşünceleri bozulmasın diye, gayriihtiyari, hiçbir zaman ölenlere ya da yaralılara bakmıyordu. Şimdi de öyle davranıyordu. Birlikte üç ölü, on iki de yaralı vardı. Butler sırtüstü yatan bir ölünün yanından geçiyordu, göz ucuyla baktığı halde, balmumu rengindeki elin garip duruşunu, ölünün başındaki koyu kırmızı lekeyi fark etmişti. Gene de, durup ona iyice bakmadı. Dağlılar da ona yalnız at üstünde çeşitli oyunlar yapan, onlara karşı savunmayı gerektiren birtakım yiğitler olarak görünüyorlardı.

Binbaşı, erlerin söyledikleri iki şarkı arasında:

– İşte böyle, azizim... dedi. Sizin Petersburg'un kuşaltılması olduğu gibi, sola bak hizaya gel... Sağa bak hizaya gel... Bizde öyle şeyler yok! Bak epey çaba harcadık... Şimdi işte evimize dönüyoruz. Oraya gidince Maşurka bize börek ya da lahana çorbası ikram eder. Hayat diye buna derler işte. Öyle değil mi?

Peşinden de:

– Haydi bakalım, "Gün Doğdu" şarkısını söyleyin çocuklar! diye en çok sevdiği şarkıyı söylemelerini emretti.

Binbaşı, sağlık memurunun kızıyla karı koca hayatı yaşıyordu. Bu yüzden sağlık memurunun kızı önce Maşka iken, sonradan Marya Dmitriyevna olmuştu. Marya Dmitriyevna, sarışın, çiller içinde, güzel, çocuksuz, otuz yaşlarında bir kadındı. Geçmişi ne olursa olsun, şimdi albayın sadık eşi olarak davranıyor, ona çocuk gibi bakıyordu. Bu da Binbaşının ihtiyaç duyduğu bir şeydi, çünkü sık sık kendini kaybedecek kadar içtiği oluyordu.

Kaleye döndükleri zaman her şey Binbaşının önceden tahmin ettiği gibi oldu. Marya Dmitriyevna Binbaşı Butler'e, ayrıca birlikten yemeğe davet edilmiş olan iki subaya, pişirdiği tadı tuzu yerinde güzel yemekleri ikram etti. Karınlarını iyi-

ce doyurdu. Binbaşı o kadar çok yedi, o kadar çok içti ki, sonunda artık konuşacak hali kalmadı, hemen gidip yattı. Butler hem yorgun hem de memnundu. O da *çihir*'i[1] biraz fazla kaçırmıştı. Bu yüzden hemen odasına gitti, soyunur soyunmaz kendini yatağa attı, elini güzel, kıvırcık saçlı başının altına sokar sokmaz, derin, deliksiz bir uykuya daldı.

1 Kafkas şarabı.

XVII

Birliğin yerle bir ettiği avul, Hacı Murat'ın Rusların tarafına geçmeden önce son geceyi geçirdiği avuldu.

Hacı Murat'ın misafir edildiği evin sahibi Sado, daha Ruslar avula yaklaşırken ailesiyle birlikte dağlara kaçmıştı. Avula dönünce, evinin damının çöktüğünü, sundurmanın direklerinin yandığını, evin pislik içinde olduğunu gördü. Hacı Murat'a hayran hayran bakmış olan o gözleri pırıl pırıl oğlunu caminin avlusuna ölü getirdiler. Üzerine bir örtü örtülmüştü. Çocuğu sırtından süngülemişlerdi. Hacı Murat'ı ağırlayan o asil tavırlı kadın, göğsü bağrı açık, gömleğinden buruşmuş memeleri sarkmış, saçı başı karmakarışık, oğlunun ölüsü başında yüzünü tırnaklayıp kanatıyor dövünüyor, uluyormuş gibi tüyler ürperten bir sesle inliyordu. Sado eline kazma kürek alarak akrabalarıyla birlikte oğlunun mezarını kazmaya gitmişti. İhtiyar dede evin yıkık duvarına sırtını vermiş, kıpırdamadan oturuyordu. Donuk gözlerini yere doğru eğmişti, elindeki tahtayı yontup duruyordu. İhtiyar, arı kovanlarının bulunduğu yerden yeni dönmüştü. Yere iki koca yığın kuru ot yığmış, sonra onları ateşe ver-

mişlerdi. İhtiyarın eliyle diktiği vişne ağaçları, kayısı ağaçları yanmıştı. En kötüsü, arı kovanları da çevreye yayılan ateşte yanmıştı. Arılarıyla birlikte alevlerin içinde yok olmuşlardı. Evlerden iki ölü daha çıkarılmış, köy meydanına getirilmişti. Evlerden ve köy meydanından kadın çığlıkları duyuluyordu. Çocuklar annelerinin ağlamalarına katılıyorlardı. Her yanda yemsiz kalmış hayvanlar böğürüp duruyorlardı. Çocukların biraz daha büyük olanları da oyun oynamıyor, ürkek ürkek, büyüklerin haline bakıyordu.

Avulun çeşmesi, besbelli su almasınlar diye, pislikle doldurulmuştu. Cami de aynı durumdaydı. Molla ile öğrencileri çevreyi temizlemeye çalışıyorlardı.

Köy meydanında toplanan ihtiyarlar çömelmiş aralarında konuşuyorlardı. Ruslara karşı duydukları kini, nefreti açığa vurmayı bile gerekli bulmuyorlardı. Çünkü yedisinden yetmişine kadar tüm Çeçenlerin duydukları his, kinin de üstünde bir duyguydu. Kin neydi ki? Rus köpekleri onların gözünde insan bile değildi. Onların yaptıkları zulümler karşısında öyle bir tiksinti, öyle bir nefret duyuyorlardı ki, şaşkına dönmüşlerdi. Rusları yok etme isteği onlar için fareyi, zehirli bir örümceği ve kurdu yok etme isteği gibi doğal ve içgüdüsel bir duyguydu.

Şimdi karşılarında iki yol vardı: Ya bu avulda kalarak, çok eskiden binbir güçlükle yarattıklarını yeniden yerine koymak, boş yere yok edilenleri, kalanları yeniden onarıp yerleştirmek, sonra da her an aynı belanın gelip çatmasını beklemek; ya da dinî duygularla içlerinden gelen o iğrenmeyi ellerinden geldiği kadar bastırmaya çalışarak, Ruslara boyun eğmek...

İhtiyarlar dua ettikten sonra, Şamil'e elçiler göndererek yardım istemeye karar verdiler. Bunu yaptıktan sonra da yakılan ocaklarını onarmaya koyuldular.

XVIII

Baskının ertesi günü Butler, evin arka kapısından sokağa çıkmıştı. Sabahın pek erken bir saati değildi. Butler, her zamanki gibi, Petrov'la birlikte sabah çayını içmeden önce gezinip biraz hava almak niyetindeydi. Güneş dağların arkasından yükselmişti bile. Bu yüzden sokağın sağ yanında güneş ışınlarıyla aydınlanan beyaz badanalı evlerine bakmak insanın gözlerini kamaştırıyor, ağrıtıyordu. Buna karşılık solda gittikçe uzaklaşıp, gittikçe yükselen duygusunu veren ormanlarla kaplı kara dağlara, her zaman olduğu gibi, bulutlu, karlı tepelerin donuk zincirine bakmak insana hem neşe hem de derin bir sükûnet veriyordu.

Butler bu tepelere bakıyor, ciğerlerini havayla doldurarak derin derin soluk alıyor, yaşadığına, hem de öyle güzel bir yerde yaşadığına seviniyordu. Bir gün önceki harekâtta çok yerinde davrandığına, özellikle işler kızıştığında, geri çekilme konusunda doğru kararlar verdiğine seviniyordu. Baskından geri döndüklerinde, Maşa'nın, daha doğrusu Petrov'un sevgilisi Marya Dmitriyevna'nın onları nasıl ağırladığını, herkese özellikle de kendisine ne kadar içten,

ne kadar sevimli davrandığını hatırladıkça içinde hoş duygular uyanıyordu. Marya Dmitriyevna o kalın saç örgüsü, geniş omuzları, dik göğüsleri, şefkatli bir ifade taşıyan çilli yüzünü aydınlatan gülümseyişiyle elinde olmayarak Butler'i güçlü, genç, bekâr bir adam olarak kendine çekiyordu. Genç adam, onun da kendisine karşı istekli olduğunu düşünüyordu. Fakat Butler duyduğu bu hisleri, dürüst ve iyi bir insan olan arkadaşına karşı bir ihanet sayıyor, bu yüzden Marya Dmitriyevna'nın yanında her zaman dostluğun sınırını aşmayan, sade bir tavır takınıyor, ona büyük bir saygı gösteriyordu. Böyle davrandığı için de kendinden son derece memnundu. O sırada işte bunları düşünüyordu.

Karşıda tozlu yolun üzerinde birbiri arkasından birçok nal sesinin duyulması onu bu düşüncelerinden ayırdı, birkaç atlı geliyordu... Butler başını kaldırdı, sokağın öbür ucunda bir atlı kafilesi gördü. Yirmi kadar Kazak'ın en önünde iki kişi geliyordu. Bunlardan biri beyaz bir Çerkez elbisesi giymiş, başına yüksek bir kalpak geçirmiş, kalpağının üzerine de sarık sarmıştı. Öbürü ise esmer, mavi Çerkez elbisesi giymiş burnu kemerli bir Rus subayıydı. Üniformasında da, silahlarında da bol bol gümüş süsler vardı. Sarık sarmış olanın altındaki at kızıl yeleli, çok zarif, küçük başlı, güzel gözlü, çok gösterişli bir hayvandı. Subayın altında ise büyük, koşumları şık bir Karabağ atı vardı. Ata çok meraklı olan Butler gözüne ilk çarpan hayvanın ne kadar güçlü olduğunu daha ilk bakışta anlamıştı. Gelenlerin kim olduğunu anlamak için olduğu yerde durakladı. Subay Butler'e İvan Matveyeviç'in evini göstererek:

– Komutanın evi burası mı? diye sordu.

Konuşurken, hem dil kurallarına uymayan cümleler kurması hem de şivesi, Rus olmadığını belli ediyordu.

Butler:

– Evet, dedi.

Sonra subaya biraz daha yaklaşarak, gözleriyle sarıklı adamı gösterdi:

– Peki, bu kim? diye sordu.

Subay:

– Hacı Murat, dedi. Buraya geliyor, ordu komutanının evinde kalacak.

Butler Hacı Murat'ın kim olduğunu da, onun Rusların tarafına geçtiğini de biliyordu, ama günün birinde bu küçük ileri karakola geleceğini aklından bile geçirmemişti.

Hacı Murat ona dostane bir ifadeyle bakıyordu. Butler, Tatarlardan öğrendiği şekilde onu selamlayarak:

– Hoş geldin! dedi.

Hacı Murat başını sallayarak:

– Sağol... diye karşılık verdi.

Sonra atını Butler'e doğru sürerek ona elini uzattı. Sapını iki parmağına geçirdiği kırbacı aşağı doğru sarkıyordu.

– Komutan mı?.. diye sordu.

Butler, subaya doğru dönerek:

– Hayır, dedi. Komutan burada, gidip çağırayım.

Sonra evin önündeki basamaklardan yukarı çıkıp kapıyı itti.

Marya Dmitriyevna'nın "şeref kapısı" dediği ön kapı kilitliydi. Butler kapıya bir-iki kez vurdu. Kimse karşılık vermeyince, evi dolanarak arkaya geçti. Kendi emir erine seslendi. Yine karşılık veren olmadı. Sonunda Butler iki emir erini de bulamadan mutfağa girdi. Marya Dmitriyevna, başına bir başörtü bağlamış, yanakları al al, kollarını sıvamış, beyaz tombul elleriyle, aynı derecede beyaz hamuru çörek yapmak üzere keserek küçük küçük parçalara ayırıyordu.

Butler:

– Emir erleri nereye gittiler? diye sordu.

Marya Dmitriyevna:

– İçki içmeye gitmişlerdi! dedi. Bir şey mi lazımdı?

– Kapıyı açmak lazım, evin önünde bir sürü dağlı toplanmış. Hacı Murat gelmiş.

Marya Dmitriyevna gülümseyerek:

– Siz de hep birşeyler uydurursunuz! dedi.

– Şaka etmiyorum! Sahi söylüyorum. Kapının önünde bekliyorlar!

Marya Dmitriyevna:

– Ne diyorsunuz! Sahi mi? dedi.

– Size niçin yalan söyleyeyim? İsterseniz gidip bakın. Göreceksiniz... Hacı Murat kapının önünde duruyor.

Marya Dmitriyevna sıvadığı kollarını indirip kalın saç örgüsünün içindeki firketeleri el yordamıyla aradı.

– Hay Allah! Ne ilginç bir olay! dedi. Gidip, İvan Matveyeviç'i uyandırayım bari.

Butler:

– Hayır, ben gidip uyandırırım, Bondarenko git kapıyı aç, dedi.

Marya Dmitriyevna:

– Peki, öyleyse... dedi ve sonra yeniden işine koyuldu.

İvan Matveyeviç, Hacı Murat'ın evine gelmiş olduğunu öğrenince hiç şaşmadı, çünkü onun Grozni'ye gelmiş olduğunu daha önce işitmişti. Yatağından kalktı, bir sigara sardı, yaktı. Sonra hem öksürerek hem de "bu Allah'ın belası herifi" kendisine göndermiş olan üst makamlara küfür ede ede giyinmeye başladı. Giyindikten sonra, emir erinden ilacını istedi. Emir eri "ilacın" votka anlamına geldiğini bildiği için hemen gidip votka getirdi.

İvan Matveyeviç votkayı içip, arkasından biraz çavdar ekmeği yedikten sonra:

– İnsan içkiyi karıştırınca berbat oluyor! Bak dün çihir içtim ya, şimdi başım ağrıyor işte... Neyse ben hazırım! diye söylendi.

Sonra Butler'in Hacı Murat'la yanındaki subayı götürdüğü misafir odasına gittiler.

Hacı Murat'ı oraya kadar getirmiş olan subay, İvan Matveyeviç'e sol kanat komutanının vermiş olduğu buyruğu bildirdi: Hacı Murat kalede misafir edilecek; kılavuzlar aracılığıyla dağlılarla ilişki kurmasına izin verilecek; fakat yanında Kazaklar olmadan kaleden çıkmasına izin verilmeyecek.

İvan Matveyeviç elindeki kâğıdı okuduktan sonra Hacı Murat'a uzun uzun baktı, sonra kâğıdı bir daha okumaya başladı. Birkaç kez böyle bir kâğıda, bir Hacı Murat'a baktıktan sonra, en sonunda gözleri Hacı Murat'a takılı kaldı:

– *Yakşi bek*... *Yakşi*...[1] Tamam kalsın, dedi.

Sonra subaya döndü:

– Ona söyle, kendisini buradan dışarı salmamak için emir verilmiş. Emir kutsaldır. Yalnız... Onu nereye yerleştirsek acaba? Ne dersin, ha, Butler?.. Kâtiplerin odasına yerleştirelim mi?..

Butler karşılık vereceği sırada, mutfaktan gelen Marya Dmitriyevna, kapıda durduğu yerden İvan Matveyeviç'e:

– Olur mu hiç!.. dedi. Varsın buraya yerleşsin. Konuk odasıyla kileri boşaltırız, olur biter. Hiç olmazsa göz önünde olur.

Bunu söylerken bir an için Hacı Murat'la göz göze gelmişti. Hemen başını öbür yana çevirdi.

Butler:

– Bence Marya Dmitriyevna haklı, dedi.

İvan Matveyeviç kaşlarını çatarak:

– Haydi, haydi... çekil buradan! Kadınların burada ne işi var! diye söylendi.

Bütün bu konuşmalar olurken Hacı Murat eli hançerinin kabzasında, dudaklarında onları hor gördüğünü belli eden hafif, alaylı bir gülümsemeyle oturuyordu. Nerede olursa ol-

1 Güzel bey... Güzel...

sun oturabileceğini söyledi. İhtiyaç duyduğu tek şey, dağlılarla ilişki kurmaktı; bunun için serdarın iznini de almıştı. Bu yüzden dağlıların kendisine gelmelerine engel olunmamasını istiyordu. İvan Matveyeviç onun isteğini yerine getireceğini söyledi. Sonra Butler'den içkiyle meze getirilene ve odalar hazırlanıncaya kadar misafirle ilgilenmesini rica etti. Kendisi de kâtiplerin odasına geçip, orada gereken yazıları yazarak bazı emirler verecekti.

Hacı Murat yeni "ahbaplarına" karşı ne gibi hisler duyduğunu takındığı tavırla hemen belli etti. İvan Matveyeviç'e karşı daha ilk anda bir soğukluk, bir nefret duymuştu. Bu yüzden sonradan da ona hep mesafeli davrandı. Yemeğini pişirip getiren Marya Dmitriyevna ise çok hoşuna gitmişti. Başka bir halktan olan bu kadının sadeliği, özellikle de güzelliği ve ona olan duygularını istemdışı belli etmesi hoşuna gitmişti. Ona bakmamaya, onunla konuşmamaya çalışıyordu, ama gözleri kendiliğinden ona doğru çevriliyordu. Genç kadının her hareketini izliyordu.

Butler'e gelince, onunla daha tanışır tanışmaz dost olmuştu. Onunla seve seve, uzun sohbetler ediyor, orada yaşadığı hayat hakkında çeşit çeşit sorular soruyor, kendi hayatını anlatıyor, ailesinin içinde bulunduğu duruma ilişkin habercilerin getirdiği haberleri paylaşıyor, hatta ne yapması gerektiği konusunda ona danıştığı bile oluyordu.

Kılavuzların getirdiği haberler ise iyi değildi. Hacı Murat kaleye geleli dört gün olmuştu. Bu süre içinde haberciler iki defa gelip onunla görüşmüş, her iki seferinde de kötü haberler getirmişlerdi.

XIX

Hacı Murat'ın Rusların tarafına geçmesinden hemen sonra, ailesi Vedeno avuluna götürülmüştü. Orada, muhafızların göz hapsi altında, Şamil'in kararını bekliyordu. Kadınlar, yani yaşlı Patimat ile Hacı Murat'ın iki karısı, ayrıca henüz küçük yaşta olan beş çocuğu, İbrahim Raşit'in kapısına nöbetçiler dikilmiş evinde kalıyorlardı. Hacı Murat'ın on sekiz yaşında bir delikanlı olan oğlu Yusuf ise, bir sajenden daha derin bir kuyuda kendisi gibi kaderlerinin tayin edilmesini bekleyen dört caniyle bir arada bulunuyordu.

Kaderleri ise bir türlü tayin edilemiyordu, çünkü Şamil köyünde değildi, Ruslara karşı savaştaydı.

1852 yılının 6 Ocak günü Şamil, Ruslarla yaptığı savaştan sonra evine, Vedeno'ya dönüyordu. Ruslara göre, Şamil bu savaşta yenilmiş, üstelik, savaş meydanından da Vedeno'ya kaçmıştı. Kendisinin ve müritlerinin görüşüne göre ise, bir zafer kazanmış, Rusları kovmuştu. Bu savaşta, bizzat tüfekle düşmana ateş etmiş –ki bu çok seyrek görülen bir olaydı–, sonra da kılıcını çektiği gibi, atını doğru Rusların üzerine sürecek olmuş, ama yanında bulunan müritler tarafından

engellenmişti. Müritlerinden ikisi hemen orada, Şamil'in gözü önünde öldürülmüşlerdi.

Şamil, hiç durmadan "La ilahe illallah..." diye dualar eden, tüfeklerle, tabancalarla dört bir yana kurşun sıkan, atların üzerinde çeşitli cambazlıklar yapan müritleriyle çevrili halde oturduğu köye yaklaştığında vakit öğleydi.

Büyük bir avul olan Vedeno'nun bütün halkı sokaklara dökülmüş ya da damlara çıkmıştı. Efendilerini, tüfeklerle, tabancalarla havaya kurşun sıkarak karşılıyordu. Şamil, eve yaklaştıkça sabırsızlanan, dizginlerin serbest bırakılmasını istediğini belli eden beyaz bir Arap atına binmişti. Atın koşumları çok sadeydi, ne gümüş ne de altın süsleri vardı. Yalnız, kırmızı deriden yapılmış, ortası yollu dizgin, madenden yapılmış birer kadehi andıran biçimli üzengiler, eyerin altından görünen bir de kırmızı keçe göze çarpıyordu. İmamın sırtında içi kürklü kahverengi çuha bir gocuk vardı. Yakası ile kol ağızlarına da siyah kürk geçirilmişti. Beline siyah bir kemeri sımsıkı bağlamıştı. Kemerinin yan tarafından bir hançer sallanıyordu. Başına, üstü dümdüz, yanında siyah bir püskül sallanan kocaman bir kalpak geçirmiş, üzerine de beyaz bir sarık sarmıştı. Sarığın bir ucu boynuna doğru sarkıyordu. Ayaklarına yeşil çarıklar, bacaklarını baldırlarına kadar saran, kenarları kalın bir şeritle dikilmiş siyah dolaklar geçirmişti.

İmamın üzerinde altından, gümüşten yapılmış, parlak hiçbir süs yoktu. Yine de, sırmalı, simli elbiseler giymiş, silahları da çok süslü olan müritlerinin ortasında o uzun boyuyla dimdik, kuvvetli, her türlü süsten uzak yapısıyla halkın üzerinde yaratmak istediği etkisini yaratıyordu. Kısa kesilmiş kızıl sakalının çevrelediği beyaz yüzü taş gibi hareketsizdi. Küçük gözlerini kısıyordu. Avulun içinden geçerken binlerce gözün kendisine baktığını seziyordu, ama onun gözleri hiç kimseye bakmıyordu. Hacı Murat'ın karıları ve

çocukları bulundukları köy evinde oturan öteki insanlarla birlikte imamın köye girişini seyretmek için sundurmaya toplanmışlardı. Yalnız Hacı Murat'ın yaşlı anası Patimat dışarı çıkmamıştı. Ak saçlarını çözmüş, uzun kollarıyla zayıf dizlerini kavramış, durup durup kırptığı ateşli kara gözleriyle, ocakta sönmeye yüz tutmuş odunlara dikmiş oturuyordu. Yaşlı kadın tıpkı oğlu gibi Şamil'den eskiden beri nefret ederdi. Şimdi bu nefret daha da artmıştı. Bu yüzden onu görmek bile istemiyordu.

Şamil'in şenlikli gelişini Hacı Murat'ın oğlu da görmemişti. O karanlık, pis kokulu kuyudan dışarıda ilahilerin söylendiğini işitiyor, ancak özgürlükten yoksun, hayat dolu gençlerin duyabilecekleri bir acıyla, kendi kendini yiyordu. O pis kokulu kuyunun içinde otururken, kendisiyle birlikte oraya atılmış olan zavallı, üstü başı kirli, bitkin, çoğu zaman da birbirlerinden nefret eden insanlara bakıyor, içinde, dışarıda havadan, ışıktan, özgürlükten yararlanan, atlarının sırtında, efendilerinin çevresinde havaya ateş ederek rüzgâr gibi fırıl fırıl dönen, sonra da hep birlikte, bir ağızdan "La ilahe illallah..." diye dualar okuyan insanlara karşı bütün varlığını kasıp kavuran bir kıskançlık duyuyordu.

Şamil köyden geçtikten sonra büyük bir avluya girdi. Bu avlu dipte daha küçük bir avluya açılıyordu. O ikinci avlunun ortasında da Şamil'in köşkü bulunuyordu. Silahlı iki Lezgi, Şamil'i birinci büyük avlunun açık olan kapısında karşıladılar. Dış avluda büyük bir kalabalık toplanmıştı. Burada, çok uzak yerlerden işlerini halletmeye, bir şeyler istemeye gelen ya da Şamil'in davalarını görmek üzere ve kararını bildirmek için çağırttığı kimseler vardı. Şamil içeri girdiği anda avluda bulunan herkes, ayağa kalkıp imamı ellerini göğüslerine bastırarak saygıyla selamladı. Bazıları yere diz çökmüşlerdi. İmam dış avlunun kapısından iç avlunun kapısına geçinceye dek öyle kaldılar. Şamil avluda bulunanlar arasında hiç

hoşlanmadığı kişilerle kendilerine ilgi gösterilmesini bekleyen birtakım usandırıcı ricacıların bulunduğunu fark etmişti, ama yanlarından yine taş gibi ifadesi değişmeyen bir yüzle geçti, iç avluya girdi. Kapının hemen solunda bulunan evinin sundurması önünde atından indi.

Baskından sonra hâlâ gerginlik içindeydi. Yalnız vücudundan ziyade ruhu gergindi, çünkü harekâtının bir zafer olarak bildirilmesine karşın biliyordu ki, aslında bu sefer bir başarı değildi. Birçok Çeçen köyü yakılmış, yıkılmıştı. Duyguları çabuk değişen, her şeyin derinine inmeyen Çeçenler tereddüt ediyorlardı; hatta aralarından kimisi, Ruslara daha yakın bir bölgede oturanlar, onların tarafına geçmeye bile hazırlanıyorlardı. Bütün bunlar çok önemli sorunlardı, önlemler almak gerekiyordu, ama o sırada Şamil hiçbir şey düşünmek, hiçbir şey yapmak istemiyordu. Şimdi yalnız bir tek isteği vardı: Dinlenmek, eşleri arasında en çok sevdiği kara gözlü, çevik ayaklı, on sekiz yaşındaki Aminet'in ona aile ocağına döndüğünü duyuracak okşayışlarının zevkini tatmak. Fakat, o anda ikinci avluda, haremle selamlığı birbirinden ayıran çitin arkasında olan Aminet'i düşünmenin sırası değildi. Atından inerken Aminet de, öteki eşleriyle birlikte, çitin aralıklarından kendisini izlediğinden emindi. Evet... Onu düşünmeye, yanına gitmeye, kuştüyü bir yatağın üzerine uzanıp yorgunluğunu gidermeye vakit yoktu. Her şeyden önce öğle namazını kılması gerekiyordu. O sırada buna takati yoktu, ama milletin dinî lideri olarak namazını ihmal etmesine imkân yoktu. Namaz kendisi için de her günkü yiyeceği kadar kaçınılmaz bir ihtiyaçtı. Bu yüzden, önce abdest alıp namaz kıldı. Namazı bitirdikten sonra da kendisini bekleyenleri huzuruna çağırttı.

Önce yanına hem kayınpederi, hem hocası olan, uzun boylu, ak saçlı, kar gibi beyaz sakallı, al yanaklı, Cemalettin girdi. El açıp dua ettikten sonra Şamil'e baskında olup biten-

leri sordu. Sonra da Şamil'in yokluğunda dağlarda neler olduğunu anlatmaya başladı.

Cemalettin'in anlattığı olaylar arasında kan davası yüzünden işlenen cinayetler, hayvanların çalınışı, bazı kişilerin tarikat emirlerine karşı gelerek tütün ya da şarap içmeleri gibi cansıkıcı konular vardı. Cemalettin ayrıca Hacı Murat'ın ailesini Rusların yanına kaçırmak üzere adamlarını salmış olduğunu, bu işin meydana çıktığını, bunun üzerine bütün ailesinin Vedeno'ya getirtildiğini, şimdi de muhafızların göz hapsi altında imamın kararını beklediklerini de bildirdi. Yanda konuklara ayrılan odada ihtiyarlar kurulu toplanmış, bütün bu işleri görüşmeye hazırlanıyordu. Cemalettin, Şamil'e onları bir an önce serbest bırakmasını salık veriyordu, çünkü bu ihtiyarlar onu üç günden beri bekliyorlardı.

Şamil sivri burunlu, esmer, sevimsiz, insanlara hiç sokulmayan en büyük karısı Zahidet'in getirdiği yemeği yedikten sonra konuklara ayrılan odaya gitti. Altı kişilik meclisin üyeleri kimi ak, kimi kızıl, kimi kurşuni sakallı altı ihtiyardan oluşuyordu. Kimi sarıklı, kimi sarıksızdı, ama hepsi de başlarına büyük kalpaklar giymiş, sırtlarına yeni gömleklerle Çerkez elbiseleri geçirmiş, bellerini kemerlerle sıkmış, hançer takınmışlardı. Şamil içeri girer girmez hemen ayağa kalktılar. Şamil hepsinden hemen hemen bir baş daha uzun boyluydu. Hepsi de Şamil'in yaptığı gibi el açıp gözlerini kapayarak dualar etti, yüzünü sakalını sıvazladı, sonra ellerini kavuşturdu. Bu işler bitince yerlerine oturdular. Şamil ortalarına, kabarık bir yastığın üzerine bağdaş kurdu. Böylece bütün işleri görüşmeye başladılar.

Suç işlemiş olanlar için şeriata göre karar veriliyordu. Hırsızlık etmiş iki kişinin ellerinin kesilmesine, cinayet işlemiş olan birinin boynunun vurulmasına karar verildi. Üç kişinin suçu bağışlandı. Sonra sıra en önemli davaya geldi. Çeçenlerin Rusların tarafına geçmelerine engel olmak için ça-

reler düşünülmeliydi. Bunu önlemek için Cemalettin şöyle bir bildiri kaleme almıştı:

> "Her şeye kadir olan Allah sizleri ömrünüzce huzur içinde yaşatsın... İşitiyorum ki, Ruslar yüzünüze gülüp, kendilerine biat etmeniz için sizleri kandırmaya çalışıyorlarmış. Onlara inanmayın, onlara boyun eğmeyin! Sabredin... Bu davranışlarınızın karşılığını bu dünyada almazsanız bile, öbür dünyada muhakkak alacaksınız... Silahlarınızı ellerinizden aldıkları zaman olanları hatırlayın. O zamanlar, 1840 yılında, Allah aklınızı başınıza getirmeseydi, bugün hepiniz birer Rus askeri olacak, elinizde hançer yerine süngü olacaktı, karılarınız da namusları lekelenmiş olarak şalvarsız dolaşacaklardı... Gelecek için, önce geçmişi düşünerek karar verin. Gavurlarla birlikte yaşamaktansa, onlara düşman olarak ölmek yeğdir. Sabredin. Bir elimde Kur'an, öbür elimde hançer, yanınıza gelip sizleri Ruslara karşı savaşmaya götüreceğim gün gelecektir. Şimdi ise kesin olarak sizlere şunu emrediyorum: Rusların tarafına geçmeye yeltenmek şöyle dursun, bunu aklınızdan bile geçirmeyeceksiniz!"

Şamil bu bildiriyi onayladı, altını imzaladı, sonra her bir yana gönderilmesine karar verdi.

Bu işlerden sonra Hacı Murat sorunu da görüşüldü. Bu iş Şamil için çok önemliydi. Bir türlü kendine itiraf etmek istemiyordu ama, biliyordu ki, becerikli, korkusuz, gözüpek Hacı Murat onun yanında olsaydı, şimdi Çeçenlerin ülkesinde yaşanan olaylar olmayacaktı. Hacı Murat'la barışmak, tekrar onun hizmetlerinden yararlanmak iyi bir şey olacaktı, ama buna imkân yoksa, onun Ruslara yardım etmesine göz yumulamazdı. Bunun için de ne yapıp yapıp onu Vedeno'ya getirtmek, bunu başardıktan sonra da öldürmek gerekiyordu. Bunun da iki yolu vardı: Ya Tiflis'e onu hemen orada öldürebilecek bir adam gönderilmeliydi ya da Hacı Murat

kandırılıp Vedeno'ya getirtilmeliydi. Bu iş için tek çare, ailesinden, daha doğrusu Hacı Murat'ın oğlundan yararlanmaktı; çünkü Şamil çok iyi biliyordu ki, Hacı Murat oğluna karşı çok derin bir sevgi besliyordu. Oğlu bu işte kullanılmalıydı!

Kuruldaki ihtiyarlar bunları tartıştıktan sonra, Şamil gözlerini kapayarak sustu. İhtiyarlar bunun ne demek olduğunu biliyorlardı. Şamil gözlerini böyle kapadığı zaman, kendisine nasıl davranması gerektiğini bildiren bir sesi, peygamberin sesini dinlerdi. Beş dakika kadar süren derin, anlamlı bir sessizlikten sonra, Şamil gözlerini açtı. Sonra gözlerini daha çok kısarak:

– Bana Hacı Murat'ın oğlunu getirin! dedi.

Cemalettin:

– Zaten burada, diye karşılık verdi.

Gerçekten de Hacı Murat'ın oğlu Yusuf, dış avlunun kapısında duruyor, çağrılmayı bekliyordu. Zayıftı, benzi solgundu, pis kokuyordu, üstü başı yırtıktı, ama vücudu da, yüzü de o bitkin haline rağmen güzeldi. Kara gözleri tıpkı ninesi Patimat'ın gözleri gibi ateş saçıyordu.

Yusuf babasının Şamil'e karşı beslediği duyguları paylaşmıyordu. Geçmişte bütün olup bitenleri bilmiyordu ya da bildiği halde kendisi o olaylara katılıp yaşamadığı için, babasının neden Şamil'e karşı böyle düşmanca davrandığını anlayamıyordu. Yalnız bir tek şeyi, bir naibin oğlu olarak Hunzah'ta yaşadığı o eğlenceli, dertsiz yaşamın devam etmesini istediği için, Şamil'e düşmanlık etmek ona bütünüyle yersiz, saçma bir şey gibi görünüyordu. Babasının tersine, ona tümüyle zıt olarak Şamil'e karşı dağlarda yaşayan insanların birçoğu gibi özel bir hayranlık duyuyor, bu yüzden konuk odasına girdiği anda, imama karşı içinde hayranlık, kutsal bir heyecan duymuştu. Şamil'in kısık gözleriyle karşılaşınca kapının önünde durdu. Sonra Şamil'e yaklaştı, onun uzun parmaklı beyaz elini öptü.

– Hacı Murat'ın oğlu sen misin?..

– Evet, imam hazretleri...

– Babanın neler yaptığını biliyor musun?

– Evet, imam hazretleri, biliyorum. Çok da üzülüyorum...

– Yazı yazmasını bilir misin?

– Molla olmaya hazırlanıyordum.

– Öyleyse babana yaz. De ki: Bayrama kadar yeniden bana dönerse, onu bağışlarım. Her şey eskisi gibi olur. Yok, dönmeyip de Rusların yanında kalırsa, o zaman... Şamil bunu söylerken tehdit edici bir tavırla kaşlarını çatmıştı. O zaman... Nineni de, anani da köy köy dolaştırıp erkeklere teslim ederim. Senin de boynunu vurdururum...

Yusuf'un yüzünde kıl kıpırdamıyordu. Yalnız, Şamil'in sözlerini anladığını belirtmek için başını eğdi.

– Böylece yaz, mektubu göndereceğim haberciye teslim et...

Şamil sustu, Yusuf'a uzun uzun baktı:

– Yaz... de ki, seni, acıdığım için, öldürmeyeceğim! Yalnız, gözlerini kör edeceğim... Bütün hainlere yaptığım gibi.. Gidebilirsin.

Yusuf, Şamil'in huzurundayken sakin görünüyordu, ama onu konuk odasından çıkardıkları zaman, birden kendisini götüren adamın üstüne atıldı, hançerini kaptı, kınından çektiği gibi kendisine saplamak istedi. Ellerini tuttular, bileklerini bağladılar, sonra gene götürüp kör kuyuya attılar.

O akşam namaz bittikten, ortalık kararıktan sonra, Şamil beyaz kürklü paltosunu giyerek avluyu bölen çitin öbür yanına, eşlerinin oturduğu bölüme geçti. Aminet'in odasına gitti. Aminet odasında değildi. O sırada yaşça kendisinden daha büyük olan kumalarının yanındaydı. Şamil onu göremeyince kapının arkasında durup beklemeye başladı. Aminet ona dargındı, getirmiş olduğu ipekli kumaşı kendisine değil de, Zahidet'e vermesine fena halde gücenmişti. Genç kadın Şamil'in selamlıktan çıktığını, sonra da oda-

sına girdiğini, onu aradığını görmüştü. Onun için özellikle odasına gitmiyordu. Uzun bir süre Zahidet'in odasının kapısında durdu, için için gülerek, Şamil'in sırtında beyaz kürk paltosuyla odasına ikide bir nasıl girip çıktığını seyretti. Şamil genç kadını boşuna bekledikten sonra selamlığa döndü. Odasına gireceği sırada neredeyse yatsı okunacaktı.

XX

Hacı Murat müstahkem mevkideki İvan Matveyeviç'in evinde bir hafta kaldı. Marya Dmitriyevna, vücudu kıllı Hanefi ile devamlı olarak çatıştığı halde –Hacı Murat yanına kendi adamlarından yalnız Hanefi ile Eldar'ı almıştı– hatta bir seferinde Hanefi onu bıçaklamaya kalkıştığı için adamı mutfaktan kapı dışarı etmesine rağmen, Hacı Murat'a karşı bir saygı, bir yakınlık duyuyordu. Artık eskisi gibi yemeği ona kendisi götürmüyordu. Bu işi Eldar'a vermişti. Yine de Hacı Murat'ı görmek ya da onun hoşuna gidecek bir şey yapmak için her fırsattan yararlanıyordu. Hacı Murat'ın ailesi hakkında yapılan görüşmelerle de çok yakından ilgileniyordu. Kaç karısı, kaç çocuğu olduğunu biliyordu. Çocuklarının yaşını bile öğrenmişti. Herhangi bir haberci gelip gittikten sonra, her seferinde görüşmelerin ne derece ilerlediğine dair bilgi edinmek için önüne geleni soru yağmuruna tutuyordu.

Butler ise, bu bir haftalık süre içinde Hacı Murat'la iyice dost olmuştu. Kimi zaman Hacı Murat onun odasına, kimi zaman da Butler, Hacı Murat'ın odasına gidiyordu. Bazen tercüman aracılığıyla konuşuyorlardı, bazen de kendi kendi-

lerine birtakım çarelere başvurarak, işaretlerle, özellikle de birbirlerine gülümseyerek sohbet ediyorlardı. Belli ki, Hacı Murat Butler'i sevmişti. Bu Eldar'ın Butler'e davranışından bile belli oluyordu. Butler Hacı Murat'ın odasına girdiği zaman, Eldar onu sevinçle, parlak dişlerini göstere göstere sırıtarak karşılıyor, aceleyle Butler otursun diye altına yastık veriyor, hançer takınmışsa onu, Butler'i rahatsız etmesin diye, üzerinden alıyordu.

Butler, vücudu kıllarla kaplı Hanefi ile de tanışmış, onunla da dost olmuştu. Hanefi birçok dağ şarkısı biliyor, onları gayet güzel söylüyordu. Hacı Murat da, Butler'i hoşnut etmek için, Hanefi'ye onun güzel bulduğu şarkıları söylemesini isterdi. Hanefi'nin sesi yüksek bir tenordu. Şarkıları canlı ve duygulu bir biçimde söylüyordu.

Özellikle bir şarkı Hacı Murat'ın çok hoşuna gidiyordu. Bu şarkının bir ağıta benzeyen hüzünlü ara nağmesi Butler'i şaşırtmıştı. Butler tercümandan şarkının sözlerini Rusça'ya çevirmesini istedi ve not aldı.

Şarkı bir kan davasını anlatıyordu. Tıpkı eskiden Hanefi ile Hacı Murat arasında olduğu gibi bir kan davası. Sözleri şöyleydi:

> "Üzerimdeki toprak kuruyacak, o zaman sen bile beni unutacaksın, öz anam. Mezarımı otlar kaplayacak, o zaman senin de kederin onların arasında gömülecek, ihtiyar babam! Bacımın gözlerindeki yaşlar kuruyacak, yüreğindeki acılar uçup gidecek...
>
> Ama, sen ey ağabey... Beni unutmayacaksın! Ölümümün öcünü almadıkça gönlün rahat etmeyecek. Sen de, kardeşim, şu mezarda yanıma uzanıncaya kadar, beni aklından silemezsin!
>
> Ne sıcaksın, ey kurşun!.. Şimdi ölüm saçıyorsun, oysa daha dün benim kölem değil miydin? Ey kara toprak, şimdi

üstümü örtüyorsun... Oysa senin otlarını atımın ayaklarıyla daha dün çiğnemedim mi? Ne kadar soğuksun, ey ölüm... Oysa daha dün efendin ben değil miydim?.. Vücudumu kara toprak alsa da, ruhumu ancak gökler alacaktır..."

Hacı Murat bu şarkıyı hep gözlerini kapayarak dinlerdi. Son sözleri uzun, gittikçe yavaşlayan bir notayla bitince de hep Rusça olarak "Güzel şarkı! Bilgece bir şarkı!" derdi.

Hacı Murat'ın gelişi, onunla dostluk kurması, müritleriyle tanışması, Butler'in dağlarda yaşayanların hareketli yaşamlarındaki o şiir dolu büyülü güzelliği daha derinden duymasına yol açmıştı. Bu güzellik bütün varlığını daha çok sarmıştı. Kendine bir Çerkez elbisesi, bir Çerkez gömleği, sonra da bir çift Çerkez pabucu almıştı. Kendini bir dağlı sanıyor, tıpkı onlar gibi yaşadığını düşünüyordu.

Hacı Murat'ın gideceği gün, İvan Matveyeviç onun şerefine birkaç subayı evine davet etmiş, bir veda toplantısı yapmıştı. Subaylar, kimi Marya Dmitriyevna'nın çay ikram ettiği bir masanın, kimi votka, çihir, meze bulunan bir başka masanın çevresinde toplandıkları sırada, özel yol kıyafetleri giymiş olan Hacı Murat, yumuşak, çevik adımlarla, hafifçe topallayarak içeri girdi.

Herkes ayağa kalkıp sırayla Hacı Murat'la el sıkıştı. İvan Matveyeviç onu sedirin üzerine oturmaya davet etti. Hacı Murat teşekkür ederek reddetti, gidip pencerenin önündeki iskemleye oturdu. Kendisi içeriye girer girmez herkesin birden susması, belli ki, onu hiç şaşırtmamıştı. İçeride bulunanların yüzlerine dikkatle teker teker baktı. Sonra ilgisiz bakışlı gözlerini masaların üzerindeki semaverle mezelere doğru çevirdi. Hacı Murat'ı ömründe ilk defa gören atılgan, genç subay Petrovski tercüman aracılığıyla ona Tiflis'i beğenip beğenmediğini sordu.

Hacı Murat:

– *Aiya*! dedi.

Tercüman:

– Evet diyor, dedi.

– Tiflis'te en çok hoşuna giden neymiş, sorsana...

Hacı Murat tercümanın sorusuna birşeyler mırıldanarak karşılık verdi.

Tercüman:

– En çok tiyatro hoşuna gitmiş! dedi.

– Peki, genelkurmay başkanının evinde verilen balodan hoşlanmamış mı?

Hacı Murat kaşlarını çattı, Marya Dmitriyevna'ya bakarak:

– Her milletin kendine göre yasaları, töreleri vardır. Bizde kadınlar öyle giyinmezler.

– Baloda hoşuna gitmeyen neydi?

Hacı Murat tercümanın sorduğu soruya:

– Bizde bir atasözü vardır, diye karşılık verdi. Köpek eşeği etle, eşek de köpeği otla beslemeye kalkışmış, ikisi de aç kalmış...

Dudaklarında bir gülümseme belirmişti. Sözünü:

– Her millet kendi törelerini güzel bulur! diye bitirdi.

Bu karşılıktan sonra artık konuşma kesildi. Subaylardan kimi çay içiyor, kimi meze yiyordu. Hacı Murat kendisine sunulan çay fincanını aldı, önüne koydu.

Marya Dmitriyevna ona:

– Kaymak istemiyor mu, biraz çörek yemez mi? dedi.

Hacı Murat başını önüne eğdi.

Butler hafifçe onun dizine dokunarak:

– Eh... hoşçakal... dedi. Bir daha ne zaman görüşebileceğiz?

Hacı Murat Rusça olarak:

– Hoşçakal, hoşçakal dedi. Kunak bulur... Ben senin en iyi kunak... Zamanı geldi, haydi gidelim!

Başını gideceği yöne doğru sallıyordu.

Odanın kapısında Eldar göründü. Omzuna ne olduğu bel-

li olmayan bembeyaz bir şey asmıştı. Elinde bir hançer tutuyordu. Hacı Murat onu bir el işaretiyle yanına çağırdı. Eldar iri adımlarla Hacı Murat'a yaklaştı, beyaz yamçı ile kılıcını uzattı. Hacı Murat kalktı, yamçıyı aldı, onu koluna asarak tercümana bir şey söyledi. Sonra yamçıyı Marya Dmitriyevna'ya uzattı. Tercüman söylediklerini Rusça'ya çevirdi:

– Diyor ki, bu yamçı senin hoşuna gitmiş, al onu!

Marya Dmitriyevna kızardı:

– Olur mu hiç? dedi.

Hacı Murat Rusça:

– Olur... olur, âdet öyle! dedi.

Marya Dmitriyevna yamçıyı aldı:

– Öyleyse alıyorum, çok teşekkür ederim, dedi. İnşallah oğlunu kurtarırsın. Senin oğlun yakşi çocuk!

Genç kadın bunu söyledikten sonra tercümana döndü:

– Ona söyleyin, ailesini kurtarmasını gönülden istiyorum, dedi.

Hacı Murat, Marya Dmitriyevna'ya baktı, sözlerini onayladığını belirten bir tavırla başını eğdi. Sonra Eldar'ın elinden kılıcı aldı, onu da İvan Matveyeviç'e uzattı. İvan Matveyeviç kılıcı alarak tercümana şunları söyledi:

– Söyle ona, benim yağız atı alsın! Böylesine bir hediyeye karşılık verebileceğim başka hiçbir şey yok...

Hacı Murat hediyeye hiçbir karşılık beklemediğini belirtmek için yüzünün önünde elini bir sağa, bir sola salladı. Önce dağları, sonra da kalbini işaret ederek kapıya doğru yürüdü. Herkes onun arkasından dışarı çıktı. Odada kalmış olan subaylar, kılıcı kınından çıkarmış, demirine dikkatle bakıyorlardı. Sonunda bunun gerçek bir *Gurda kılıcı*[1] olduğuna karar verdiler.

Butler, Hacı Murat'la birlikte, kapının dışına çıkmıştı. İşte bu sırada az kalsın Hacı Murat'ın ölümüyle sonuçlanabilecek

1 Çok değerli eski bir hançer – ç.n.

bir olay oldu. Ancak Hacı Murat'ın olayları çabuk kavrayışı, karar vermekte hiç duralamaması, çevikliği bir felaketi önledi:

Kumuk avullarından Taş Kiçu'nun halkı, Hacı Murat'a karşı büyük bir saygı duyuyorlardı. Kalede kaldığı sürece birçok defa dillere destan olan naibi görmeye gelmişlerdi. Hacı Murat'ın kaleden çıkacağı günden üç gün önce ona elçiler göndermişlerdi. Hacı Murat'ın cuma günü köylerinin camiinde namaz kıldırmasını diliyorlardı. Taş Kiçu'da oturan Kumuk prensleri ise Hacı Murat'tan nefret ediyorlardı. Hacı Murat'la aralarında bir kan davası vardı. Bu yüzden halkın Hacı Murat'ı köylerine davet ettiğini haber alınca, onun camiye girmesine engel olacaklarını bildirmişlerdi. Halk heyecan içindeydi, hatta prenslerden yana olanlarla halk arasında çatışma olmuştu. Rus yöneticiler bunun üzerine hemen işe karışmış, dağlıları yatıştırmış, Hacı Murat'a da camiye gitmemesi için haber salmışlardı. Hacı Murat camiye gitmemişti. Bu yüzden herkes olayın kapanmış olduğunu sanıyordu. Ama Hacı Murat tam yola koyulmak üzere kapının eşiğine çıktığında, İvan Matveyeviç'in evine bir atlı yaklaştı. Bu atlı, Butler'in de, İvan Matveyeviç'in de tanıdığı Kumuk Prensi Arslan Han'dı.

Arslan Han, Hacı Murat'ı görür görmez, kuşak tabancasını çekerek ona doğru yöneltti. O daha ateş etmeden, Hacı Murat topallığına rağmen kedi gibi büyük bir çeviklikle, birden kendini eşikten aşağı attı. Arslan Han'a doğru koştu. Arslan Han ateş etti, kurşun yerini bulamadı. Hacı Murat ise koşup bir eliyle atının dizginini yakaladı, öbür eliyle hançerini kaptı, sonra ona Tatarca birşeyler bağırdı.

Butler ile Eldar aynı anda iki düşmanın yanına koştular, ellerini tuttular. Tabanca sesini duyan İvan Matveyeviç de dışarı çıkmıştı. Olup bitenleri öğrenince:

– Ne o, Arslan? Benim evimde böyle bayağılıklar yapmaktan hiç sıkılmıyor musun? dedi. Güzel bir şey değil ki bu. Dağda, bayırda istediğinle dövüşebilirsin ama, benim evim-

de böyle elalemin kanına girmeye hakkın var mı?

Arslan Han, kısa boylu, kara bıyıklı bir adamdı. Sapsarı olmuştu, tir tir titriyordu. Atından atladı, nefretle Hacı Murat'a baktı, sonra İvan Matveyeviç'le birlikte içeriye, misafir odasına gitti. Hacı Murat ise sık sık, derin derin soluk alarak, atların yanına döndü, dudaklarında bir gülümseme vardı.

Butler ona tercüman aracılığıyla:

– Seni neden öldürmek istiyordu? diye sordu.

Hacı Murat'ın verdiği karşılığı tercüman Rusça'ya çevirdi:

– Diyor ki, onlarda öyle bir töre varmış. Arslan Han, dökülen bir kandan ötürü öç almak zorundaymış, onu bu yüzden öldürmek istemiş...

Butler:

– Peki, ya arkasından gidip onu yolda kıstırırsa ne olacak? diye sordu.

Hacı Murat gülümsedi:

– Eh... ne yapalım, öldürürse, Tanrı'nın buyruğu bu demektir! diye karşılık verdi.

Sonra atını yelesinden tutarak gene Rusça:

– Hoşçakal! dedi.

Onu geçirenlere bir göz gezdirdi. Marya Dmitriyevna ile göz göze gelince, yüzünde şefkatli bir ifade belirdi.

– Allahaısmarladık, bacım! dedi. Sağol...

Marya Dmitriyevna tekrarladı:

– Allah yardım etsin sana. İnşallah aileni kurtarırsın.

Hacı Murat, Marya Dmitriyevna'nın söylediği sözleri anlamamıştı, ama onun iyi sözler söylediğini, onunla ilgilendiğini kavramıştı. Başını salladı.

Butler:

– Kunağını sakın unutma, dedi.

Hacı Murat tercümanına:

– Ona de ki, ben sadık bir dostum, onu hiçbir zaman unutmam! dedi.

Sonra bir bacağı hafifçe eğri olmasına rağmen, üzengiye basar basmaz, çevik bir hareketle vücudunu aşırdı, yüksek eyerin üzerine oturdu. Alışkın olduğu bir davranışla tabancasının yerinde olup olmadığını yokladı, kılıcını düzeltti, sonra yalnız bir dağlının at üzerindeyken takındığı gururlu bir tavırla İvan Matveyeviç'in evinden uzaklaştı. Onun arkasından Hanefi ile Eldar da atlarına bindiler, ev sahipleriyle ve subaylarla dostça vedalaştılar, hayvanları tırısa kaldırarak mürşitlerinin arkasından gittiler.

Onlar gittikten sonra, her gidenin arkasından olduğu gibi, konuşmalar başladı:

– Aslan Hacı Murat!

– Nasıl da hanın üzerine kurt gibi atıldı... Yüzü bile bambaşka olmuştu...

Petrokovski:

– Göreceksin, bizi öyle bir atlatacak ki! Sinsi herifin biri... Bana öyle geliyor... dedi.

Marya Dmitriyevna, birden canı sıkılarak, konuşmaya katıldı:

– Keşke Rusların arasında onun gibi birkaç sinsi daha olsaydı! dedi. Bizde bir hafta kaldı, ondan iyilikten başka bir şey görmedik. Görgülü, akıllı, hak tanıyan bir adam!

– Bütün bunları nereden öğrendiniz?

– Söylediğime göre, demek ki bir yerden öğrendim...

O sırada içeri giren İvan Matveyeviç:

– Herife âşık oldu! dedi. Belli bir defa.

– Âşık olsam da ne olacakmış?.. Sizi ilgilendirir mi? Yalnız şunu sormak istiyorum, iyi bir insanı ille kötülemenin bir anlamı var mı? O Tatar ama, iyi bir insan...

Butler:

– Doğru söylüyorsunuz, Marya Dmitriyevna, dedi. Onun haklarını savunduğunuz için sizi kutlarım...

XXI

Çeçen hattının ileri karakollarında yaşayanların hayatları eskisi gibi sürüp gidiyordu. Son harekâttan beri iki kez tehlike işareti verilmiş, her ikisinde de kıta erleri kaleden dışarı fırlamış, Kazaklar ve milisler atlarına atlamış, oradan oraya dolaşmıştı, ama dağlıları yakalayamamışlardı. Dağlılar hep kaçıyorlardı, hatta bir seferinde Vodzvijenski de derede su içen Kazak atlarından sekizini sürüden ayırıp götürmüş, bir de Kazak öldürmüşlerdi. Avulun yakılıp yıkıldığı son baskından sonra Çeçen bölgesine başka baskın yapılmamıştı; yalnız, sol kanata komutan olarak yeni atanan Prens Baryatinski'den Çeçen bölgesine büyük bir seferin yapılması bekleniyordu.

Prens Baryatinski veliahtın arkadaşıydı. Eskiden Kabardinski Alayı'nın komutanıydı. Grozni'ye gelir gelmez de sol kanat komutanı olarak Çernişev'in çardan alıp Vorontsov'a mektupla bildirdiği buyrukları yerine getirmek üzere bütün tümeni toplamıştı. Vozdijinski'deki birlik toplandıktan sonra kaleden ayrılıp Kurinski yönüne doğru yola çıktı. Ordular orada duruyor, ormanda ağaç kesiyorlardı.

Genç Vorontsov çuhadan yapılmış benzersiz bir çadırda

oturuyordu. Karısı Marya Vasilyevna da kampa geliyor, sık sık yatıya kalıyordu. Baryantinski ile Marya Vasilyevna arasındaki ilişkiyi bilmeyen yoktu. Bu yüzden hassa alayından gelmeyen subaylarla erler, kadın kampa geldiği zaman durup dururken gece keşiflerine gönderildikleri için, arkasından en kaba küfürleri savurarak, demediklerini komuyorlardı. Dağlılar çoğu zaman toplarını yakına getiriyor, kampa mermiler yağdırıyorlardı ama, mermiler hedeflerine ulaşmıyorlardı. Bu yüzden bu gibi atışlara karşı, seferi durum olmadıkça, hiçbir önlem alınmıyordu. Yalnız toplarını ta oralara kadar getirip Marya Vasilyevna'yı korkutmasınlar diye, erler geceleri gizli gözetleme noktalarına gönderiliyorlardı. Her gece sırf hanımefendi korkmasın diye gözetleme noktalarına gitmek ise, erlerin ağırına gidiyor, onları bu işten nefret ettiriyordu. Bu yüzden hem erler hem de yüksek rütbelilerin çevresine giremeyen subaylar Marya Vasilyevna'ya en kötü sözlerle sövüyorlardı.

Butler, hassa alayındayken ahbaplık ettiği subayları, kendisiyle aynı alaydan, Kurinski Alayı'ndan olanları, komutanların yanında görev almış, yaver ya da emir subayı olmuş arkadaşlarını görmek için kaleden izinli olarak çıkmış, tümene gelmişti. Önce çok neşeliydi, Poltoratski'nin çadırında kalıyordu. Tümende kendisini sevinçle karşılayan birçok tanıdık bulmuştu. Bir zamanlar aynı alayda hizmet ettiği ve az çok tanıdığı Vorontsov'la da görüştü. Vorontsov onu çok nazik bir tavırla karşıladı, Prens Baryatinski'yle tanıştırdı. Baryatinski gelmeden önce sol kanat komutanı olan General Kozlovski'nin şerefine verdiği veda ziyafetine de davet etti.

Yemek çok güzeldi, altı çadır getirtilmiş, yan yana konulmuştu. Bu yan yana bitiştirilmiş, bir bütün haline getirilmiş çadırlarda bir uçtan öbür uca uzun bir sofra kurulmuş, üzerine de sofra takımları, şişeler konulmuştu. Her şey Petersburg'da, hassa alayındaki subayların hayatını hatırlatıyor-

du. Saat ikide sofraya oturuldu. Tam ortada, bir yanda Kozlovski, karşısında da Baryatinski oturuyordu. Kozlovski'nin sağında Vorontsov, solunda da Vorontsov'un karısı vardı. Masanın geri kalan kısmında ise iki yanlı olarak Kabardinski'yle Kurinski alaylarının subayları oturuyorlardı. Butler, Poltoratski'nin yanındaydı. İkisi de neşeli neşeli yanlarındaki subaylarla sohbet ediyor, içki içiyorlardı. Sıcak yemek getirilince, emir erleri kadehlere şampanya doldurmaya başladılar.

Poltoratski içten gelen bir tasayla, hem de hüzünle Butler'e:

– Bizimki kendini gene rezil edecek! dedi.

– Neden?

– Çünkü şimdi şerefe kadeh kaldırarak konuşma yapması gerekiyor. Oysa bunu yapacak hali var mı?

Subaylar da birbirlerine:

– Eh... bu iş kurşun yağmuru altında tepeleri zapt etmeye benzemez. Üstelik, sofrada bir hanımefendiyle saraya mensup kimseler bulunuyor, doğrusu acınacak bir hali var! diyorlardı.

Sonunda, beklenilen önemli an geldi. Baryatinski yerinden kalktı, kadehi kaldırdı. Kozlovski'ye dönerek kısaca birkaç söz söyledi.

Baryatinski sözünü bitirince Kozlovski ayağa kalktı, oldukça tok bir sesle konuşmaya başladı:

– İmparator hazretlerinin yüksek iradeleriyle sizlerden ayrılıyorum, sayın subay arkadaşlarım! Fakat her ne kadar aranızdan ayrılıyorsam da, bilin ki daima sizinle birlikteyim. Şu atasözündeki gerçeği hepiniz bilirsiniz: Tek askerden ordu olmaz! Onun için, görevimi yerine getirirken neleri başarmışsam, hangi madalyaları kazanmışsam, hepsini, hatta imparator hazretlerinin bana yağdırdığı ihsanları, orduda sahip olduğum ünü, kısacası her şeyimi, evet kesin olarak her

şeyimi... (Bunu söylerken birden sesi titremeye başlamıştı.) Evet, bütün bunları sadece sizlere borçluyum... Sevgili arkadaşlarım benim!

Zaten buruşuk olan yüzü daha da buruştu. Hıçkırdı, gözlerinden yaşlar fışkırdı:

– Onun için, sizlere karşı duyduğum minnettarlığı, en samimi, içten gelen duyguları açıklamayı bir borç biliyorum...

Kozlovski fazla bir şey söylemedi, yerinden kalktı, yanına gelen subayları kucaklamaya başladı. Herkes duygulanmıştı. Prenses yüzünü mendiliyle örttü. Prens Semyon Mihailoviç, dudaklarını yana doğru kıvırmış, boyuna göz kırpıp duruyordu. Başka birçok subayın da gözleri yaşarmıştı. Kozlovski'yi pek az tanıyan Butler bile gözyaşlarını tutamadı. Bütün bunlar çok hoşuna gitmişti. Sonradan, şerefe kadehler kalkmaya başladı, Baryatinski'nin, Vorontsov'un, subayların, erlerin şerefine içildi. Sonunda misafirler, içtikleri şarap ve içlerindeki savaş heyecanından dolayı sofradan sarhoş kalkıtılar.

Hava çok güzeldi, günlük güneşlikti. İnsana zindelik veren tatlı bir serinlik vardı. Her yerde çoban ateşlerinin çıtırtıları, şarkılar duyuluyordu. Sanki herkes bir şeyi kutluyordu. Butler çok duygulanmıştı. İçinde bir mutluluk duygusuyla Poltoratski'nin çadırına gitti. Çadırda subaylar bir oyun masasının başına toplanmışlardı, kasayı yaver tutuyordu, ortaya yüz ruble konmuştu. Butler iki kez çadıra girdi, çıktı. Eli cebindeydi, cüzdanını tutuyordu. Sonunda dayanamadı, kendine ve kardeşlerine verdiği söze rağmen, yine kumar oynamaya başladı.

Daha bir saat geçmemişti ki, Butler kıpkırmızı olmuş bir halde, ter içinde, üstü başı tebeşir tozuna bulanmış olarak, dirseklerini masaya dayamış oturuyor, uçları kıvrılmış kâğıtların altındaki tahtaya, ne kadar para koyduğunu yazıyordu. Artık o kadar para kaybetmişti ki, tebeşirle yazılı olan

sayıları toplamaya bile korkuyordu. Saymadan da biliyordu ki, avans olarak alacağı maaşını olduğu gibi verse, üzerine de atının fiyatını eklese, o tanımadığı yaverin kayıp olarak yazdığı parayı yine ödeyemezdi. Buna rağmen oynayacaktı, ama sert bakışlı yaver, beyaz, tertemiz ellerindeki iskambil kağıtlarını bıraktı, Butler'in tebeşirle kara tahtaya yazdığı sayıları toplamaya başladı. Butler sıkılgan bir tavırla özür diledi; sonra, kaybettiği parayı hemen ödeyebilecek durumda olmadığını, geri kalanı evden göndereceğini söyledi. Bunu söylerken de herkesin kendisine acıyarak baktığını, hatta Poltoratski'nin bile onunla göz göze gelmekten kaçındığını fark etti. Bu, orada geçirdiği son akşamdı. "Kumara oturmayıp, beni davet eden Vorontsov'un yanına gitmiş olsaydım, her şey ne kadar iyi olacaktı!" diye düşünüyordu. "Oysa şimdi her şey sadece kötü değildi, iş tümden berbat bir hal almıştı..."

Arkadaşlarıyla ahbaplarına veda ettikten sonra, hemen evine döndü. Gelir gelmez de kendini yatağa attı, deliksiz bir uykuya daldı. Tam on sekiz saat uyudu. Kumarda kaybedenler çoğu zaman böyle uyurlar... Marya Dmitriyevna, Butler'in, onu evine kadar getirmiş olan Kazak askerine bahşiş verebilmek için kendisinden borç alarak yarım ruble istemesinden, üzüntülü halinden, verdiği kısa karşılıklardan kumarda kaybettiğini anlamıştı. Bu yüzden, İvan Matveyeviç'e ona izin verdiği için çıkıştı.

Ertesi gün Butler saat on ikide uyandı. Durumu aklına gelir gelmez hemen biraz önce uyandığı uykuya yeniden dalmak, her şeyi unutmak istedi, ama buna imkân yoktu. Hiç tanımadığı bir insana borçlandığı dört yüz yetmiş rubleyi ödemek için çareler bulması gerekiyordu. Bu çarelerden biri, kardeşine bir mektup yazıp işlediği kabahati açıkça anlatmak, sonra ortaklaşa sahip oldukları mallardan ellerinde son kalan değirmendeki hissesinden düşürülmek üzere ken-

disine beş yüz ruble göndermesi için yalvarmaktı... Butler bunu yaptıktan sonra, akrabası olan cimri bir kadına da aynı şekilde kendisine, istediği faizle, beş yüz ruble göndermesi için bir mektup yazdı. Ondan sonra, İvan Matveyeviç'te, daha doğrusu Marya Dmitriyevna'da para olduğunu bildiği için, ona gitti. Kendisine borç olarak beş yüz ruble vermesini rica etti.

İvan Matveyeviç:

– Bana kalsa hemen verirdim ama, Maşka vermez ki, dedi. Bilirsin ya, kadınların eli sıkı olur. Allah kahretsin! Ama senin de bu durumdan mutlaka kurtulman için para gerekecek... Acaba o Allahın belası kantinciden istesen nasıl olur?

Kantinciden borç istemeye kalkışmak faydasızdı. Bu yüzden Butler'in bulunduğu durumdan kurtulması ya kardeşinden ya da o cimri akrabasından gelecek yardıma bağlıydı.

XXII

Hacı Murat, Çeçenlerin oturduğu bölgelerde hiçbir sonuç elde edemeden, Tiflis'e dönmüştü. Her gün Vorontsov'a gidiyor, huzura kabul edildiği zaman ona Rusların eline geçen esirleri kendi ailesiyle değiştirmesi için yalvarıyordu. Bu yapılmadıkça elinin kolunun bağlı olduğunu tekrarlıyor, Şamil'i yok etmek için Ruslara yardım etmeyi ne kadar istese de, elinden bir şey gelemeyeceğini söyleyip duruyordu. Vorontsov, kesin bir şey söylemeden, bunu sağlamak için elinden geleni yapacağına söz veriyor, sorunun ancak General Artinski geldiği zaman, onunla görüştükten sonra çözümlenebileceğini belirtiyor, işi hep erteliyordu. Bunun üzerine Hacı Murat ona hiç olmazsa bir süreliğine Kafkasya'nın pek büyük bir şehri olmayan Nuha'da oturmasına izin verilmesi için yalvarmaya başladı. Oradan gerek Şamil'le, gerek kendisine sadık kalmış adamlarla görüşebileceğini, ailesinin durumu hakkında daha kolay bilgi alabileceğini düşünüyordu. Ayrıca Nuha bir Müslüman şehriydi, bir camisi vardı. Bu bakımdan, orada İslâm dininin gereklerini daha kolay yerine getirebilecekti. Vorontsov bu konu-

da Petersburg'a bir mektup yazdı, ama karşılığını beklemeden Hacı Murat'ın Nuha'ya gitmesine izin verdi.

Hacı Murat'ın taraf değiştirmesi, Vorontsov'a da, Petersburg'daki hükümet görevlilerine de, onun hikâyesini bilen birçok Rus'a da, ya Kafkasya'daki savaşın mutlu bir evresi ya da yalnızca ilginç bir olay olarak görünüyordu. Hacı Murat içinse, bu özellikle son zamanlarda bütün yaşamını alt üst eden müthiş bir olaydı. Dağlardan, bir yandan kendi hayatını kurtarmak, öbür yandan Şamil'den gerçekten nefret ettiği için kaçmıştı. Bu kaçış her ne kadar zor olmuşsa da, sonunda hedefine ulaşmıştı. Bu yüzden, ilk zamanlarda başarısına sevinmiş, aynı zamanda Şamil'in üzerine yürümek için gerçekten planlar yapmaya başlamıştı. Fakat olaylar gösteriyordu ki, ailesinin Şamil'in elinden kurtarılması onun sandığından çok daha zor bir şeydi. Şamil onun ailesini ele geçirerek hapsetmiş, üstelik kadınları avullara dağıtacağını, oğlunun gözlerini kör edeceğini ya da onu öldüreceğini bildirmişti. Hacı Murat Nuha'ya, Dağıstan'da kendisine sadık kalmış olan adamlarının aracılığıyla ailesini Şamil'in elinden ya kurnazlıkla ya da zorla almak düşüncesiyle gitmişti. Nuha'da ona gelen son haberci, ona sadık kalan Avarların, ailesini Şamil'in elinden kurtarmaya, sonra aileleriyle birlikte Rusların tarafına geçmeye hazır olduklarını, ama bu işleri yapmak için pek adam bulamadıklarını, Hacı Murat'ın ailesi Vedeno'da bulunduğu sürece bunu yapamayacaklarını, ancak aile Vedeno'dan alınıp bir başka yere götürülürse, o zaman yolda onu kaçırmaya söz verdiklerini haber vermişti. Bunun üzerine de Hacı Murat dostlarına, ailesini kurtarırlarsa, onlara üç bin ruble vereceğini bildirmişti.

Nuha'da Hacı Murat'a, pek büyük olmayan, beş odalı bir ev ayrılmıştı. Camiyle hanın köşklerine çok yakındı. Emrine verilen subaylar da, tercüman da, Hacı Murat'ın nukerleri de aynı evde kalıyorlardı. Hacı Murat'ın hayatı hep beklemek-

le, habercileri kabul etmekle ya da verilen izne uygun olarak Nuha dolaylarında atla gezintiler yapmakla geçiyordu.

8 Nisan günü, Hacı Murat bir gezinti dönüşü, kendisi yokken Tiflis'ten, Vorontsov adına bir memurun geldiğini öğrendi. Gelen memurun ne haber getirdiğini öğrenmek için sabırsızlık duyduğu halde, komiserle memurun kendisini bekledikleri odaya gidecek yerde, kendi odasına gidip öğle namazını kıldı. Namaz bittikten sonra, hem misafir odası hem de bekleme odası olarak kullanılan odaya geçti. Tiflis'ten gelmiş olan memur, hukuk müşaviri Kirillov, Vorontsov'un Hacı Murat'ın ayın on ikisinde Tiflis'e gelmesini, orada Argutinski ile görüşmesini istediğini bildirdi.

Hacı Murat sert bir tavırla:

– Yakşi... dedi.

Kirillov, Hacı Murat'ın hiç hoşuna gitmemişti.

– Para getirdin mi? diye sordu.

Kirillov:

– Getirdim, dedi.

Hacı Murat:

– İki haftalık bu kadar! diyerek on parmağını, sonra da dört parmağını kaldırdı. Ver bakalım...

– Şimdi vereceğim...

Memur, çantasının içinden para cüzdanını çıkardı, Hacı Murat'ın hiçbir şey anlamayacağını sandığı için Rusça olarak "Para bunun nesine?.." diye söylendi. Hacı Murat söyleneni anladı, öfkeyle Kirillov'un yüzüne baktı. Kirillov parayı çıkarırken, geri dönünce Vorontsov'a anlatacak bir şey bulunsun diye Hacı Murat'la sohbet etmek istiyordu. Bu yüzden tercüman yardımıyla ona burada sıkılıp sıkılmadığını sordu. Hacı Murat, kısa boylu, şişman, silahsız, sivil giyinmiş adama, onu hor gördüğünü belirten bir tavırla baktı, sorusuna da hiçbir karşılık vermedi. Tercüman soruyu bir daha sordu. Bunun üzerine, Hacı Murat:

– Ona söyle, kendisiyle konuşmak istemiyorum, parayı versin o kadar... dedi.

Sonra masanın başına oturarak parayı saymaya hazırlandı.

Kirillov altınları çıkarıp, her biri onar altınlık yedi küçük kümeyi masanın üzerine dizdikten sonra –Hacı Murat günde beş altın alıyordu– onları Hacı Murat'a doğru itti. Hacı Murat altınları, Çerkez elbisesinin yenine doldurdu, yerinden kalktı, hiç beklenmedik bir hareketle memurun kel başına bir tokat indirdi, sonra kapıya doğru yürüdü. Memur oturduğu yerden ayağa fırladı, tercümana Hacı Murat'a bunu yapmaya hakkı olmadığını, kendisinin albay rütbesinde olduğunu söylemesini buyurdu. Komiser de onayladı. Tercüman bunu böylece söyledi, ama Hacı Murat bunu zaten bildiğini belirten bir tavırla yalnız başını salladı, sonra odadan dışarı çıktı.

Komiser:

– Ne yaparsın, laf anlamaz ki... dedi. Hançerini bir saplarsa tamam... Bu Allahın belası heriflerle anlaşmak imkânsız. Bak sonradan sözümü hatırlarsınız, şimdiden görüyorum, herifin sinirleri bozulmuş...

Hava kararır kararmaz, dağlardan, yüzlerini şallarla bağlamış, yalnız gözlerini açıkta bırakmış iki haberci geldi. Komiser onları hemen Hacı Murat'ın odasına götürdü. Habercilerden biri iri yapılı, esmer bir Tavlinli idi. Öteki ise zayıf bir ihtiyardı. İkisinin de getirdikleri haberler Hacı Murat için sevinçli haberler değildi. Daha önce Hacı Murat'ın ailesini kurtarmak işini üzerlerine alan dostları, şimdi Şamil'in, Hacı Murat'a her kim yardım ederse, onu en korkunç, en şiddetli cezalara çarptıracağını ilan etmesi üzerine, bu işten vazgeçmişlerdi. Hacı Murat habercilerin getirdiği haberleri dinledikten sonra, dirseklerini, kavuşturduğu dizlerine dayadı. Kalpağını çıkarmadan başını eğdi, uzun bir süre sustu. Hacı Murat düşünüyordu, hem de kesin bir karar vermek üzere

düşünüyordu... Biliyordu ki, karar vermek zorundaydı. Sonunda, başını kaldırdı, cebinden iki altın çıkardı, habercilere birer tane verdi.

– Gidebilirsiniz, dedi.

– Vereceğiniz karşılık nedir?

– Vereceğim karşılık şu: Allah ne derse o olur!.. Haydi, güle güle...

Haberciler kalkıp gittiler. Hacı Murat halının üzerinde dirseklerini dizlerine dayamış halde oturmaya devam etti. Böylece uzun bir süre kımıldamadan oturdu.

"Ne yapmalı? Şamil'e inanıp ona dönmeli mi? Tilki gibi kurnazdır o, beni aldatır. Zaten aldatmaya niyetli olmasa da, o kızıl sakallı haine boyun eğemem. Çünkü ben bir kez Rusların tarafına geçtikten sonra yeniden onun yanına dönsem bile, artık bana güvenmez..." diye düşünüyordu.

Burada, bir Tavlin masalını hatırladı. İnsanların yakaladığı bir şahinin masalıydı bu. Şahin, insanlar arasında uzun süre yaşadıktan sonra, dağlara dönüyor. Ama ayağında bir zincir vardır, zincire de çıngıraklar takılmıştır. Bu yüzden şahinler onu aralarına almıyorlar. "Git..." diyorlar. "Git... sana gümüş çıngırak taktıkları yere... Bizde ne çıngırak var ne de zincir..." Şahin yurdunu bırakmak istemiyor, orada kalıyor, öbür şahinler de onu gagalayıp öldürüyorlar.

Hacı Murat "Onların arasına dönersem beni de işte böyle gagalarlar," diye düşünüyordu. "Burada kalsam sanki başka türlü mü olacak? Kafkasya'yı Rus Çarı'na boyun eğdirmek, ün, rütbe, servet kazanmak!.." diye düşünüyordu. Vorontsov'la yaptığı görüşmeler, prensin ona söylediği tatlı sözler, Hacı Murat'ı uzun uzun düşündürüyordu.

Ama gene de "Bütün bunlar olabilir... Hemen şimdi karar vermeli, yoksa Şamil ailemi mahveder..." diye düşünüyordu.

O gece Hacı Murat hiç uyumadı, bunları düşündü.

XXIII

Geceyarısı olduğunda, kararını vermişti: Dağlara kaçacak, kendisine sadık Avarlarla birlikte Vedeno'ya baskın yapacak, böylece ya ölecek ya da ailesini kurtaracaktı. Ailesini kurtardıktan sonra onlarla yeniden Rusların yanına mı dönmeliydi? Yoksa ailesiyle Hunzah'a kaçıp orada Şamil'le dövüşmeye devam mı etmeliydi? Bu konuda henüz bir karara varamamıştı. Şimdi Rusların yanından dağlara kaçması gerektiğini biliyordu. Kararını verir vermez hemen onu yerine getirmeye hazırlandı. Yastığının altından pamuklu siyah yeleğini aldı, nukerlerinin yattığı odaya gitti, onun odası ile nukerlerin odası arasında yalnız bir avlu vardı. Kapısı açık olan avludan çıkar çıkmaz, mehtaplı gecenin serinliği bütün vücudunu sardı. Evin çevresindeki bahçeden de hep birden şakıyan birkaç bülbülün sesini duydu.

Hacı Murat avludan geçtikten sonra nukerlerin yattığı odanın kapısını açtı, bu odada ışık yoktu. İçerisini yalnız ince bir orak biçimindeki ay aydınlatıyordu. Masa ile iki iskemle kenara çekilmişti, nukerlerin dördü de yerlerde, halının üzerindeki yamçıların üzerinde yatıyorlardı. Yalnız Ha-

nefi, dışarıda, avluda, atların yanında yatıyordu. Hamzalo, kapının gıcırdadığını duyar duymaz doğruldu, başını geriye doğru çevirince Hacı Murat'ı gördü, gelenin yabancı olmadığını anlayınca tekrar yattı. Hamzalo'nun yanında yatan Eldar ise yerinden fırladı, sırtına gömleğini geçirerek mürşidinden emir almaya hazırlandı. Kurban'la Han Mahoma uyuyorlardı. Hacı Murat yeleğini masanın üzerine koydu, yelek masaya tok bir sesle çarptı, bu ses yeleğin içine dikilmiş olan altınların sesiydi.

Hacı Murat, memurdan aldığı altınları Eldar'a uzatarak:

– Bunları da içine dikiver... dedi.

Eldar altınları alarak aydınlık bir yere gitti, hançerinin altındaki çakıyı aldı, yeleğin astarını sökmeye başladı.

O sırada Hamzalo doğruldu, bağdaş kurdu.

Hacı Murat:

– Sen de delikanlılara söyle, tüfekleri, tabancaları gözden geçirsinler, kurşunları, fişeklikleri hazırlasınlar. Yarın uzaklara gideceğiz... dedi.

Hamzalo:

– Kurşunumuz, barutumuz var, her şeyi hazırlarız, dedi.

Sonra anlaşılmayan birtakım sözler homurdandı.

Hamzalo, Hacı Murat'ın neden tüfekleri doldurmalarını emrettiğini anlamıştı. Zaten daha başlangıçtan itibaren yalnız bir tek şey istiyordu: Elinden geldiği kadar çok sayıda Rus köpeğini kesmek, sonra da dağlara kaçmak. Şimdi aynı şeyi Hacı Murat'ın da istediğini anlıyordu. Bundan dolayı seviniyordu.

Hacı Murat gidince, Hamzalo arkadaşlarını uyandırdı, sonra dördü de bütün gece tüfekleri, tabancaları, fişekliklerı, kurşunları gözden geçirdiler, kötü barutun yerine iyilerini koydular. Raflara taze barut serptiler, ölçülere göre doldurulmuş, yağlı bezlere sarılmış kurşunları yerleştirdiler. Hançerleri, hançerleri bilediler, demir kısımlarını yağladılar.

Gün ağarmadan biraz önce, Hacı Murat abdest almak için su almak üzere tekrar avluya çıktı. Şafak sökmeden önceki bu saatlerde dışarıda öten bülbüllerin sesleri gecekinden daha kuvvetli, daha belirgin bir şekilde duyuluyordu. Nukerlerin odasından ise, bilenen bir kılıcın çeliğinin taşa sürtülürken çıkardığı tekdüze, ıslığa benzer ses duyuluyordu. Hacı Murat küpten su alıp odasına doğru yol alıyordu ki, kapıya tam yaklaştığı sırada müritlerinin odasından bileme sesleri arasında bir de Hanefi'nin türkü söyleyen tiz sesini işitti. Hanefi, Hacı Murat'ın çok iyi bildiği bir türküyü söylüyordu. Hacı Murat durdu, kulak kabarttı.

Türkü, yiğit Hamzat'ın adamlarıyla birlikte Ruslara nasıl baskın yapıp, bir sürü beyaz at kaçırdığını, arkalarından gelen bir Rus prensinin onlara nasıl Terek'in beri yanında yetiştiğini, yiğitleri orman gibi ordusuyla nasıl çevirdiğini anlatıyordu. Bunun üzerine Hamzat'ın atları nasıl kestiğini, sonra yiğit delikanlılarıyla ölü atların kanlı siperleri arkasında pusuya yatıp, tüfeklerde kurşun, kuşaklarında hançer, damarlarında kan kalmayıncaya kadar Ruslarla nasıl dövüştüğünü anlatıyordu. Ölmeden önce göklerde kuşların uçuştuğunu gören Hamzat şöyle haykırmıştı:

– Siz, göçmen kuşlar, gidin evimize, söyleyin bacılarımıza, analarımıza, beyaz genç kızlarımıza. Bizim buralarda Hazavat için öldüğümüzü söyleyin. Deyin ki onlara: Bizim ölü vücutlarımız mezarlarda yatmayacak... Deyin ki onlara: Bizim kemiklerimizi aç kurtlar parçalayacak, gözlerimizi kara kargalar gagalayacak...

Türkü bu sözlerle bitiyordu, bunlara hep neşeli olan Han Mahoma'nın gür bir sesle söylediği, hüzün dolu, bir türlü bitmek bilmeyen aranağme de katıldı. Han Mohoma en sonunda çok yüksek sesle "La ilahe illallah..." diye bağırdı. Arkasından da tiz çığlıklar atmaya başladı. Sonra türkü söyleyenler sustu. Şimdi yine bahçeden yalnız bülbüllerin şakı-

maları kapalı kapının öbür yanından da bilenen hançerlerin tekdüze gıcırtısıyla arada bir taşın üstünden hızla kayan demirin vınlaması duyuluyordu.

Hacı Murat öyle derin düşüncelere dalmıştı ki, testiyi eğdiğini, suyun da aktığını fark etmiyordu bile... Farkına varınca kendi kendine başını sallayarak odasına girdi. Namazını kıldıktan sonra da tüfeğini gözden geçirdi, gidip yatağının üzerine oturdu. Başka yapılacak bir şey yoktu. Oradan çıkabilmek için komiserden izin almak gerekiyordu. Oysa henüz ortalık karanlıktı, komiser de uyuyordu.

Hanefi'nin söylediği türkü, ona başka bir türküyü, annesinin uydurduğu bir türküyü hatırlatmıştı. Bu türkü Hacı Murat doğduğu zaman yaşanmış gerçek bir olayı anlatıyordu. Annesi ona o olayı sonradan açıklamıştı.

Türkü şöyleydi:

Çelik hançerin beyaz göğsümü delmişti ama,
Biricik güneşimi, yavrumu bastırdım yarama...
Sıcak kanımla yıkadım onu.
Otlar, kökler kaynatmaya kalmadı,
Yaram kapandı.
Ölümden hiç korkmadım ben,
Benim yiğit oğlum da hiç korkmayacak.

Bu türkudeki sözler Hacı Murat'ın babasına söyleniyordu. Hacı Murat doğduğu zaman hanın karısı da öteki oğlu Umma Hanı doğurmuştu, büyük oğlu Abununtsal Hanı emziren Hacı Murat'ın annesinin bu çocuğu da emzirmesini istiyordu. Yalnız, Patimat yeni doğan oğlunu evde bırakmak istemiyordu, bu yüzden gelemeyeceğini hanın karısına bildirmişti. Hacı Murat'ın babası buna fena halde kızmış, karısına, tekrar tekrar gitmesini emretmişti. Patimat diretince, kocası hançerini üzerine indirivermişti. Genç kadını elinden almasalardı, belki de öldürecekti. Böylece Patimat küçük oğ-

lunu bırakmamış, onu kendi sütüyle beslemiş, sonra da işte bu türküyü söylemişti.

Hacı Murat annesini, evlerinin damında, üzerine içi hayvan postu kaplı gocuğu alarak onunla birlikte yan yana uyudukları geceleri hatırladı. O zamanlar hançerin bıraktığı yara izini merak eder, annesine "Göster!" diye yalvarırdı. Şimdi annesini sanki karşısındaymış gibi görüyordu. Yalnız, şimdiki gibi buruşmuş, saçları ağarmış, dişleri dökülmüş olarak değil; kendisi henüz beş yaşında olduğu zamanki haliyle. O zaman annesi genç, güzel bir kadındı, Hacı Murat ağır olduğu halde, onu sırtındaki sepete atıp dağ tepe tırmanarak dedesine götürecek kadar güçlü bir kadın.

Birden buruşuk yüzlü, ak sakallı dedesini, onun, damarları kabarık eliyle, gümüşü nasıl işlediğini, torununu da hep dua etmeye zorladığını hatırladı. Dağların yamacındaki çeşme de hatırına geldi. Annesini şalvarından tuta tuta, onunla birlikte, çeşmeye gidip su alırdı. Annesiyle ağıla giderken, üzerine atılıp yüzünü yalayan zayıf köpeği, annesinin inekleri sağıp sütü kaynattığı ağıldaki duman kokusu ile ekşimiş süt kokusunu hatırladı. Annesinin saçlarını ilk kez tıraş ettiği günü hatırladı. O gün duvara asılı olan bakır leğende maviye çalan çıplak başının yansıdığını görünce şaşırıp kalmıştı.

Kendi çocukluğunu düşününce, çok sevdiği oğlu Yusuf'u da hatırladı. Onun saçlarını ilk kendisi kesmişti. Şimdi Yusuf artık delikanlı olmuştu, yakışıklı bir yiğitti. Hacı Murat onu son olarak gördüğü zamanki halini hatırladı. O gün Tselmes'ten ayrılıyordu. Oğlu atını getirmiş, onu geçirmek için izin istemişti. Giyinmiş, silahlanmıştı. Kendi atını da dizgininden tutuyordu. Yusuf'un yanakları al al olmuş, genç güzel yüzünden, ince, uzun vücudundan hem gençlik, yiğitlik, hem de coşkun bir yaşama sevinci fışkırıyordu. Babasından daha uzun boyluydu. Hacı Murat, Yusuf'un gençliği-

ne rağmen, geniş omuzlarına, göğsüne, ince uzun endamına, uzun kuvvetli kollarına baktıkça seviniyor, her hareketinde sezilen gücüne, çevikliğine hayran oluyordu. Oğlu bunu söyleyince, Hacı Murat:

– Sen evde kal, daha iyi, demişti. Şimdi evde erkek olarak bir sen kaldın. Annene de, ninene de sen bakacaksın.

Onun bu sözüne sevinen Yusuf nasıl kızarmış, yüzünde nasıl korkusuz, kıvançlı bir ifade belirmişti! Delikanlı kendisi hayatta kaldıkça kimsenin annesine de, ninesine de bir kötülük yapamayacağını söylemişti. Sonra gene de atına atlamış, babasını dereye kadar geçirmişti. O günden beri de Hacı Murat ne karısını, ne annesini, ne de oğlunu görmüştü.

İşte Şamil bu çocuğu kör edecekti. Karısına yapmak istediklerine gelince, Hacı Murat bunu düşünmek bile istemiyordu.

Bütün bu düşünceler Hacı Murat'ı o kadar üzmüş, heyecanlandırmıştı ki, daha fazla oturamadı, yerinden fırladı, topallaya topallaya, aceleyle yürüdü, kapıyı açıp Eldar'a seslendi. Henüz güneş doğmamıştı, ama ortalık iyice ağarmıştı. Bülbüller hâlâ şakıyorlardı. Hacı Murat, Eldar'a:

– Git, komisere söyle, ben gezmeye çıkmak istiyorum, dedi. Atlara da eyer vurun...

XXIV

Butler'i avutan tek şey yalnız görev başındayken değil, özel hayatında da şiir dolu bir savaş havası içinde yaşamasıydı. Sırtında Çerkez elbisesiyle dolaşıyor, at üstünde hünerli gösterilerde bulunuyordu. Hatta iki kez Bogdanoviç'le birlikte pusuya düşürme harekâtına katılmıştı; ama, ne kimseyi pusuya düşürmüş, ne de kimseyi öldürmüşlerdi. Korkusuzluğuyla tanınmış Bogdanoviç'le arkadaşlık etmek, ona yakın olmak kendisine gayet hoş, aynı zamanda önemli bir şey olarak görünüyordu. Kumar borcunu bir Yahudiden çok büyük bir faizle para alarak ödemiş, böylece henüz bir çare bulamadığı durumun çözümünü ertelemiş, daha ileriki günlere bırakmıştı. İçinde bulunduğu çaresizliği düşünmemeye, olup bitenleri bu savaş havasının coşkusundan başka, şarap içerek unutmaya çalışıyordu. Her gün gittikçe daha çok içiyor, bu yüzden ahlâken de gittikçe daha çok düşüyordu. Şimdi artık Marya Dmitriyevna'ya karşı güzel Yusuf gibi davranmıyor, tersine, ona kaba bir şekilde yaltaklanıyor, derin bir hayretle de genç kadının kendisine gayet kesin olarak karşı koyduğunu görüyor, bu da onu yaptıklarından ötürü utandırıyordu.

Nisan ayının sonunda kaleye, Baryatinski'in emriyle "aşılmaz" dedikleri Çeçen bölgesine yeni bir sefer yapacak olan bir birlik geldi. Bu birlikte Kabardinski Alayı'nın iki bölüğü vardı. Bu bölükleri Kafkasya törelerine uyularak Kurinski'deki bütün bölükler misafir olarak karşılamıştı. Yeni gelen erler kışlalara dağılmışlardı. Orada bulunanlar da onlara yalnız lapa, sığır eti gibi yemekler değil, votka da ikram ediyorlardı. Subaylar da oradaki subayların yanına yerleşmiş, böylece ev sahibi konumundaki subaylar töreye uyarak gelenleri ağırlamaya başlamışlardı.

Bu ikramlar tam bir içki alemiyle, türklülerle, şarkılarla sona eriyordu. O kadar içilmişti ki, İvan Matveyeviç sarhoşluktan ayakta duramayacak bir halde, iskemleye ata biner gibi oturuyor, kırmızı değil kurşuniye çalan solgun bir yüzle, kınından çekip çıkardığı kılıcını hayalindeki düşmanlara saplıyor, bir küfrediyor, bir kahkahalarla gülüyor, bir subaylara sarılıyor ya da sevdiği "Şamil, geçmiş yıllarda isyana kalkışmıştı... lay... lay... lay... geçmiş yıllarda..." türküsüne uyarak ortaya fırlayıp oynamaya kalkışıyordu.

Butler de oradaydı. Bütün bunlarda da şiir dolu bir savaş heyecanı görmeye çalışıyordu; gerçekte İvan Matveyeviç'e acıyordu. Fakat onu artık durdurmanın, ona engel olmanın çaresi yoktu. Bu yüzden Butler kafasının hafif dumanlı olduğunu hissederek, yavaşça dışarı çıkmış, evine gitmek üzere yola koyulmuştu.

Dolgun bir ay beyaz, küçük evleri, yolun üzerindeki taşları aydınlatıyordu. Ortalık o kadar ışıklıydı ki, yolun üstündeki her taş, her saman çöpü, orada burada kalmış her hayvan pisliği görünüyordu. Butler evine yaklaşırken, yolda Marya Dmitriyevna'ya rastladı. Genç kadın başına omuzlarına kadar inen bir başörtü bağlamıştı. Butler ondan gördüğü o sert karşılıktan sonra, içinde biraz utanç duyarak genç kadınla karşılaşmaktan kaçınıyordu. Şimdi ise ay ışığının altın-

da, bir yandan da içtiği şarabın etkisiyle, bu rastlantıya çok sevinmiş, ona yeniden sokulmak isteği duymuştu.

– Nereye böyle? diye sordu.

Genç kadın içten bir tavırla:

– Benim ihtiyarcığı görmeye gidiyorum, dedi.

Butler'in iltifatlarını kabul etmiyor, onlara kesin olarak karşı koyuyordu, ama Butler'in son zamanlarda ondan kaçması da canını sıkıyordu.

– Ne diye zahmet ediyorsunuz? İhtiyar kendi gelir...

– Gelir mi, bilmem ki!

– Gelmese bile getirirler...

Marya Dmitriyevna:

– Ama, bu doğru olmaz, dedi. Demek sizce onu kendi haline bırakıp, yanına gitmeyeyim... Öyle mi?..

– Gitmeyin ya... İyisi mi, gelin sizi evinize götüreyim...

Marya Dmitriyevna geri döndü, Butler'in yanında yürümeye başladı. Ay ışıkları o kadar parlaktı ki, yolun yanına düşen o gölgelerin başları üzerinde nurdan birer halka varmış gibi görünüyordu. Butler bu parlak halkalara bakıyor, genç kadına her şeye rağmen, hâlâ hoşuna gittiğini söylemeye hazırlanıyordu, ama söze nasıl başlayacağını bilemiyordu. Genç kadın da onun ne söyleyeceğini merak ediyordu. Böylece hiç konuşmadan neredeyse eve yaklaşmışlardı ki, birden köşeden karşılarına atlılar çıktı. Atlıların başında bir subay geliyordu. Marya Dmitriyevna yana çekilerek:

– Bunlar da kim, Allah aşkına? diye söylendi.

Ay ışığı atlının arkasından yansıyordu. Bu yüzden, Marya Dmitriyevna onu ancak adam onların yanına gelince tanıyabildi. Bu eskiden İvan Matveyeviç'le birlikte hizmet görmüş olan subay Kamenev'di.

– Pyotr Nikolayeviç, siz misiniz? diye sordu.

Pyotr:

– Benim ya... dedi. Ha... Butler, merhaba! Daha yatma-

dınız mı? Marya Dmitriyevna ile gezinti mi yapıyordunuz? Dikkat edin, İvan Matveyeviç duymasın, yoksa hapı yutarsınız... Acaba kendisi nerede şimdi?..

Marya Dmitriyevna, tulum sesleriyle türkü seslerinin geldiği yönü göstererek:

– Duyuyorsunuz ya!.. Eğleniyorlar... dedi.

– Eğlenenler sizinkiler mi?

– Hayır, Hasan-Yurt'tan gelenler oldu. Bizimkiler onları ağırlıyorlar...

– Öyle mi?.. Eğlenmek güzel şey, belki ben de onlara yetişirim. Benim İvan Matveyeviç'le ancak bir dakikalık bir işim var.

Butler:

– Görüşülecek bir şey mi var? diye sordu.

– Evet, küçük bir iş...

– İyi mi, kötü mü?

– Kimine göre iyi, kimine göre kötü... Bize göre iyi elbette. Ama başkasına göre kötü...

Kamenev, bunu söyledikten sonra güldü.

Bu sırada da türkü seslerinin geldiği İvan Matveyeviç'in evine yaklaşmışlardı.

Kamenev arkasındaki Kazak'a:

– Çihirev, gel bakalım buraya! diye seslendi.

Bir Don Kazaklı yanına geldi. Çizmeleri, kaputu ve atının eyerinde asılı heybelerle sıradan bir Don Kazaklı'ydı.

Kamenev atından inerek:

– Çıkar bakalım onu! dedi.

Kazak da atından indi, heybeden içinde bir şey bulunan bir çuval çıkardı.

Kamenev çuvalı onun elinden aldı, kolunu içine daldırdı. Sonra Marya Dmitriyevna'ya doğru döndü:

– Getirdiğim şeyi size göstereyim mi? Korkmaz mısınız? diye sordu.

Marya Dmitriyevna:

– Ne diye korkacakmışım! dedi.

Kamenev, çuvalın içinden bir kesik baş çıkararak, onu ay ışığına doğru tuttu.

– İşte bakın! Tanıdınız mı?

Bu, saçları tıraş edilmiş, gözlerinin üst kısmı kabarık, kısa, kara sakallı, bıyıkları da kısa kesilmiş, bir gözü açık, öbür gözü yarı kapalı, kafatası yarılmış, kanlar içinde kalmış, gene de bütün bütün parçalanmamış bir baştı. Burnunun üzerinde pıhtı halinde kan kalmıştı. Boynuna kanlı bir havlu sarılmıştı. Bütün o yaralara rağmen morarmış dudaklarda, çocukça, saf, bir ifade vardı.

Marya Dmitriyevna kesik başa baktı. Sonra hiçbir şey söylemeden, hızlı adımlarla eve girdi.

Butler gözlerini korkunç baştan ayıramıyordu. Bu daha çok yakın bir süre önce akşamlarını birlikte geçirdiği, sohbet ettiği Hacı Murat'ın başıydı.

Butler:

– Nasıl oldu?.. Kim öldürdü onu?.. Nerede? diye sordu.

Kamenev:

– Kaçmak istiyordu, yakaladılar... dedi.

Sonra da kesik başı Kazak ere verip Butler'le birlikte eve girdi.

– Aslanlar gibi dövüşerek öldü... diyordu.

– Peki, nasıl oldu bu iş?

– Durun hele, İvan Matveyeviç gelsin, her şeyi uzun uzun anlatacağım. Zaten buraya bunun için gönderildim. Kesik başı bütün kalelerde, avullarda gezdirip halka gösteriyorum.

İvan Matveyeviç'e haber verdiler, o da kendisi gibi çok içmiş iki subayla birlikte döndü. Kamenev'i kucaklamaya başladı.

Kamenev:

– Size Hacı Murat'ın kesik başını getirdim, dedi.

– Yalan! Öldürdüler mi onu?

– Evet, kaçmak istiyordu...

– Ben demedim mi bizi aldatır diye.. Nerede, göstersene?

Kazak askerine seslendiler, o da içinde kesik baş bulunan çuvalı getirdi.

İvan Matveyeviç sarhoş gözleriyle kesik başı uzun uzun seyretti.

– Ne olursa olsun, aslan gibi adamdı!.. dedi. Şunu bir öpeyim...

Subaylardan biri:

– Gerçekten yaman bir kafaydı! dedi.

Herkes başı seyrettikten sonra, onu tekrar Kazak'a verdiler. Kazak onu çuvala koydu, sonra çuvalı da ses çıkarmasın diye yavaşça yere bıraktı.

Bir subay:

– Sen bu kesik başı gösterirken, ne söylüyorsun? Kamenev? diye sordu.

İvan Matveyeviç:

– Bırakın! Öpeceğim onu!.. Bana hançer hediye etmişti!.. diye bağırıyordu.

Butler eşiğe çıktı, Marya Dmitriyevna ikinci basamağa oturdu, bir ara başını çevirip Butler'e baktı. Sonra gene öfkeyle arkasını döndü.

Butler:

– Ne oldu, Marya Dmitriyevna? diye sordu.

Genç kadın yerinden kalkarak:

– Hepiniz kana susamış canavarlarsınız... Dayanamıyorum kana susamış canavarlara... dedi.

Butler ne söyleyeceğini bilemiyordu:

– Öyle bir şey hepimizin başına gelebilir, dedi. Savaşta her şey olur...

– Savaş mı? Ne savaşı!.. Siz kana susamışsınız, o kadar işte... Bir ölüyü toprağa vermek gerekir. Oysa bunlar gülerek onu seyrediyorlar.

Genç kadın biraz durdu. Sonra:

– Canavarsınız hepiniz... dedi.

Basamaklardan aşağı inerek evin arka kapısına doğru gitti, içeri girdi.

Butler odaya dönüp, Kamenev'den olup bitenleri uzun uzun anlatmasını istedi. Kamenev de anlatmaya başladı.

XXV

Hacı Murat'a şehrin yakınında atla gezinti yapmasına izin verilmişti ama, yanına Kazak atlılar alması şart koşulmuştu. Nuha'da Kazakların sayısı hemen hemen elli kadardı. Bunlardan on kadarı âmirlerinin emrindeydi. Ötekilerden ise, emredildiği gibi, her gün onar kişinin gün aşırı nöbetleşe Hacı Murat'la yola çıkmaları gerekiyordu. Bu yüzden, ilk gün on Kazak gönderildiği halde, sonradan beşer kişi gönderilmesine karar verildi. Hacı Murat'tan gezmeye çıkarken yanına bütün nukerlerini almaması istenildi. 25 Nisan günü Hacı Murat gezmeye çıkarken yanına beş nukerinin hepsini aldı. Daha atına binerken, bölgenin askerî amiri beş nukerin de onunla birlikte yola çıkmaya hazırlandığını fark etti. Bunun üzerine, Hacı Murat'a nukerlerinin hepsini yanına almasına izin verilmediğini söyledi. Hacı Murat söylenenleri işitmemiş gibi atını mahmuzladı, bunun üzerine amir de aynı sözleri bir daha söylemekten vazgeçti. Kazakların başında Georgi nişanı almış bir onbaşı vardı. Saçları fırça gibi tıraş edilmişti. Pembe beyaz, sağlıklı, sarışın bir adamdı, adı Nazarov'du. Eski inançlara bağlı fakir bir ai-

lenin büyük oğluydu. Babasız yetişmişti. Şimdi yaşlı annesine, üçü kız, ikisi erkek, beş kardeşine o bakıyordu. Âmiri arkasından:

– Dikkat et, Nazarov, uzaklaşmasına fırsat verme... diye seslendi.

Nazarov:

– Emredersiniz, efendim! diyerek üzengilerin üzerinde doğruldu, büyük burunlu, iri, iğdiş hayvanını dörtnala kaldırdı. Bir eliyle de omzuna astığı tüfeği tutuyordu.

Dört Kazak da arkasından gidiyordu. Bunlardan biri uzun boylu, zayıf, hırsızlıkta usta, her derde çare bulan Ferapontov'du. Hamzalo'ya barut satan oydu. İkincisi, artık hizmet süresini doldurmuş, pek de genç olmayan gücüyle de hep övünen İgnatov'du. Üçüncüsü, henüz bıyığı terlemiş, tıfıl bir delikanlı olan Mişkin'di. Herkes onunla alay ederdi. Dördüncü Kazak Petrokov ise genç, sarışın bir adamdı. Annesinin tek oğluydu. Hep nazik, hep neşeliydi.

Sabahleyin ortalığı sisler kaplamıştı, ama öğleye doğru hava açıldı. Güneş yeni açılmış yaprakların, yeni boy atmış, yeşermiş otların, henüz topraktan fışkırmış buğdayların, yolun soluna düşen, suları coşkun çayın kıyısını pırıl pırıl aydınlatıyordu.

Hacı Murat atını rahvan sürüyordu. Kazaklarla nukerleri arkasından bir at boyu olsun ayrılmıyorlardı. Hep birlikte atları yavaş yavaş sürerek, kalenin arkasındaki yola çıkmışlardı. Yolda, başlarında sepet taşıyan kadınlara, arabalara binmiş askerlere, mandaların çektiği kağnılara rastlıyorlardı. İki versta kadar ilerledikten sonra Hacı Murat, Kabardin cinsi beyaz atını mahmuzladı, hayvanı öyle bir tırısa kaldırdı ki, nukerleri ona yetişmek için atlarını dörtnala kaldırdılar. Kazaklar da peşlerinden aynı hızla geliyorlardı.

Ferapontov:

– Ah! Altındaki at, öyle bir at ki... diyordu. Bizim safımız-

da olmasaydı, şu anda onu atının üstünde vurduğum gibi hayvanı altından alırdım...

– Ata diyecek yok, kardeşim... Daha geçenlerde Tiflis'te ona üç yüz ruble verdiler...

Nazarov:

– Bak, ben onu kendi atımla geçeyim de gör...

Ferapontov:

– Hadi canım, ona yetişmenin imkânı var mı? dedi.

Hacı Murat atını gittikçe daha hızlı sürüyordu.

Nazarov, Hacı Murat'a yetişip:

– Hey, kunak! Öyle olmaz... Yavaş ol... diye bağırdı.

Hacı Murat başını çevirip ona baktı, sonra hiçbir karşılık vermeden, atını aynı hızla sürmeye devam etti.

İgnatov:

– Bak heriflere, neyi akıllarına koymuşlar! dedi. Baksana nasıl kırbaçlıyorlar...

Böylece, dağlara doğru hemen hemen bir versta kadar yol aldılar.

Nazarov tekrar:

– Öyle olmaz diyorum sana! diye bağırdı.

Hacı Murat karşılık vermiyor, arkasına bakmıyor, atını gittikçe daha hızlı sürmeye çalışıyordu. Hayvanı tırıstan dörtnala kaldırmıştı.

Nazarov bunu kendisine yediremediği için:

– Yağma yok, kaçamazsın!.. diye bağırdı.

Kocaman atına bir kırbaç vurdu, sonra üzengilerin üzerinde hafifçe doğruldu, öne doğru eğildi, hayvanı olanca hızıyla sürerek Hacı Murat'ın peşinden gitti.

Gök o kadar berrak, hava o kadar temizdi ki, Nazarov'un ruhunda da öylesine bir yaşama isteği, öylesine bir zevk, öylesine bir sevinç vardı ki, altındaki güçlü, sağlam yapılı hayvanla bir bütün olmuş, dümdüz yolun üzerinde, Hacı Murat'ın peşinden rüzgâr gibi gidiyor, o anda kederli ya da kor-

kunç herhangi bir şeyin olabileceğini aklına bile getirmiyordu. Atının ileri doğru her atılışında Hacı Murat'a biraz daha yaklaştığını, ona ulaşmak üzere olduğunu gördükçe içinde bir sevinç duyuyordu. Hacı Murat arkasından gelen Kazak'ın altındaki iri atın gittikçe yaklaşan nal seslerinden, onun kendisine neredeyse yetişmek üzere olduğunu anlayarak, sağ eliyle tabancasını çekti, sol eliyle de o nal seslerini işittikçe heyecanlanan atının dizginlerini tuttu, hayvanı biraz yavaşlattı.

Nazarov:

– Yasak diyorum, diye bağırdı.

Nazarov, hemen hemen Hacı Murat'la yan yanaydı. Kolunu uzattı, Hacı Murat'ın atının dizginini yakalamak istedi, dizgine henüz dokunmamıştı ki bir silah patladı.

Nazarov, elini göğsüne götürdü:

– Ne yaptın!.. diye haykırdı.

– Vurun şunları çocuklar!.. dedi ve sallanıp eyerin üstüne yıkıldı.

Dağlılar, Kazaklardan önce davranıp silaha sarılmışlardı. Ellerindeki tabancalarla ateş ediyor, hançerlerle saldırıyorlardı. Nazarov korkmuş ve diğer atların çevresinde dönüp duran atının boynuna asılmıştı. İgnatov'un atı yere devrilmiş, gövdesiyle binicisinin ayağını ezmişti. İki dağlı, yalınhançer, İgnatov'un üstüne varmış, atlarından inmeden hançerleriyle başına, kollarına vuruyorlardı. Petrokov arkadaşlarının imdadına yetişmek istedi, ama tam o sırada iki silah sesi duyuldu. Kurşunlardan biri sırtını, ötekisi böğrünü yaktı. Petrokov çuval gibi yere düştü.

Mişkin atını geriye çevirdi, dörtnala kaleye doğru gitti. Hanefi ile Han Mahoma peşinden gidecek oldular, ama Mişkin çok uzaklaşmıştı, dağlıların artık ona yetişmelerinin imkânı yoktu.

Hanefi ile Han Mahoma Kazak'a yetişemeyeceklerini an-

layınca, kendi arkadaşlarının yanına döndüler. Hamzalo hançeriyle İgnatov'un hesabını gördükten sonra, Nazarov'u da atından aşağı indirerek hançerle son bir iki vuruşta öldürmüştü. Han Mahoma öldürülenlerden fişeklikleri çıkarıyordu.

Hanefi, Nazarov'un atını da almak istedi, ama Hacı Murat ona:

– Alma, lüzum yok... diye bağırarak yoldan ileriye doğru atıldı.

Müritleri de onu izlediler. Giderken Nazarov'un arkalarından koşan atını kovmaya çalışıyorlardı. Kuleden tehlike işaretlerini veren silah sesi patladığında, Nuha'dan üç versta kadar uzaklaşmış, pirinç tarlalarının arasına dalmışlardı.

Petrokov sırtüstü yerde yatıyordu. Karnı kesilmişti, zinde, genç yüzü göğe doğru çevrilmişti. Balık gibi ağzından soluk alarak, can çekişiyordu.

Kale komutanı, Hacı Murat'ın kaçtığını haber alınca, başını ellerinin arasına alarak:

– Aman yarabbi!.. Aman yarabbi!.. Neler yapmışlar!.. diye bağırdı.

Bir yandan Mişkin'in anlattıklarını dinliyor, bir yandan da:

– Beni mahvettiler... Ellerinden kaçırdılar herifi... Haydutlar!.. diye bağırıyordu.

Her yerde tehlike alarmı verilmişti. Yalnız hazır bekleyen Kazaklar değil, barış içinde yaşayan avullarda da ne kadar milis askeri varsa hepsi toplanmış, kaçanların peşinden gönderilmişti. Hacı Murat'ı ölü ya da diri olarak getirene bin ruble ödül verileceği bildirilmişti. Böylece Hacı Murat arkadaşlarıyla birlikte Kazakların elinden kaçtıktan iki saat sonra, komiserin arkasından, iki yüz kişiyi aşkın bir kalabalık, kaçanları yakalamak için yola çıkmıştı.

Hacı Murat, anayolda birkaç versta kadar ilerledikten sonra, güçlükle soluk alan, terden rengi griye dönmüş beyaz atı-

nın dizginlerini çekerek durdurdu. Yolun sağında Belarcik avulunun evleriyle minaresi görünüyordu. Solda ise tarlalar, onların da ilerisinde ırmak vardı. Dağlara giden yol sağdayken, Hacı Murat, tam tersi yöne, sola saptı, çünkü onları kovalayanların yüzde yüz sağa sapacaklarını düşünüyordu. Onlar gidedursun, kendisi yolsuz yerlerden geçerek Alazan'ın öbür yanına ulaşmayı, oradan da geniş anayola çıkarak kimsenin pusuda beklemeyeceği bir yoldan ormana kadar gitmeyi, ancak ondan sonra ırmağı geçerek dağlık bölgeye girmeyi planlıyordu. Bu kararı verdikten sonra sola saptı, ama oradan ırmağa kadar gitmek imkânsızdı. Geçmek zorunda oldukları pirinç tarlası her ilkbahar olduğu gibi sular altında kalmış bataklığa dönüşmüştü. O kadar ki, hayvanlar bileklerine kadar çamura batıyorlardı. Hacı Murat'la nukerleri daha kuru bir yer bulmak amacıyla bir sağa, bir sola gidiyorlardı, ama girdikleri bu tarlanın her tarafı aynı şekilde sular altında kalmış, toprak suyu adamakıllı içmişti. Atlar, yapışkan çamurun içine batan ayaklarını, şişenin ağzından birden çekilen bir tıpanın çıkardığı sese benzeyen bir sesle çekiyor, yeniden batıyor, birkaç adım attıktan sonra da soluk soluğa duralıyorlardı.

Böylece, uzun bir süre dolaştılar durdular. Artık hava kararmak üzereydi, oysa daha dereye bile ulaşamamışlardı. Solda dal budak salmış bir funda kümesi vardı. Hacı Murat bu fundalıkların arasına girip, yorgunluktan bitkin düşmüş atları dinlendirmek için gece oluncaya kadar beklemeye karar verdi.

Fundalıkların arasına daldıktan sonra atlarından indiler, hayvanların ayaklarını kösteklediler, otlasınlar diye onları serbest bıraktılar, kendileri ise yanlarında getirdikleri ekmekle peyniri yediler. Önce ortalığı aydınlatan yeni ay dağların arkasında kaybolmuştu. Bu yüzden gece karanlıktı. Nuha'da özellikle pek çok bülbül vardı. İki tanesi çalıla-

rın arasındaydı. Hacı Murat adamlarıyla fundalıkların arasına dalarken gürültü ettiği için, bülbüller susmuştu. Yalnız, insanların sesleri, gürültüleri dinince yeniden şakımaya, birbirlerine seslenir gibi ötmeye başladılar. Hacı Murat dört bir yana kulak kabartırken elinde olmayarak onların da sesini dinliyordu.

Bülbüllerin şakıyan sesleri, ona o gece abdest almak için su almaya giderken duyduğu türküyü, Hamzat'ı anlatan türküyü hatırlatmıştı. Şimdi her an kendisi de Hamzat'ın durumuna düşebilirdi. Nedense öyle olacağını düşünüyor, bu yüzden ruhunda derin bir hüzün duyuyordu. Yere yamçısını yaydı, namazını kıldı, ibadetini daha yeni bitirmişti ki, fundalıklara yaklaşan sesler duyuldu. Bu birçok atın çamura bata çıka çıkardığı şapırtılardı. Keskin gözlü Han Mahoma bir funda kümesinin yanına doğru koştu, karanlıkta çok sayıda atlı ile yayanın gölgelerini gördü. Fundalığın öbür ucundan bakan Hanefi de aynı şekilde bir kalabalık görmüştü. Bu, milisleriyle birlikte gelmiş olan bölge komutanı Karganov'du.

Hacı Murat:

– Eh, ne yapalım, biz de Hamzat gibi dövüşürüz!.. diye düşündü.

Tehlike işareti verildikten sonra Karganov yüz kadar milisle Kazak'ı alarak, Hacı Murat'ın peşine düşmüştü. Ama hiçbir yerde ne onu, ne de izlerini görmüştü. Artık umudunu yitirmiş olarak akşama doğru kaleye dönerken, yolda ihtiyar bir Tatara rastladı. Karganov ihtiyara buralardan geçen atlılar görüp görmediğini sordu. İhtiyar gördüğünü söyledi. Altı kadar atlının pirinç tarlalarında dolaşıp durduklarını, sonra da kendisinin odun topladığı fundalığa daldıklarını görmüştü. Karganov ihtiyarı yanına alarak geriye döndü. Oralarda ayakları kösteklenmiş atları görünce, Hacı Murat'ın burada olduğu kanısına vardı. Artık ortalık kararmakta olduğu sırada fundalığı kuşattı, sonra sabahı beklemeye başladı.

Hacı Murat'ı ya diri ya da ölü ele geçirmeye karar vermişti.

Hacı Murat etrafının sarıldığını anlayınca, tam ortada bulunan eski hendeğe baktı. Oraya sığınıp, gücü ve kurşunları yettiği sürece kendini savunmaya karar vermişti. Arkadaşlarına da bu düşüncelerini açıkladı, sonra onlara kanalın içinde siperler yapmaları emrini verdi. Nukerler hemen işe başladılar. Dalları kesiyor, hançerleriyle toprağı kazıyor, sonra gereken yerleri dolduruyorlardı. Hacı Murat da onlarla birlikte çalışıyordu.

Ortalık aydınlanmaya başlayınca, yüz milislik birliğin komutanı fundalıklara yaklaştı:

– Hey... Hacı Murat, teslim ol!.. Biz kalabalığız!.. Sizler az kişisiniz!.. diye bağırdı.

Buna karşılık olarak hendeğin içinden bir tüfek şıkırtısı duyuldu, biraz duman göründü, bir kurşun milis erlerinden birinin atına saplandı. Hayvan irkildi, sonra çöktü. Bunun arkasından, fundalıkların bittiği yerde duran milislerin tüfekleri çatırdamaya başladı. Kurşunları da ıslık çalarak, vınlaya vınlaya yapraklara, dallara çarpıyor, siperen isabet ediyor, ancak tümseğin arkasındaki insanlara ulaşmıyordu. Yalnız, öbür atların yanından ayrılmış olan Hamzalo'nun atına kurşun gelmiş, hayvan başından yaralanmıştı. Yere çökmedi, kösteğini koparark, fundaları çatırdata çatırdata kendini öbür atların yanına attı, yeni filiz vermiş otları kanlara bulaya bulaya onlara sokuldu. Hacı Murat ile adamları ancak milis erlerinden biri ileri atılınca ateş ediyor, kurşunları çoğu zaman hedefini buluyor, pek seyrek olarak boşa gidiyordu. Milislerden üçü yaralanmıştı, ötekiler ise Hacı Murat'ın üzerine atılmak şöyle dursun, gittikçe biraz daha gerilere çekiliyor, ancak arada bir uzaktan rastgele ateş ediyorlardı.

Bu durum bir saatten uzun sürdü. Güneş ufukta yarım ağaç boyu yükselmişti. Hacı Murat da artık atlara atlayıp

ırmak boyuna inmeye çabalamayı düşünüyordu. Bu sırada büyük bir kalabalığın daha yaklaştığı duyuldu. Bu gelen Mehtulinli Hacı Ağa ile adamlarıydı. İki yüz kişi kadardılar. Hacı Ağa bir vakitler Hacı Murat'ın yakınıydı. Onunla birlikte dağa çıkmıştı, ama sonradan Ruslardan yana geçmişti. Hacı Murat'ın can düşmanının oğlu Ahmet Han da onların arasındaydı. Hacı Ağa da, tıpkı Karganov gibi, önce Hacı Murat'a teslim olması için seslendi. Hacı Murat ise, Karganov ona ilk seslendiğinde olduğu gibi bir kurşun sıkarak karşılık verdi. Hacı Ağa kılıcını çekerek:

– Haydi çocuklar, davranın hançerlerinize!.. diye bağırdı.

Hemen arkasından da yüzlerce insanın çığlıklar atarak fundaların arasına daldıkları duyuldu. Milis erleri fundalığa dalmışlardı ama, hendekteki siperden arka arkaya birkaç silah patladı, üç kişi yere düştü, ileri atılanlar fundalığın ucunda durup ateş etmeye başladılar. Hem ateş ediyor, hem de bir kümeden öbür kümeye koşarak yavaş yavaş sipere yaklaşıyorlardı. Kimisi bir fundalıktan ötekine koşmayı başarıyor, kimisi de Hacı Murat'ın ya da adamlarının kurşunlarıyla can veriyordu. Hacı Murat'ın her kurşunu hedefini buluyordu. Hamzalo'nun da pek az kurşunu boşa gidiyordu, kurşununun hedefini bulduğunu her görüşünde de sevinçle tiz bir çığlık atıyordu. Kurban ise hendeğin ucunda oturuyor, yüksek sesle "La ilahe illallah..." diye dua ederek acele etmeden ateş ediyordu, ama kurşunlarının pek azı hedefini buluyordu. Eldar ise, elde hançerle düşmanlarının üzerine atılacağı anı beklerken heyecandan titriyor, sık sık, acele acele, rastgele ateş ediyor, durup durup Hacı Murat'a bakıyor ya da hendekten başını çıkarıp ileriyi gözlüyordu. Vücudu kıllı Hanefi, kollarını sıvamış, burada bile hizmet görüyordu. Hacı Murat'la Kurban'ın kendisine uzattıkları tüfekleri dolduruyor, yağlı paçavralara sarılı kurşunları namlulara harbiyle bastırıyor ya da torbadan fişeklere barut koyu-

yordu. Han Mahoma arkadaşları gibi hendekte oturmuyor, arada bir hendekten çıkıp atların yanına koşuyor, onları daha az tehlikeli olan bir yere sürüyor, durmadan tiz çığlıklar atıyor, tüfeğini desteklemeden ateş ediyordu. Önce onu yaraladılar. Kurşun boynuna saplanmıştı. Bunun üzerine, yere oturdu, geriye doğru kaykıldı, kan tükürerek küfretti. Ondan sonra Hacı Murat yaralandı. Kurşun omzunu delmişti. Hacı Murat yeleğinin içinden pamuk çıkardı, onunla yarasını tıkadı, ateşe devam etti. Eldar üçüncü defa olarak:

– Hançerlere davranalım! dedi.

Düşmanın üzerine atılmaya hazırdı. Hendekten başını çıkardı. Tam o sırada vücuduna bir kurşun saplandı. Eldar olduğu yerde sallandı, sonra sırt üstü, Hacı Murat'ın ayağının üzerine düştü. Hacı Murat ona baktı, Eldar'ın o koyun gözü gibi iri, güzel gözleri, donuk, ciddi bir ifadeyle Hacı Murat'a bakıyorlardı. Çocuklarda olduğu gibi üst dudağı hafif çıkıntılıydı, ağzı durmadan açılıp kapanıyor, üst dudağı titriyordu. Hacı Murat ayağını onun altından kurtararak nişan almaya devam ediyordu. Hanefi, öldürülen Eldar'ın üzerine eğilip, Çerkez elbisesinin üzerindeki fişeklikten, kullanılmamış mermileri aldı. Kurban bu arada hiç durmadan dualar okuyor, ağır ağır tüfeğini dolduruyor, nişan alıyordu.

Düşmanlar, bir fundalıktan öbürüne koşarak, çığlıklarla, bağırışlarla gittikçe daha çok yaklaşıyorlardı. Bu arada Hacı Murat sol böğründen yeni bir kurşun yemişti. Hendeğin içine uzandı, gene yeleğinden bir parça pamuk koparıp yarasını tıkadı. Böğründeki yara çok ağırdı, bu yüzden öleceğini anlıyordu. Hayalinde çeşitli sahneler, anılar, inanılmaz bir hızla, birbiri arkasından geçiyordu. Kendini o güçlü Abununtsal Han'ın yanında görüyor, onun kesilen sarkık yanağını eliyle nasıl tutuğunu, elinde hançerle düşmanın üzerine nasıl atıldığını hatırlıyordu. Sonra, hayalinde zayıf, kansız ihtiyar Vorontsov, onun kurnaz beyaz yüzü canlanıyor-

du. O zaman, onun yumuşak sesini işitir gibi oluyordu. Hemen sonra karşısında ya oğlu Yusuf'u, karısı Sofiyat'ı ya da amansız düşmanı Şamil'in kızıl sakallı, solgun yüzünü, kısılmış gözlerini görüyordu.

Bütün bu anılar hayalinde canlanırken, içinde hiçbir duygu uyanmıyordu. Ne acıma, ne öfke, ne de herhangi bir istek duyuyordu. Bütün bunlar, o anda başlamak üzere olanla, daha doğrusu onun varlığında başlamış olanla karşılaştırılınca o kadar önemsiz görünüyordu ki, bu arada o güçlü gövdesi başlamış olanı tamamlamakla meşguldü. Hacı Murat son gücünü toplayarak doğruldu. Siperden dışarı uzandı, koşarak üzerine doğru gelen adama ateş etti. Kurşun hedefini bulmuştu... Adam olduğu yerde devrildi. Ondan sonra Hacı Murat hendekten çıktı. Elinde hançer, iyiden iyiye topallayarak, doğru düşmanlarının üzerine yürüdü. Birkaç silah patladı, Hacı Murat sallandı, yere yıkıldı. Birkaç milis eri zafer çığlıklarıyla, yere düşmüş olanın üzerine atıldılar. Ölü sandıkları vücut birden kımıldadı. Önce kalpaksız, tıraşlı, kan içindeki baş, sonra gövde doğruldu. En sonunda da Hacı Murat, ağaca dayanarak olanca gücüyle ayağa kalktı. O kadar korkunç bir hali vardı ki, koşup gelenler durakladılar. Hacı Murat birden irkildi, ağaçtan ayrıldı. Sonra kökünden biçilmiş bir devedikeni gibi, boylu boyunca, yüzükoyun yere kapandı.

Artık hiç kımıldamıyordu. Hiç kımıldamıyordu ama, daha duyuları yok olmamıştı. Hacı Ağa herkesten önce üzerine varıp da kocaman bir kamayı başına vurunca, birinin ona çekiçle vurduğunu sandı, ama bunun kim olduğunu, bunları neden yaptığını bir türlü anlayamadı. Gövdesiyle ilgili olarak bilincine varabildiği son his oldu bu. Ondan sonra artık hiçbir şey duymadı. Düşmanlarının ayaklarıyla çiğnedikleri, kesip doğradıkları varlıkla artık hiçbir ilgisi kalmamıştı. Hacı Ağa cesedin sırtına bastı, iki vuruşta başı gövdeden ayır-

dı. Sonra kan çarıklarına bulaşmasın diye kesilen başı ayağıyla dikkatle yuvarladı. Boynundaki atardamardan kıpkırmızı, başın içinden de siyah bir kan fışkırdı, otların üzerine yayıldı.

Karganov da, Hacı Ağa da, Ahmet Han da, bütün öteki milisler de, vurdukları bir hayvanın başına toplanmış avcılar gibi, Hacı Murat'la adamlarının ölüleri başına toplanmışlardı. Hanefi'nin, Kurban'ın ölülerini birbirlerine bağlamışlardı. Fundalıkların arasında barut dumanı içinde duranlar, neşeli neşeli konuşarak, zaferlerini kutluyorlardı.

Silahlar patlarken susmuş olan bülbüller, gene şakımaya başlamışlardı. Önce biri yakında öttü, sonra öbür uçta bulunan başka bülbüller de ötmeye koyuldular.

İşte sürülmüş tarlanın ortasında ezilmiş olan devedikeni bana bu ölümü hatırlatmıştı...

SONSÖZ

HACI MURAT: BİR ÖZET VE BİR BAKIŞ

NANCY DWORSKY

Tolstoy 1865-1869 yılları arasında *Savaş ve Barış*'ı yazarken, dünyaya bakışını, öne sürdüğü argümanlardan çok daha inandırıcı biçimde yansıtan bir anlatı tekniği geliştirdi. Kendisinin "dikiz aynası" diye nitelediği bu tekniğin esası, çeşitli yerler, insanlar, olaylar, sosyal katmanlar, hatta farklı anlatılar arasında gidip gelirken, belirli bir düzen ya da istikamete bağlı değilmiş gibi görünen, ama sonuçta, bir başlangıcı, gelişimi ve sonu olan öykülerle epik bir panoramanın ortaya çıkmasını sağlayan, görece kısa sahnelerin aktarılmasına dayanır. Böyle bir anlatıda okur, yaşantılar ve edimler ne denli gelişigüzel ve rastlantısal olsa da, hayatın bir şekilde bütünselleştiği, anlam kazandığı hissine kapılır. Tolstoy'un dünyasında bireyler özgürce, kendi kişilikleri ve iradelerine uygun seçimler yaparlar; fakat uzaklardan bakan bir göz, tüm edimlerin bir araya gelmesiyle oluşan, bütünü oluşturan parçalardan tekinin bile değiştiremeyeceği örüntünün farkına varır.

Gerçekten de Tolstoy, insanların kadere karşı koyabilmeleriyle, yazgılarını değiştirmeleriyle ilgilenmez; kendi iradeleriyle olaylara yön verdiklerini sanan yüksek mevki sahiplerini karikatürleştirmekle yetinir. Kaderin gizemli güçleriyle insan iradesi arasındaki çatış-

mayı değil, olayların haklılığını, uygunluğunu, olayları hazırlayan koşulları göz önüne serer. Bu aynı zamanda, kişinin her şey olup bittikten sonra yazgısının ne olduğunu anladığı, Homerik kader kavramı üzerine bir tefekkürdür, organik süreğenliğin ve bütünlüğün onaylanmasıdır. *Savaş ve Barış*'ta her ikisinin örnekleri de, birer seçenek olarak değil, aynı olgu üzerine birbirini tamamlayan bakış açıları olarak mevcuttur.

1863'te yazdığı bir kısa öykü olan "Polikuşka"da, aynı anlatı tekniğini kullanır ve aynı dünya görüşünü paylaşır. *Savaş ve Barış*'ta olduğu gibi tarihî olayları, ailelerin kurulup dağılmasını anlatmaz, ama belli bir zaman kesitinde projektörünü farklı aileler arasında dolaştırarak yapısal bir bakışı mümkün kılar. Polikuşka'nın trajedisi ve ölümü, Dutlov'un kurtuluşu olmuştur. Yazarın her iki ailenin öyküsüne de aynı duyarlılıkla yaklaşması, okuru bu ölümde üzüntü ve sevinç duygularını bir arada yaşamaya iter; onu hükümler vermeye, eleştirmeye, ayrımlar yapmaya değil, öyküdeki bütünlüğü, yaşamın ve ölümün birbirini tamamlamasını kabule zorlar.

Tolstoy'un, çevresinde gördüğü her şeyi yargıladığı, eleştirdiği, yadsıdığı ileri yaşlarında, bu anlatı tekniğine geri dönmesi gerçekten olağanüstü bir şeydir. 1896'da yazmaya başladığı, 1904'te bitirdiği ve ancak 1911'de, ölümünden sonra yayımlanan *Hacı Murat*'ta tam da bunu yapmıştır. Bu kısa romanda Tolstoy, dünyaya son kez berrak bir bakışla bakmıştır. Eleştirmenler bu kitabı "üst düzey bir şaheser" diyerek coşkuyla karşıladılar,[1] ama Tolstoy'un en önemli kaygılarını ve asıl meselesini yansıtmadığını öne sürdüler. Henri Troyat'ya göre de "Tolstoy'un her tür dinî tartışmadan uzak, sıradışı güzelliğinin okuru tavlamaya yettiği bu kitabı yazmış olması ilginçtir."[2] Ne var ki, geç çağında kaleme aldığı bu eserde, Tolstoy, entelektüel hayatının başat konularını ele alır. Sadece iktidarın doğasındaki yozlaşmadan, soylu vahşinin güzelliğinden söz

1 D.S. Mirsky, *A History of Russian Literature*, New York, 1949, s. 308.

2 Henri Troyat, *Lev Tolstoy*, çev. Zeynep Özatalay, Işık Ergüden, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 786.

etmekle kalmaz. Kuramsal yazılarının çok ötesindeki bir sanat ve kültür anlayışını ortaya koyar; kendi benliğinin, tüm dinî vaazlarından daha inandırıcı, daha alçakgönüllü yanını açığa vurur.

I

Hacı Murat'ta Tolstoy, *Savaş ve Barış*'ta kullandığı teknikle, rastlantısal yıkımların ürkütücü bir tablosunu ortaya koyar; burada eylemler, niyetlenenin ve arzulananın çok dışında sonuçlar verir, olaylar kahramanların iradesinden tümüyle bağımsız gelişir, hiçbir şekilde öngörülemez, tümüyle akıl dışıdır ve böyle olduğu için de kaçınılmazdır. Romanın başlarında, köylü Avdeyev'in ölümünde bu bakış açısını buluruz; Avdeyev, Poltoratskiy hiç nedensiz ateş açtığı için ölür. Polikuşka'yı anımsatır biçimde bu ölüm, ev sahibi olan arabacıdan bebek bekleyen karısının işine gelecektir. "Arabacı da onu, kendisine teslim olması için kandırırken söylediği gibi, artık nikâhlayabilirdi." Ancak içindeki suçluluk duygusu ve "mahvolmuş hayatının" çaresizliği, Avdeyev'in karısının çok da rahat olmadığını gösterir.

Bir saray mensubunun Çar'a övgü yollu bir söz söylemesi ve Çar'ın, o sıralar sinirleri üstünde olduğu için, bu sözden etkilenerek bir Tatar köyünü talan etmesiyle, akıl dışılık unsuru pekişir. Çar'ın emriyle, köyün yakılması ve kuyunun pisletilmesi arasında mantıklı bir ilişki yoktur; sebepler ve sonuçlar birbirinden bağımsızdır. Ve bu durum, *Savaş ve Barış*'taki, muharebelerde verilen emirlerin beyhudeliğinden çok farklıdır. Tolstoy, Napoléon'un Borodino'da verdiği emirlerle savaşın gidişatını etkilediğini düşünmesini alaya alır, ama bu alay yalnızca Napoléon'un kendine atfettiği önemle ilgilidir. Beyhude ya da değil, savaştaki tüm generaller, Tolstoy'un oynandığından emin olduğu büyük savaş dramasının kullanışlı birer parçasıdırlar.

Tolstoy *Hacı Murat*'ı yazarken, dünyaya bakışını tarihin muazzam panoramasından sürülen tarlalara, samanlarla devedikenlerine çevirmişti. O tarlalardaki tüm canlıların katledilmesinin ardında-

ki amaç, insanların yaşamlarını sürdürmeleriydi – Tatar toprakları-nın işgalinin amacı da Hıristiyanlığı yaymaktı. Tolstoy bu hedeflere ulaşılacağına dair umut vermez. Ama ortaya koyduğu verilere bakılınca, amacın sonucu etkilemediği açıktır.

Hacı Murat'ta amacın ve ulaşılan hedeflerin, siyasi ve dinî boyutları vardır. Savaşlar bir yandan Rus hükümranlığının Tatar bölgelerine yayılması ve Tatarların siyasi özgürlüklerini yitirmesi, diğer yandan Hıristiyanlığın yayılması ve pagan *ethos*unun tarihe karışması hedeflerine yöneliktir. Tek başına askerî gelişmeler Tolstoy'u ilgilendirmez, onun ilgilendiği, iktidarın ve gücün ahlâkîliğidir.

Ahlâkî boyutun çok da dile getirilmediği *Savaş ve Barış*'ta, Tolstoy iktidar sahiplerini başarısız oldukları için değil, gayriciddi ve çirkin bulduğu için yermişti. Bu güç odakları, kendilerini sürekli kandırarak makamlarını korurlar; işbirlikçileri de onların bu yalan dünyasından nemalanır. Ciddi ve güzel duygular, güç odaklarından uzakta yaşayanların harcıdır. Tolstoy daha sonra, İvan İlyiç'in Ölümü'nde (1886) iktidar mevkilerine gelenlerin nasıl gaddarlaştığına yoğunlaştı. İvan hastalığı sırasında soyut bir nesne değil, bir insan olduğunu keşfeder. Bir hukuk adamı olarak mesleği boyunca insanlara soyut nesneler gibi davranmış, onların bireyselliklerini, kişiliklerini gözardı etmiştir. Şimdiyse, üzerinde iktidar kuran doktoru, ona soyut bir nesneymiş gibi davranmaktadır. Yine de bu, bürokratik bir ortamda geçtiği için, ahlâkî olmaktan ziyade sosyal bir açıklama. Ne var ki, Hıristiyan mistiği olan Tolstoy'u aynı zamanda siyasi anarşist yapan şey, bu temel sezgidir.

Tolstoy 1906'da, *Hacı Murat*'la aynı dönemde yazdığı "Balodan Sonra" adlı kısa öyküde, iktidarı ahlâkî yönden topa tutar. Öykü duygusal gücünü, anlatıcının sosyal zarafetin ardındaki gerçeği keşfetmesinden alır; uyandırdığı dehşet, toplumsal bir bildiridir. Bir albay, bir adamın dövülerek öldürülmesine karar verir. Kurban çaresizlik içinde "kardeşlerinden" yardım ister, ama albay, albay olmanın verdiği yetkiyle, infazı kardeşlerinin yapmasını emreder. Bu, sosyal ya da estetik kaygılardan önce, açıkça ahlâkî bir yergidir.

Benzer bir durumla *Hacı Murat*'ta, Çar Nikolay bir öğretmeni döven çocuğun cezalandırılmasını emrettiğinde karşılaşırız. "Balodan Sonra"da olduğu gibi, bu sahnede de Tolstoy'un aldığı pozisyon son derece açıktır. Çar berbat, korkunç bir adamdır; bir imzasıyla, bir öğrenciyi, on iki bin vuruş sıra dayağına mahkûm eder, çünkü "Tanrı'ya şükür memleketimizde idam cezası yok; bu cezayı koyacak kişi de ben olmayacağım," diye düşünmektedir. Tolstoy burada, Çar'ın ne yaptığını anlatmak için soyutlamaya başvurmuştur: Çar kavramlardan, adaletten ve merhametten söz ederken rol yapmaktadır, çünkü ortada ölümüne dövülecek bir genç yoktur, sadece dalkavuğunun sunduğu bir rapor vardır. İvan İlyiç'in öyküsünün aksine, burada ahlâkî yargı açıktır. Çar'ın Tanrı'ya atıfta bulunmasıyla Tolstoy, Nikolay'ın yaptığı kötülüğün altını çizer.

Hacı Murat'ta Çar, iktidar sahiplerinden sadece biridir. Despotluğu ve gaddarlığı âşikâr olan bu karakter, ancak Tatarların lideri Şamil'le karşılaştırılabilir; aralarındaki paralellik oldukça belirgindir. Yukardaki sahneye benzer biçimde Şamil, Hacı Murat'ın oğluna babasına bir mektup yazmasını, teslim olmazsa oğlunun gözlerini çıkaracağını bildirmesini söyler. Bu sahnede, Şamil'in Nikolay'dan daha gaddar ya da –bazı eleştirmenlere göre– eşit kötülükte olduğunu gösteren unsurlar mevcuttur. Öncelikle, aralarında mesafe yoktur; çocuk Şamil'in önünde durmaktadır. İkincisi, Şamil çocuğu kendi hırsını tatmin etmek için kullanmaktadır, Çar'ın ise öğrenciyi cezalandırmakta kişisel bir çıkarı yoktur. Üçüncüsü, çocuk suç işlememiştir, sadece Hacı Murat'ın oğlu olduğu için cezalandırılmaktadır. Fakat Tolstoy bu üç olguya da hafifletici nedenler bulur ve sonunda, sahne ne denli korkunç olursa olsun, okur Çar'ın İmam'dan daha kötü olduğu kanaatine varır.

Tolstoy her şeyden önce, okuru Şamil'e hayran bırakmaya niyetlidir. Sevenleri ona şatafatlı giysiler, mücevherler bağışlarken, Tolstoy, yakışıklı ve soylu görünmesi için Şamil'i simsiyah bir kostümle tasvir eder. Onu tarif etmek için kurduğu cümleler ("Kısa kesilmiş kızıl sakalının çevrelediği beyaz yüzü taş gibi hareketsizdi,") Rus

edebiyatında çok rastlanan ve Tolstoy'un erken dönem eserlerinde kullandığı, soylu vahşiyi romantize eden dili yansıtır. Başka deyişle, kritik an gelene dek bir arka plan hazırlar.

Yukarıda aktardığım sahnede çocuk, Şamil'e "biat etmek, boyun eğmek" ister; bu kabulleniş, maruz kaldığı tehdidi daha da vahim hale getirse de, okurun Şamil'e duyduğu hayranlığı eksiltmez. Tolstoy, Çar'ın gerçek olaylar karşısındaki kibirli, fiyakalı tavrıyla tezat oluşturacak şekilde, Şamil'in dürüst ve içten tavırlarını öne çıkarır ve onun çocukla konuşurkenki pozisyonunu lehine çevirir. Aynı şey güttükleri dava için de geçerlidir: Şamil en azından reel bir durumla başa çıkmaya çalışmaktadır – karşısında yenmek zorunda olduğu, gerçek bir düşman vardır, oysa Çar'ın tek saiki kibri, küstahlığıdır. Yıkıcı gücünü salt egosunu tatmin için kullanır. Kurbanların suçlu ya da masum olması önemsizleşir, çünkü anlaşılan Tolstoy bir öğretmenin dayak yemesini çok da ciddi bir olay olarak görmemektedir.

Bunların hepsi ufak ayrıntılardır, ama bir araya geldiklerinde Şamil ve Nikolay arasındaki büyük bir farka işaret ederler. Şamil belirli bir kültürel bağlam içinde hareket etmektedir, davranışları kendi değerleriyle uyumludur. Suçsuz kurbanın katiline hayranlık duyması, kararlarını sorgulamaması bu etkiyi güçlendirir. Rus öğrencinin suçunun itaatsizlik, otoriteye karşı çıkma olması da, karşıtlığı belirgin kılar. Okur Şamil'i ürkütücü buluyorsa, bu Tatar kültüründe olmayan ahlâkî baskılardan etkilendiği içindir. Şamil o kültürün canlı bir örneğidir, yoksa kendisi birey olarak zalim bir insan değildir.

Bunun tersine, Çar Nikolay'ın temsil ettiği Hıristiyan kültürünün Tatarların kültüründen kat be kat üstün olduğu, ahlâkî bir düzen getirmek için güzelliğin, daha iyi hasat elde etmek için tarlayı sürer gibi yerle bir edilebileceği öne sürülebilir. Ne var ki Rusya'nın gerçek kültürü de Hıristiyan değerleriyle çelişki içindedir. Rus halkı dalkavukluğun, gücün, kendini dev aynasında görmenin yüceltildiği bir geleneğe sahiptir – hiyerarşik yönetim yapısı, insanlar arasında Hıristiyan sevgisinin yeşermesine fırsat vermez. Bu durum kültürel yapıyla ona vehmedilen değerler arasında bir kırılma yaratır,

söz konusu değerler yeniden yorumlanarak rasyonalize edilir. Hıristiyan ahlâkı, Hıristiyanlığa açıkça karşıt amaçlar için kullanılabilir hale gelir. Çar idam cezası üzerine konuşurken asıl söylemek istediği şey, bu amacı açık eder. Tolstoy'un ironisi ve öfkesi, Çar'ın gücü yozlaştırmasının ötesinde bir şeye yöneliktir: Hıristiyan değerlerini benimsemeyen, tutarlı bir davranış ortaya koyamayan bir kültürel yapıya duyduğu tepkinin açığa çıkmasıdır.

Şamil'in eylemleri Hıristiyan itikadına uymaz, ama Hıristiyan-olmayan bir kültürde pekâlâ haklı ve doğru görünebilir. Gerçekten de, Tolstoy'un kırk yıl önce yazdığı *Kazaklar*'da (1863) olduğu gibi, soylu vahşiyi, duygusallığa kapılmadan, hem soylu hem vahşi olarak görebiliriz. Olenin çok basit bir nedenden ötürü Kazak olamaz, çünkü değildir; buna karşılık iyi bir Rus olabilir. *Hacı Murat*'ta Tatarlar arasından iyi Tatar çıkabilir, ama Hıristiyanlar arasından iyi Hıristiyan çıkmaz. Bu fark, kültürle değerler arasındaki yapısal ilintiden kaynaklanır. Tatarların hiyerarşik ve ataerkil yapısı, onur, cesaret gibi değerlerin ve güçlü bir cinselliğin etrafında şekillenmiştir. Rusların bürokratik yapısı ise; merhamet, sevgi gibi değerleri, cinsel arınmayı dışlar.

Bürokratik yapının Hıristiyan değerlerini yerle bir etmesi, Tolstoy'un çok bilinen anarşizminin başlıca temalarından biridir ve kökeni *Anna Karenina*'ya (1877), Tolstoy'un *Savaş ve Barış*'ı yazarken kendisinde önce ahlâkî ve dinî, sonra da siyasi kaygılar uyandıran, ahlâk ötesi dünya görüşünü sorguladığı romana uzanır. Tolstoy bu sorunu en bariz olarak Karenin'in kişiliğinde ortaya koymuştur. Karenin, Tolstoy'un *Savaş ve Barış*'ta hor gördüğü, ciddiye almadığı Petersburg sosyetesine mensuptur. *Anna Karenina*'da bunların bazılarını yakından inceler, Karenin'in doğumun gizemine ilişkin, onda tinsel bir gelişme yaratacak deneyiminin, sosyal çevrenin, Kontes Lidya İvanovna'nın şahsında saygın Hıristiyan mistisizmiyle baskılandığını görür.

İvan İlyiç'in Ölümü'nde Tolstoy bir adım ileri giderek bürokratik hayatın tinsel hayatı nasıl yok ettiğine odaklanır, daha sonrala-

rı da, örneğin "Aylaklar Arasında Bir Sohbet"te (1890) aynı konuyu vurgular. Nihayet *Hacı Murat*'ta bu bürokratik Hıristiyan toplumunu, kendi içinde tutarlı, uyumlu, ahlâk ötesi bir pagan toplumunun karşısına görkemli bir kurguyla yerleştirir. Aciz ve kötü olan, kişisel ve siyasi yıkımdan başka şey bilmeyen yalnızca Çar değildir. Tolstoy'un her zaman toplumsal yozlaşmanın bulaşmadığı bir kesim olarak resmettiği köylüler bile, *Hacı Murat*'ta, kültür ve değerler arasındaki aykırılığın kurbanıdırlar. Avdeyev ve ailesinin öyküsü, kiliseye bağışta bulunmaktan başka sevgisini verecek bir kanal bulamayan Avdeyev'in annesi, oğlu askere alındığı için işine yabancılaşan babası, babasının öfkesi karşısında yenik düşüp alkolik olan kardeşi buna örnektir. Ailede herkes elinden geleni yapar, ama hayatları neşesiz ve umarsızdır. Tatminsiz, yaralı, öfkeli ve suçludurlar; onları ayakta tutan tek şey işleridir. Tolstoy'un köylüleri, *Hacı Murat*'ta ilk kez bize bir ders vermez.

II

Ders alabileceğimiz bir yaşam varsa, o da Hacı Murat'ın yaşamıdır. Hacı Murat huzursuz edici bir karakterdir; öyküdeki herkesten daha itinayla ve keskin hatlarla tasvir edilmiştir, ama karmaşık ve kolay çözülemeyen bir kişiliğe sahiptir. Bu zorluk, eleştirmenleri Tolstoy'un kendi dinî itikadında kararsız olduğu, içten içe bir pagan savaşçısını Hıristiyan azizlerinden daha değerli bulduğu yolunda düşüncelere itmiştir.[3] Ama bu tür bir çözümleme, Hacı Murat'ın büyüklüğü tam olarak nereden kaynaklanıyor, onun yaşamından ne anlıyoruz, sorularının cevabını gerektirir.

Hacı Murat kişiliğinde iki ana temayı birleştirir: Hayatı Hıristiyan-

3 Sözgelimi, N.K. Gudzij romanda "Tolstoy'un son eserlerinde görülen çelişkili dünya görüşünün bir yansımasını" bulur (*Velikij russkij pisaet*, L.N. Tolstoy, Moskova, 1950, s. 59). Mark Aldanov şunları söyler: "Kaleminden çıkanlar yalnızca hâkim sınıflarca kabul edilmez şeyler değildi, Tolstoy'un kendi doktrinine de aykırıydı" (Zagadka Tolstogo, Brown University Slavic Reprint Series, Providence, 1969).

lığın pagan inançlarını yıkmasının örneğini oluşturur ki tüm anlatı bu öykü etrafında döner kültür ve bireysel gelişme arasında aracılık rolünü üstlenir (bu tema ise romanda yalnızca başkahramanın eylemleriyle gelişir).

Hıristiyanlığın serpilmesine yol açan yıkıcılık teması, romanın başında ve sonunda, tarladaki ezilmiş devedikeniyle simgelenmiştir. Bu simgenin ardında siyaset tarihinin değil, ahlâk tarihinin öyküsü saklıdır. O ahlâk tarihinin dinamiğini anlamak için Tolstoy'un iyi ve güzel arasında yaptığı –ve Batı Avrupalıların yapmadıklarını öne sürdüğü– ayrımı görmemiz gerek.[4] Bu romanda aktarılan trajedi, sürülmüş tarlalarda kök vermeyen iyiliği toprağa ekebilmek için güzelliğin kökünden sökülüp atılmasıdır.

Hacı Murat'ın –Tolstoy'un Hıristiyan standartlarına göre– iyi değil, ama güzel olduğunu gördüğümüzde onu anlar ve kabulleniriz. Güzel bir hayat yaşamıştır çünkü değerleri, eylemleri ve kişiliği, tutarlı ve bütüncüldür. Onun bu vasıfları, öykünün en ahlâkçı karakteri Marya tarafından da onaylanır. Öte yandan, öykünün kurgusu Hacı Murat'ı iyi ya da kötü olarak yargılamamızı engeller. Tolstoy bize Rusların haksız yere ve büyük bir vahşetle, Hacı Murat'a yardımcı olan köyü nasıl yağmaladığını gösterdiğinde, biz pagan olmayan okurlar ahlâkî bir yargıda bulunmaktan kendimizi alamayız: Hacı Murat barbar Rusların safında savaşmamalıydı. Şamil nasıl kötü olmadan dehşet verici bir figür olabiliyorsa, Hacı Murat da iyi olmadan hayranlık uyandırır.

Güzellik ve dürüstlük Hacı Murat'ın büyüklüğünün yegâne vasıfları olsaydı, Şamil'den bir farkı olmazdı; kahraman rolünü oynadığı için iktidarın yozlaştırıcı baskılarından muaf olduğu söylenebilirdi en fazla. (Buna karşın gördüğü rüya iktidarı ele geçirmekle ilgilidir; bir kez daha bize, onun ahlâk ötesi olduğu hatırlatılır.) Evet, Hacı Murat'ta başka bir büyüklük vardır. Bu büyüklük, başkalarında olmayan, onun hayatında olan bir boyuttan, sanatın varoluşunu etkilemesinden kaynaklanıyor gibidir.

4 *Sanat Nedir*'in yedinci bölümü bu konuya ayrılmıştır.

Sanatın insanların yaşamlarında oynadığı rol, Tolstoy'un zihnini yıllarca meşgul etti. Sanatın ve sanatseverliğin etraflıca tartışıldığı *Anna Karenina*'da, Tolstoy ileride kendisi için kritik bir mesele haline gelecek bir soruyu cevapsız bırakır: Sanatın insanların yaşamında hayati bir işlevi var mıdır ve mümkün müdür? *Anna Karenina*'dan kısa süre sonra *İtiraflarım*'da (1879), öğreteceği şeyin ne olduğunu bilmeden öğretmen olmak istediğini anlatırken aynı soruna eğilir. 1896'da *Sanat Nedir*'de sanatı insanlar arasındaki iletişimin bir aracı olarak düşünür: "Bir insan bilinçli olarak, bazı işaretlerin aracılığıyla, başka insanlara kendi tecrübelerini aktarır; yazdıklarından etkilenen bu öteki insanlar da aynı deneyimi yaşarlar." Ahlâkî sanat ahlâkî hisler doğurur; ahlâksız sanat da ahlâksız hisler. Daha sonraları, basit bir üslupla yazdığı ahlâkî öykülerde ve daha incelikli anlatılarında, kendi sanatını bu amaçla kullanmaya çaba göstermiştir. Sözgelimi *Kroyçer Sonat*'ta, okuru tıpkı kendisi gibi cinsellikten iğrenmeye yöneltecek bir etki yaratmak ister. *Hacı Murat*'ta ise, okurun nasıl etkilendiğinden öte, Tolstoy sanatın toplum üzerinde oynadığı rol hakkında daha ileri şeyler söyler gibidir.

Hacı Murat için iki şarkı çok önemlidir.[5] Biri, müritlerinin roman boyunca söyledikleri Hamzat'ın türküsüdür. Diğeri, Hacı Murat çocukken annesinin uydurduğu bir türküdür. Annesinin türküsü, sağlıklı bir toplumda, yani değerlerin ve kurumların birbiriyle çelişmediği, birbirini tamamladığı bir toplumda, sanatın işlevini ayrıntılı olarak göz önüne serer. Hacı Murat doğduğunda babası, annesinin yeni bir oğlan doğuran hanın karısına sütnine olarak gitmesini istemiş, ama anne kendi çocuğunu evde bırakmak istemediği için bu talebi reddetmiştir. Bu türküyle oğluna, kendisi nasıl korkmadıysa, onun da asla korkmaması gerektiğini söyler. Bu türküde bir meydan okuma mevcuttur – anne ona biçilen kültürel rolü, itaati ve uysallığı reddeder ve başka bir kültürel rolü, cesaretle karşı

5 Bildiğim kadarıyla bu türküler üzerine yorum yapan tek eleştirmen Viktor Sklovjic'tir. Tolstoy'un şöyle dediğini öne sürer: "Türkü temel olarak yaşamı ciddiye almak, yeise kapılmamak, tek başına kalsa da sonuna dek mücadele edebilmek için yazılmıştır" (*Lev Tolstoy*, Moskova, 1963).

koymayı benimser. Bu eylem, sanat yoluyla ebedileşir. Türkü aracılığıyla kültürel değer sürekli kılınır: Hacı Murat bu türküde kendini cesur olmaya çağıran annesinin sesini duyar. Ama sanatın büyüsü tek başına onu cesur yapmaya yetmez: Korkuyla kişisel olarak hesaplaşması gerekecektir. Ne var ki, korkuyu hissettikten ve cesaret sahibi olma arzusuyla korkusundan kurtulduktan sonra, bu türkü ona, kendi geliştirdiği bir niteliğin cisimleşmesi olarak görünecektir. Hem Hacı Murat'ın kişisel özelliği hem de kültürel bir değer olan cesaret, bir türküyle kutlanmaktadır – türkünün kendisi de, kişisel bir deneyimden yola çıkılarak yazılmış ve onu aşmıştır.

Tolstoy "Hamzat'ın Türküsü"nü fazla vurgulamaz: Türkü arka planda, yaklaşan sonu haber veren bir motif gibidir. Ama zamanı geldiğinde, Hacı Murat tüm korkularını, kırılmış umutlarını bir yana bırakır, Hamzat gibi savaşarak ölmek için ileri atılır.[6] Burada belirli koşullar altında kişisel bir eylemin, sanat yoluyla ortak bir tecrübeye dönüştüğünü görüyoruz. Tolstoy'un cevap bulamadığı bir konuda, nasıl ölüneceği konusunda, sanatı yararlı bir araç olarak kullanması dikkate şayandır. Ölüm Tolstoy'u daima ilgilendirmiştir; kahramanlarının çoğu, çok kez ölüm karşısında büyülenir ve endişeye kapılırlar; Tolstoy pek çok öyküsünde bu sorunu basit köylülerin gösterişsiz ölümlerini ya da ölürken bir vahiy işitmelerini canlandıran sahnelerle aşmaya çalışmıştır. Ama yalnızca bu öyküde bireysel ölüm toplumsal boyut kazanır, ölmekte olan kişiyi kendi ölümünün ağırlığından kurtarır. İvan İlyiç, ölümden şikâyet eder; "Kay bir insandı, sıradan bir insandı, ölmesi de bu yüzden olağandı, ama o Kay değildi, sıradan bir insan da. Her zaman öteki insanlardan değişik, bambaşka bir yaratıktı İvan İlyiç." Ama Hacı Murat için Hamzat, kendisinden farklı, soyut biri değildir, bir insanın haklı ve doğru olduğuna inanarak ölüme atılmasını bile onaylayan kültürel bir gerçekliktir.

6 Bir öğrencim, kitabın kahramanlarından Hamzat'ın ilginç bir biçimde Hacı Murat'ın eski düşmanlarından biriyle aynı adı taşıdığına dikkatimi çekti. Bu belirsizlik Tolstoy'un marifetidir. Hayatta ve sanatta rollerin değişebileceğini vurgulamak için yapmış olması muhtemeldir.

Tatar kültüründe sanat, Hacı Murat'ın kişisel özelliklerini onaylayan ve bu özelliklere toplumsal bir bağlam kazandıran bir işlev üstlenmiştir. Fakat okuru heyecanlandıran, Hacı Murat'ın büyüklüğünü hissettiren şey bu değildir. Hacı Murat, kategorikleşmeyi aşarak birey olur. Bu bakımdan, bireyselliğinden yola çıkarak kategorikleşen İvan İlyiç'le tezat oluşturur. İvan İlyiç Ruslara özgü, karmaşık benlik bilincinin yarattığı yabancılaşma ve endişelerden mustariptir. Fakat "en basit, en sıradan" bir birey olarak sürdürdüğü kendi yaşamı hiç güzel geçmemiş, sonunda o da herkes gibi biri olmuştur. Öykü, hayatı bulmak için önce kaybetmek gerektiği yolundaki Hıristiyan öğretisine uygun gelişir. İvan İlyiç'in Ölümü'nün sonunda, kahramanın başkalarını düşünmeyi öğrenerek kendini bulduğu, ölerek yeniden doğduğu sahnede dinî bir hava hâkimdir. Onunla birlikte okur da kendini bulur: Onu çektiği acılarla ve yeniden doğuşuyla tanıdıkça, soyut biri olmaktan çıkarır, bizden biri olduğunu anlarız.

Hacı Murat'ta durum çok farklıdır; burada dinî değil, sanatsal bir hava hâkimdir. Hacı Murat epik bir ölümle ölür, kişisel hayatından sanatın engin alanına geçmiştir, kendi geleneğiyle bütünleşmiş, birey olarak en üst yere gelmiştir. Tolstoy'un Hıristiyan kahramanlarının hiçbirinde sanat bu işlevi görmez.

Tolstoy'un eserleri arasında, sanatın bir Hıristiyanı etkilemeye en çok yaklaştığı öykü, *Hacı Murat* üzerinde çalışırken yazdığı "Sergey Baba"dır (1898). Onu baştan çıkarmaya kararlı bir genç kadın karşısında aklı başından giden Sergey Baba'nın aklına, doğru yoldan sapmamak için elini mangala daldıran azizin öyküsü gelir. Onu taklit etmek ister, ama mangalı yoktur, böylece o da baltayla parmağını keser. Bu çok dramatik bir olaydır. Kadının kurtuluşuna giden yolu açar. Ama Hacı Murat'ın annesinin şarkısı onun hayatını değiştirdiği halde, azizin hayatı Sergey Baba'yı etkilemez. Tersine, kendini sembolik olarak hadım etmesi, onu güçsüzleştiren bir eylemdir. Son olarak, tedavisi için karşısına getirilen yarım akıllı köylü kızının ırzına geçişi ahlâk dışı değil, canice bir olaydır. Guru-

runa yenilen Sergey Baba, azizin yaşamını kendi onurunu kurtarmak için kullanır – azizin öyküsü onu etkilememiştir.

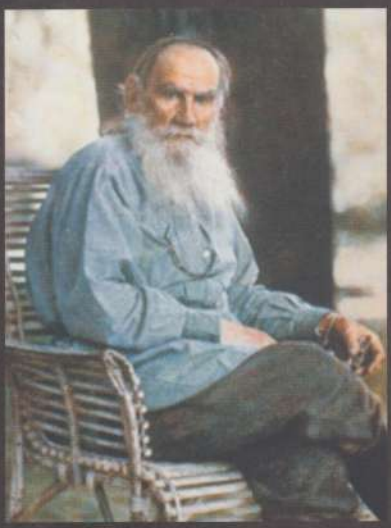
Tolstoy hayatının ikinci yarısında, 1878'de dine dönmesinin ardından tüm yazılarında Hıristiyanlığı öğretmeye çalışmıştır. Yine de öykülerinde tekrar tekrar, Hıristiyan ahlâkının benimsetilmesinde sanatın etkisizliğinden dem vurur; ahlâkın sanatın yardımı olmadan öğrenildiğini tekrar tekrar vurgular. Bir melek bile, Tanrı'yı tanımak için insan yaşamını deneyimlemelidir (İnsan Ne İle Yaşar). Ahlâkçı öyküler, kitleleri etkilemek için yazılmış olsalar da, herhangi bir sanatın etkisizliğinin ya da gereksizliğinin ilanı gibidirler.

O halde, Tolstoy'un *Hacı Murat*'ı yazarken, Hıristiyan sanatının neler başarabileceğine ilişkin daha önceki umutlarını gözden geçirdiği söylenebilir. *Hacı Murat*'taki sanat üzerine görüşler, her şeyden çok, yenilginin umulmadık ölçüde mütevazı bir beyanıdır. Tatarlarınki gibi uyumlu kültürlerde, tıpkı Hacı Murat'a olduğu gibi, sanat insanı hayat hakkında bilgilendirebilir ve bir şeyler öğretebilir. Kültür uyumsuzsa, toplumsal bağlar yeterince güçlü değilse, sanat etkisiz kalır. Bu görüş, dolaylı olarak ifade edilse de, Tolstoy'un ileri yaşlarında neden siyasetle bu kadar ilgilendiğini, insanları toplumsal kurumları reddetmeye çağırmadaki ısrarını, edebiyata neden daha az zaman ayırdığını bir ölçüde açıklar: Bu döneminde Tolstoy, edebiyatı değerlerin ve kurumların birbiriyle çatıştığı bir toplumda yararsız bir vakit geçirme aracı olarak telakki etmiştir. Bu koşullarda sanat, en fazla güzel olabilir; iyiye hizmet edemez.

Bu yargı, *Hacı Murat*'ın sayfalarındaki ikinci devedikeninde ifadesini bulur: Öykünün başında ve sonundaki, sapı kırılmış ama eğilmeyen "tatar" devedikeni değil, Tolstoy'un bir kez sözünü edip bir daha anmadığı ikincisi. Bu devedikenini, elindeki ilkbahar çiçeklerinin arasına yerleştirmek için koparır, ancak öteki narin çiçeklere hiç uymadığını fark eder, bu güzel çiçeği ziyan ettiğine pişman olur. Bu simge, Tolstoy'un düşünce ve eylemlerine ilişkin ustalıklı bir mecaz olmanın ötesinde, sanata dair duygularını yansıtır. Bir yenilginin kabulüdür ve bu kabulle, ulaşmak için onca çaba

harcadığı, aslında tabiatına aykırı olan tevazuyu bu kez yakalamıştır. Sanki şöyle demek istiyordur: Sanatçı ancak sağlıklı bir toplumda gerçek büyüklüğünü gösterir ve başkalarının hayatlarını etkiler. Aksi halde, ne denli yetenekli olursa olsun, *Anna Karenina*'nın Mihaylov'u ya da Yasnaya Polyana'daki Tolstoy gibi, bir buket çiçek toplamaktan fazlasını yapamaz.

Çeviren OSMAN YENER

Tolstoy'un ölümünden bir sene sonra basılan son romanı *Hacı Murat*, hem savaş ve siyasetin doğası hem de iki farklı kültür ve dünya arasına sıkışıp kalmak hakkında bir hikâye.

Tolstoy, Yasnaya Polyana'da, 1906.

Tolstoy, gerçek olaylardan esinlenerek yazdığı bu romanda, Rus İmparatorluğu'na karşı kanının son damlasına kadar kahramanca savaşmış Çeçen isyancı Hacı Murat'ın hikâyesini anlatır. Çeçen lideri Şeyh Şamil'le anlaşmazlığa düştükten sonra Rusların tarafına geçen Murat, çok geçmeden her iki tarafın da güvenini kaybettiğini fark eder. Ruslar tarafından önce sıcak bir karşılama görse de, hemen sonrasında casus olduğu şüphesiyle hapse atılır. Karısı ve oğlunun Çeçenlerin eline düştüğünü öğrendiğindeyse, her şeyi göze alarak ailesini kurtarmak üzere yollara düşer. Ortak bir amaç için savaşan iki adamı karşı karşıya getiren bu mücadele dolu hikâye, yüzyıllar öncesinden bugüne uzanan siyasi sorunların doğasına da ışık tutuyor.

"Tolstoy olmasaydı, edebiyat, çobanı olmayan bir sürü, içinden çıkılamaz bir kördüğüm olurdu."

ANTON ÇEHOV

ISBN-13: 978-975-05-1533-0

iletişim